

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 4

Одеса
2019

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права (ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Заступник головного редактора:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права (ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Відповідальний секретар:

Ростецька С. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права (ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Члени редакційної колегії:

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права (ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права (ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи (Одеський національний університет імені І. І. Мечникова)

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології (Одеський національний економічний університет)

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»)

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління (Донецький національний університет імені Василя Стуса)

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права (ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Щедрова Г. П. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин (Університет імені Альфреда Нобеля)

Аміран Хевцуріані – PhD в сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин Грузинського технічного університету (Грузія)

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі (Словацька Республіка)

Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

**Науковий журнал «Politicus» є фаховим виданням на підставі
Наказу МОН України № 241 від 09.03.2016 року (додаток № 9)
Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, протокол 1 від 29 серпня 2019 року**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21499-11299P від 18.08.2015 р.)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Сухарина А. А.

Державна та публічна ідеологія: аргументація теоретичного розрізнення.....4

Яковлева Л. І.

Від соціального порядку до публічної влади: організаційні, інституційні та комунікативні засади легітимності.....10

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Гжибовська Т. С.

До питання про соціальне сприйняття корупції в Україні.....17

Довбиш М. О.

Зміни соціально-політичного клімату в країнах Європи в контексті діяльності МВФ.....22

Кравець Г. В.

Теоретичне підґрунтя та сучасний зміст поняття «соціальна держава».....30

Лубінець Д. В.

До питання про типологію українського лобізму.....34

Мамедов Таризель

Опыт предоставления государственных услуг в развитых странах в контексте административных реформ.....41

Панасюк В. А.

Люстрація від народу – вибори 2019 р.....48

Сімонян А. В.

Історіографічні та джерелознавчі аспекти дослідження громадських рад.....54

Surnina-Dalekorei O. A.

Political participation of women in Central and Eastern Europe: comparative analysis.....62

Тімашова В. М.

Вплив розладів психічного здоров'я особистості, зумовлених її перебуванням при владі, на суспільно-політичні процеси.....69

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Жигайло В. М.

Доктринальні засади зовнішньої політики Дж. В. Буша.....75

Лукаsevич А. В., Пасічний Р. Я., Рослонь Д. Т.

Теоретичні підходи та реалізація «східної політики» Польщі в сучасному вимірі.....82

Мамед-Заде Наргиз Сабир гызы

Национальная безопасность Азербайджана в контексте защиты границ государства.....87

РОЗДІЛ 4. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Андрущенко Т. В.

Регіональна ідентичність: зміст, типи та особливості формування.....93

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Сухарина
Андрій Андрійович

Державна та публічна ідеологія: аргументація теоретичного розрізнення

УДК 321.015
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-4-9>

Сухарина Андрій Андрійович
аспірант кафедри теорії та історії
політичної науки
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна

У статті аргументується доцільність розмежування категорії «державна ідеологія» власне на класичне розуміння державної ідеології як обов'язкової ідеологічної парадигми в державі, а також виокремлення відносно нового поняття «публічна ідеологія» як рамкового концепту, який існує в демократичних та гібридних режимах. Ця необхідність спричинена тим, що сьогодні терміном «державна ідеологія» визначають широкий пласт процесів та явищ, які мають мало спільного між собою, а часто навіть суперечать один одному. Унаслідок цього виникає ціла проблема з правильними дефініціями та інтерпретаціями, що ускладнює суспільно-політичний та науковий дискурс із теми. Відповідно, наша мета полягає в тому, щоб конкретизувати ці терміни та використовувати категорію «державна ідеологія» в авторитарному значенні та термін «публічна ідеологія» як явище, яке існує в системах повноцінної чи обмеженої демократії. Розкрити відмінності між цими явищами можна за допомогою порівняльного та структурно-функціонального методів. Зокрема, можемо констатувати, що існують дві крайні альтернативи розуміння ідеології в державі. Перша з них є певною мірою нормативною та обстоє деідеологічний характер держави, відсутність якихось визначених ідейних факторів тощо. Друга альтернатива переконує, що державна ідеологія існує в будь-якій державі, навіть за умови офіційного заперечення цього факту в Конституції. Визначаючи невідворотність існування окремих ідеологічних елементів на державному рівні, варто все ж поставити питання: «Чи можна такий стан справ назвати державною ідеологією?». У підсумку зроблено висновок про суттєві розбіжності у сприйнятті категорії «державна ідеологія» серед науковців як у структурному форматі, так і за функціями, які вона може виконувати. Для зменшення методологічної плутанини запропоновано використовувати термін «публічна ідеологія», яка може розглядатись атрибутивною характеристикою демократичних чи гібридних режимів. Публічна ідеологія розглядається як рамковий концепт, який частково обмежує політичну конкуренцію, орієнтований на довготермінові цілі та менше впливає на інші суспільні сфери, зокрема і на соціальні науки, аніж державна ідеологія.

Ключові слова: ідеологія, державна ідеологія, публічна ідеологія, демократія, авторитарія.

Вступ. Говорячи про ідеології, ми часто обмежуємось обговоренням певних структурних комплексів ідей, установок та переконань, які функціонують у суспільстві і за допомогою ключових стейкхолдерів змагаються за уми людей. Це розуміння ми означимо як так званий макропідхід. В альтернативному до нього мікропідході ми, навпаки, уникаємо соціологічної складової частини та переносимось у більш антропологічний вимір, який бачить у ідеології своєрідну лінзу, чи призму, через яку людина дивиться на світ.

Окрім вищезазначених вимірів ідеології, існує так званий «надвимір» – політичний та соціальний гегемон. Переважно дане поняття окреслюють як «державну» ідеологію чи «національну ідею» [1, с. 18]. Однак її характер, масштаби та спосіб втілення можуть бути найрізноманітнішими, а дискусія щодо її характеру продовжується і зараз. Цим терміном називають часто дуже відмінні речі: починаючи від тотальної ідеології в нацистській Німеччині, закінчуючи обрисами державної ідеології, яка вимальовується в гібридних режимах, а то й взагалі, ідеологій партій, які знаходяться при владі в демократичних суспільствах. У цій статті аргу-

ментується доцільність розмежування категорії «державна ідеологія», а також виокремлення відносно нового поняття «публічна ідеологія».

Мета та завдання. Метою статті є проведення розрізнення між категоріями «державна ідеологія» та «публічна ідеологія» як специфічних форм організації ідеологічної роботи в державі.

Методи дослідження. Основними методами цієї статті є порівняльний (порівнюються специфіка функціонування ідеології в різних типах політичних режимів) та структурно-функціональний.

Результати. Категорія «державна ідеологія» вивчається не тільки класичною політичною наукою, але й інструменталістськими дисциплінами на зразок «державного», або «публічного управління». Принципова відмінність цих підходів полягає перш за все у предметі дослідження. Публічне управління досліджує сферу «polіcy», а класична політична наука – «polіtics» [6, с. 11], що і впливає на ключове питання, яке ставиться перед дослідником. Політична наука намагається зрозуміти, що таке державна ідеологія, а публічне управління – як її ефективно використовувати в процесі управління державою. Часто такий інструменталіст-

ський підхід навіть не ставить перед собою за мету дослідити явище, а зупиняється лише на оцінці можливих переваг чи загроз. Власне, у площині публічного управління і трапляється найбільша плутанина з термінами. В офіційних нормативно-правових актах чітко прописано, що державної ідеології як такої не існує, і жодна ідеологія не може визнаватися як обов'язкова. У своїх пропозиціях науковці та управлінці постійно повинні робити зауваження – що певні ідеологічні принципи конструювання владних відносин у державі – це не зовсім державна ідеологія. Тому виникає логічне питання: що ж існує на місці державної ідеології в демократичних режимах?

Якщо феномен державної ідеології в автократіях у цілому досліджений вичерпно, то у випадку з демократичними та гібридними режимами проблема залишається. Приховані державні ідеології, які лише опосередковано, або ж взагалі не зафіксовані в законодавстві, є значно менш дослідженим питанням і мають більший простір для наукових розвідок, ніж державні ідеології в тоталітарних режимах, більшість із яких – вже в минулому, а сьогодні залишаються хіба на політичному маргінесі, як от КНР.

На нашу думку, сьогодні є нагальна потреба в розділенні терміна «державна ідеологія» на її автократичне значення (власне «державна ідеологія») та терміна «публічна ідеологія», як явище, яке існує в системах повноцінної чи обмеженої демократії.

Розкриємо свою позицію детальніше. Існують дві крайні альтернативи розуміння ідеології в державі. Перша з них є певною мірою нормативною та обстоює деідеологічний характер держави, відсутність якихось визначених ідейних факторів тощо. Друга альтернатива переконує, що державна ідеологія існує в будь-якій державі, навіть за умови офіційного заперечення цього факту в Конституції.

На нашу думку, друга альтернатива є ближчою до істини. Кожна держава базується на певних принципах, які мають ідейний характер. Врешті-решт, українська Конституція прямо говорить: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава; Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [3]. Такі основоположні ідеї визначають невідворотність існування окремих ідеологічних елементів на державному рівні. Однак такі ідейні принципи все ж далекі від повноцінного ідеологічного контролю. Тому одним із ключових запитань, які потрібно поставити, є: «Чи можна такий стан справ назвати державною ідеологією?».

Незважаючи на те, що в кожній державі присутні ідеологічні елементи, все ж називати її державною ідеологією недоцільно, оскільки така надбудова має якісно інший характер. Вона не стільки

безальтернативна і єдина, скільки така, яка відсікає окремі альтернативи, а не змушує слідувати за одною. Саме тому постає питання про виокремлення нової категорії, яку доцільно називати «публічною ідеологією» за аналогією з іншими функціями демократичної держави.

Принципова відмінність між державною та публічною ідеологією є в тому, що державна ідеологія є імперативною та зобов'язуючою, в той час як публічна ідеологія задає лише «маячки», з достатньо широким допустимим відхиленням. У «поліці аналізі» практика поділу на «public» та «state» давно стала загальноприйнятою, і цей же принцип, на нашу думку, потрібно застосувати для концепту ідеології. Якщо сформувати ключову розбіжність між цими термінами, то найкраще її визначити через підхід до ухвалення і виконання рішень – вертикальний (state) і змішаний (public). Тому державна ідеологія – це «владний» продукт, який не допускає ревізії знизу, а публічна ідеологія функціонує на обох рівнях одночасно та є взаємопроникною. Більше того, можливість існування публічної ідеології виникає тільки тоді, коли на нормативному рівні прийнято рішення про заборону будь-якої державної обов'язкової ідеології.

Необхідність розподілу цих категорій потрібно також задля зменшення термінологічної плутанини і чіткого відокремлення функцій ідеологій в автократіях та демократіях. Існування терміна «державна ідеологія», який рівнозначно використовується для всіх типів політичних режимів, не лише вносить методологічну плутанину, але й змушує всі наукові розвідки на цю тематику починати з пояснень сутності державної ідеології та її функцій в демократичному суспільстві, а лише потім переходити до суті питання [2, с. 17].

Формування методологічного концепту публічної ідеології дозволить сформувати компроміс між противниками та прихильниками державної ідеології та впорядкувати, по суті, термін опису тоталітарної дійсності до реалій демократії.

Водночас потрібно бути свідомим того, що фіксування факту існування ідеології на рівні будь-якої держави хоч і є інтуїтивно зрозумілим, все ж цей факт не є однозначним, а його обстоювання може сприйматись як ознака заангажованості автора та обстоювання ним тієї чи іншої ідейної доктрини, яка повинна мати певний пріоритет.

Для відкинення спекуляцій не будемо стверджувати про те, що ідеологія на державному рівні є позитивним чи негативним явищем, а лише аргументуємо перманентність ідеології на цьому рівні. Конструювання іншого терміна для означення потрібно не через те, що один тип ідеології є добрим, а інший – поганим, а лише тому, що характер вияву одного явища і на одному рівні може мати кардинально інший якісний характер. За інших умов необхідність введення

в категоріальний апарат політичних наук нового терміна не поставала б.

Однак перейдемо, власне, до аргументації. Здійснимо ілюстрацію наявності ідеології на державному рівні в окремих країнах пострадянського простору, передовсім України. Де-юре Стаття 15 Конституції України визначає, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова» [3]. Однак у цьому ж документі вказано основні цілі, смисли та ідеї функціонування незалежного державного утворення, що само по собі є комплексом ідей та цілей.

Розрізнення державної та публічної ідеології не означає, тим не менш, зміну основного бенефіціара, яким залишається держава. Власне, ідеологія на рівні держави завжди існує для підтримки легітимації цього утворення як такого. Загалом, навіть одне з базових визначень ідеології передбачає те, що ідеологія і є тим утворенням, яке легітимізує політичний режим [7, с. 15]. Але коли ми говоримо про публічну ідеологію, то її вторинними бенефіціарами виступають також всі системні політичні рухи, які декларують стратегічні цілі, які не вибиваються із числа прийнятих.

Розкриваючи питання вторинних бенефіціарів публічної ідеології, можна розглянути також тих, хто такими не є. Навіть у найбільш відкритих системах існують певні обмеження для повноцінного функціонування нацистських, а часом також і комуністичних рухів, оскільки їхні системи цінностей протиставляються системним рухам. Позасистемні політичні рухи, прихильники радикальних ідеологій не вписуються в рамкові обмеження, які накладаються цією публічною ідеологією.

Для адекватного розуміння державної (публічної) ідеології потрібно констатувати, що вона не є політичною ідеологією чи ідеологією окремої партії, групи осіб у класичному сенсі. На цьому, зокрема, наголошує О. Макаренко, говорячи про потенційні і наявні негативні наслідки жорсткої деідеологізації в Україні: «Прихильники деідеологізації в Україні, як правило, посиляються на досвід країн західної демократії і вказують на те, що вони не мають жодної ідеології. Ця думка базується на ототожненні державної та політичних ідеологій і, відповідно, на плюралізмі останніх» [4, с. 270]. Врешті-решт, «держава є більшою, ніж уряд. Уряд приходить і йде, але держава є постійною. Тому дискусію про державу слід сприймати серйозно, оскільки характер держави визначає характер усіх аспектів суспільства» [10, с. 330]. З огляду на це питання про ідеологію на державному рівні не можна розглядати як питання про ідеологію партій, а потрібно досліджувати трохи ширше.

Структура публічної ідеології

Існують певні труднощі у виокремленні структури політичної ідеології, але умовно її можна роз-

ділити на два основні блоки: жорстке ідеологічне ядро та відносно м'яку периферію, яка уособлює ідейну платформу найбільш успішних політичних сил. Цей другий блок передбачає м'які норми. Вони можуть змінюватись під час зміни влади та, відповідно, курсу. Це звичне явище у сталих демократіях, де впродовж двох-трьох виборчих циклів проходить заміна влади та зміна чи корекція політики, а також її ідеологічних передумов. Периферія публічної ідеології є подібною до ідеології уряду як такого, хоча і не є тотожним поняттям.

Водночас жорстке ядро фактично не чутливе до зовнішнього середовища, і воно зберігається системними акторами різноманітними методами: як нормативно-правовими (конституційні закони, міжнародні договори тощо), так і операційними (виборчий поріг, «санітарний» кордон тощо). Власне, існують запобіжники щодо зміни ідеологічного ядра, і часто вони є усталеними практиками.

Публічна ідеологія не є чіткою платформою, а, скоріше, синтезом ідеологічних положень кількох найбільш популярних чи потрібних для влади концептів. У країнах Європи такі положення найчастіше виступають синтезом ідей лібералізму, консерватизму, соціалізму, а з нещодавнього часу ще й фемінізму та екологізму. Ядро цих ідей поділяється основними системними політичними силами, що робить їх основними бенефіціарами та спрощує боротьбу за владу. Таке спільне ідеологічне ядро певною мірою обмежує політичну конкуренцію. Однак таке обмеження досягається за допомогою ненасильницьких способів блокування небажаних для системи рухів та елементів.

Закріплення позаідеологічності в Конституції має значення прикладного запобіжника і є тим фактором, який унеможливує державну, але створює публічну ідеологію. Він є необхідним для захисту суспільного ладу у випадку отримання влади радикальними силами, які, можливо, захочуть встановити певну політичну ідеологію як обов'язкову.

Це положення виводить нас до розуміння публічної ідеології у формі рамкового концепту, тобто такого збірника ідей здебільшого не про те, як потрібно чинити, а про те, що робити не можна. Під час зміни влади політичний курс може змінюватись, але ця зміна все одно залишається в рамках публічної ідеології. Однак потрібно відповісти на ще одне питання: де пролягають межі публічної та державної ідеологій?

Публічна vs державна ідеологія

Якщо європейські демократії переважно стали, а їхніми публічними ідеологіями переважно виступають так звані «європейські цінності» (з національною специфікою), то куди цікавіша ситуація в молодих демократіях, або ж транзитних режимах, які існують у країнах Балтії, Україні, а також Росії.

Слушною є думка О. Макаренка, що держави перехідного типу потребують додаткового ідео-

логічного забезпечення. Це добре проглядається під час трансформаційних процесів в Україні та раніше у країнах Балтії. У випадку зворотного переходу до автократії даний принцип також працює, що ілюструє приклад середньоазійських країн чи Росії. Такий стан справ актуалізує інше ключове питання: де закінчується публічна ідеологія демократичного режиму і починається державна авторитарного?

Наприклад, країни Балтії після розпаду Радянського Союзу взяли курс на два паралельні процеси: деідеологізації (який включає в себе декомунізацію та дерусифікацію) та нової ідеологізації (включає в себе реконструкцію національної пам'яті та конструювання національних міфів, посилення національної ідентичності та європеїзацію – наближення публічної ідеології до пан'європейської). Відповідно, під час транзитного періоду недостатньо було забезпечити тільки деідеологічні процеси, але на місце «старих» світоглядних установок потрібно насадити нові.

Під час транзитного періоду в Балтійських країнах публічна ідеологія була не зовсім типовою і ближчою до державної. Так, публічна ідеологія, яка втілювалась в нормативно-правових актах, була не лише рамковою з основними ідейними маячками, але й значною мірою імперативною. Це стосувалось перш за все сфери вживання національних мов, отримання громадянства, нового розуміння історії тощо. Тим не менш, ці країни зуміли вийти з транзитного періоду, ставши повноцінними демократіями, а не змінити один автократичний режим на інший. Важлива роль тут була відведена Європейському Союзу, який прив'язував умови набуття членства до послаблення ряду національних концептів. Із цього прикладу можемо стверджувати, що періоди транзиту включають в себе посилення ідеологічних елементів на державному рівні.

Схожі процеси сьогодні відбуваються в Україні. По суті, частина з них дублює аналогічні процеси в Балтійських країнах із запізненням на два десятиліття. Вони також включають політику декомунізації, дерусифікації та українізації, а також формування нової публічної ідеології. Реідеологізація виконує важливу функцію об'єднання країни перед загрозою військової агресії та в умовах економічної кризи, однак такі речі можуть мати й негативні наслідки. У певний момент необхідність коригування публічної ідеології може бути визначальною стосовно майбутнього розвитку – демократичного чи автократичного. За певних обставин можна повторити не досвід країн Балтії, а інших уламків Радянського Союзу.

Ідеологічний розвиток країн Середньої Азії та Росії пішов іншим шляхом, відмінним від Балтійського. Наприклад в Узбекистані доволі швидко сформувався авторитарний режим із ознаками державної ідеології. «Класичний авторитарний

аргумент – це виправдання опіки на основі певних особливих ознак: будь це релігійні, наукові чи технічні ознаки» [9, с. 216]. Власне, авторитарний режим завжди тісно переплетений із державною ідеологією, яка повинна його обстоювати. Автократії завжди аргументують себе ідейно – так вони отримують достатню стійкість.

Деяко складніше процес розвивався в Росії. На початку 90-х років у Росії відбувався процес декомунізації, але він був швидко згорнутий. Опісля того почався процес формування нової-старої ідеології «руського миру», синтезу ідей православного християнства, російського націоналізму, радянської та імперської спадщини. Значна частина російської державної ідеології сьогодні втілена в нормативно-правових актах, маскуючись під боротьбу з екстремізмом чи захистом почуттів віруючих. Сьогодні, однак, дискусійним є твердження про наявність у Росії повноцінної державної ідеології, але немає сумнівів, що такі ідеологічні нашарування є далекими від того, що ми називаємо публічною ідеологією.

Однак повернемося до українського контексту. Одним із офіційних нормативних актів, який виконує функцію реідеологізації (а формально деідеологізації), є Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [5]. Окрім рамкових положень про заборону тоталітарних ідеологій, на основі цього закону сформовано цілий ряд нових ідеологічних конструктів, пов'язаних із трактуванням історії та перспектив подальшого розвитку. Тепер важливим є питання: наскільки широкою залишається публічна ідеологія і чи не може вона перестати бути рамковою?

Відповіді на це питання поки немає, але розвиток української публічної ідеології може мати три основні альтернативи:

- 1) успішний транзит і формування публічної ідеології;
- 2) неуспішний транзит і конструювання державної ідеології;
- 3) відкочування до хаотичної публічної ідеології типу 2005–2013 років.

Поки що альтернатива № 2 виглядає малореалістичною, однак вона також можлива і може трапитись за умови домінування тренду окремішності, специфічної національної ідеї, яку поставлять не лише на виправдання існування державності, однак і функціонування конкретної владної еліти.

Щодо альтернатив № 1 та № 3, то важко надати перевагу реалістичності того чи іншого концепту, оскільки Україна є складним політичним утворенням. Хоч російсько-український конфлікт привів до зменшення частини основних протиріч у суспільстві, їхня кількість є достатньою для того, щоб стати перешкодою для формування консолідованої рамкової ідеології.

Порівняльна характеристика категорій «державна» та «публічна» ідеологія

	Державна ідеологія	Публічна ідеологія
Політичний курс	Зберігає фактично незмінним загальний політичний курс	Створює труднощі для різкої та часткої зміни політичного курсу
Політична конкуренція	Функціонує задля придушення політичної конкуренції	Частково зменшує політичну конкуренцію, усуваючи радикальні форми
Світоглядна призма	Пропонує єдину або дуже обмежену кількість світоглядних призм	Обмежує функціонування лише окремих світобачень
Політичні цілі	Використовується для обстоювання як довготермінових, так і короткотермінових цілей	Використовується для довготермінових цілей
Легітимація влади	Використовується для легітимації не тільки чинного способу влади, але й чинної влади	Використовується лише для легітимації загального способу влади.
Вплив на соціальні науки	Наукові розвідки, що суперечать ідеології, не толеруються. Заохочуються дослідження на підтримку ідеологічних постулатів	Мінімізований; часом проявляється в заохоченні підтримки ідеології

Отже, на основі викладеного можна структурувати основні відмінності між категоріями.

Звісно, даний перелік неповний і є лише спробою методологічного розрізнення двох категорій, що впливає з «дроблення» категорії «державна ідеологія».

Але усі вищезазначені аспекти є вторинними, а базовим критерієм для розподілу державної та публічної ідеології все ж є політичний режим. При цьому гібридні та транзитні політичні режими найчастіше потребують змішаного типу державної/публічної ідеології, а її характер може змінюватись в залежності від характеру транзиту. За аналогією з політичним режимом, який ранжується від чистої демократії до чистої автократії з безліччю проміжних ланок, публічна та державна ідеологія також є чистими категоріями, які мають безліч проміжних станів.

Встановлювати межі між державною та публічною та ідеологією – завдання майбутніх досліджень, у тому числі тих, які стосуватимуться методологічних передумов. Ми свідомі того, що дані межі будуть відрізнятись у залежності від запропонованої методології, але це єдиний спосіб удосконалення категоріального та методологічного апарату.

Тим не менш, варто зазначити, що вимірювання за шкалою «демократія-автократія» та «публічна» і «державна» ідеології уможливно і мають жорстку кореляцію, але на практиці можуть значно розходитись. Тому під час конструювання методології для дослідження ідеологічності держави не можна спиратись тільки на базис індексів демократії. Уточнюючи цей аспект, високий рівень розвитку демократії за шкалою Freedom House чи Economist Intelligence Unit не означатиме аналогічні показники в майбутніх методологіях щодо розроблення індексів ідеологічності.

Результати.

Категорія «державна ідеологія» є занадто широкою та потребує дроблення в залежності від вияву явища в політичному режимі.

Категорія «публічна ідеологія» є адекватною для означення надпартійної державної ідеології в демократичних політичних режимах.

Базовою відмінністю між державною та публічною ідеологією є межі толерації альтернатив. Якщо публічна ідеологія є рамковою і базується лише на окремих цінностях, то державна ідеологія пропонує дуже обмежений перелік альтернатив.

Розрізнення цих термінів дозволить позбавитись обов'язкової методологічної ревізії наукових розвідок, що стосуються державної ідеології в автократичних чи демократичних режимах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зотов В.В. Идеология и доминирующая культура. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 8. С. 17–19.
2. Карлова В. Проблеми формування загальнонаціональної ідеології в Україні. *Вісник Національної академії державного управління*. 2010. № 4. С. 17–24.
3. Конституція України. Законодавство України. 2019. URL : <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Макаренко О.М. Сутність і роль державної ідеології в розбудові держави в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. № 1. С. 268–276.
5. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. *Законодавство України*. 2019. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/317-19>.
6. Тертичка В. Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні? *Політичний менеджмент*. 2007. № 1. С. 10–23.
7. Eagleton T. *Ideology*. London : Routledge, 1994. 328 p.
8. Küng A. *Communism in the Baltic states*. Stockholm : Jarl Hjalmarson Foundation, 2008. 64 p.
9. March A. State ideology and the legitimation of authoritarianism: The case of post-Soviet Uzbekistan. *Journal of Political Ideologies*. 2003. № 8. Pp. 209–232.

10. Politics and law in Africa: Current and emerging issues., Chapter: Eighteen, Publisher: WillyRose & Appleseed Publishing Co, Editors: A. M. Okolie, O. A. Eke, P. A. Areo, pp. 329–344.

REFERENCES:

1. Zotov V. V. Ideologiya i dominiruyushaya kultura [Ideology and the dominant culture] / V. V. Zotov, A. O. Spitsina. // Teoriya i praktika obschestvennogo razvitiya. – 2014. – #8. – S. 17–19. [In Russian].
2. Karlova V. Problemy formuvannya zahalnonatsionalnoi ideolohii v Ukraini [Problems of formation of all-national ideology in Ukraine] // Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia. – 2010. – #4. – S. 17–24. [In Ukrainian]
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] // Zakonodavstvo Ukrainy. – 2019. – URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [In Ukrainian].
4. Makarenko O. M. Sutnist i rol derzhavnoi ideolohii v rozbudovi derzhavy v Ukraini [The essence and role of state ideology in state building in Ukraine] // Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. – 2013. – #1. – S. 268–276. [In Ukrainian].
5. Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystyskoho) totalitarnykh rezhymiv

v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symboliky [On condemning the communist and national-socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and prohibiting the propaganda of their symbolism] // Zakonodavstvo Ukrainy. – 2019. – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/317-19> [In Ukrainian]

6. Tertychka V. Suspilna polityka: chy stala vona sferoiu naukovooho poshuku i prykladnykh doslidzhen v Ukraini? [Public policy: has it become a field of research and applied research in Ukraine?] // Politychnyi menedzhment. – 2007. – #1. – S. 10–23. [In Ukrainian].
7. Eagleton T. Ideology / Terry Eagleton. – London: Routledge, 1994. – 328 p.
8. Küng A. Communism in the Baltic states / Andres Küng. – Stockholm: Jarl Hjalmarson Foundation, 2008. – 64 p.
9. March A. State ideology and the legitimation of authoritarianism: The case of post-Soviet Uzbekistan / Andrew F. March. // Journal of Political Ideologies. – 2003. – №8. – pp. 209–232.
10. Politics and law in Africa: Current and emerging issues., Chapter: Eighteen, Publisher: WillyRose & Appleseed Publishing Co, Editors: A. M. Okolie, O. A. Eke, P. A. Areo, pp.329-344.

State and public ideology: argumentation of theoretical distinction

Sukharyna Andrii Andriiovych

Postgraduate Student at the Department of Theory and History of Political Science of Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine

The article argues the advisability of differentiation the category “state ideology” into two aspects. Firstly, into a classical understanding of state ideology as a compulsory ideological paradigm in the state. And it goes also about highlighting the relatively new concept of “public ideology” as a framework concept that exists in democratic and hybrid regimes.

This need is caused by that the term “state ideology” is considered today as a broad layer of processes and phenomena that have little in common, and often even contradict. As a result, there is a whole issue with the correct definitions and interpretations, that makes sociopolitical and scientific discourse on the topic more complicated.

Accordingly, our goal is to specify these terms and to use the category “state ideology” in autocratic terms and the term “public ideology” as a phenomenon that exists in systems of full or limited democracy. It is possible to reveal the differences between these phenomena using comparative and structural-functional methods. In particular, we can ascertain that there are two extreme alternatives to understanding ideology in the state. The first of them is a bit normative and defends the non-ideological nature of the state, the absence of any definite ideological factors, etc. The second alternative persuades that state ideology exists in any state, even if this fact is formally denied in the Constitution. Recognizing the inevitability of the existence of individual ideological elements at the state level, one should ask: “Can this state of affairs be called a state ideology?”

As a result, it was concluded that there are significant differences in the perception of the category “state ideology” among scientists, both in the structural format and in the functions that it can perform. To reduce the methodological confusion, it is suggested to use the term “public ideology”, which can be considered as an attribute characteristic of democratic or hybrid regimes. Public ideology is considered as a framework concept that partially limits political competition, which is focused on long-term goals. This concept has also less impact on other social spheres, including the social sciences, compared to state ideology.

Key words: ideology, state ideology, public ideology, democracy, autocracy.

Яковлева
Лілія Іванівна

Від соціального порядку до публічної влади: організаційні, інституційні та комунікативні засади легітимності

УДК 32:001.12/.18
DOI [https://doi.org/ 10.24195/2414-9616-2019-4-10-16](https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-10-16)

Яковлева Лілія Іванівна
кандидат політичних наук, доцент,
докторант кафедри регіональної політики та публічного адміністрування
Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
вул. Генуезька, 22, м. Одеса, Україна

У статті досліджено концепцію легітимності соціального порядку та панування з метою визначення інституційних, організаційних та комунікативних засад легітимності публічної влади. Зазначено, що сучасні соціологічні та політологічні дослідження проблеми легітимності, права на владу, взаємодії влади та суспільства не можуть залишити поза увагою соціально-теоретичні концепції Макса Вебера та розроблені ним категорії. Визначено, що відповідно до веберіанської традиції внутрішні та зовнішні гарантії легітимного конвенційного або правового порядку є передумовою легітимності публічної влади. На основі теорії легітимного порядку М. Вебера аргументовано відзначено відмінності у трактуванні легальності та легітимності. Зокрема, легальність публічної влади визначено в якості передумови її легітимності.

Відзначено, що в теоріях О. Гьоме та Д. Норта відбувається переосмислення основних засад легітимності, а саме – веберівської значущості легітимного порядку. Продемонстровано, що в основі теорії легітимності О. Гьоме знаходяться дослідження інтеркультурного правового дискурсу, компаративний аналіз лібералізму та комунітаризму, визначення соціальної справедливості як обміну та субсидіарності як державного принципу. Зазначено, що проєкцію трьох вимірів легітимності панування (організаційний, інституційний, комунікативний) можна подовжити на сучасне суспільство, якщо звернутись до досліджень Д. Норта щодо розмежування інститутів та організацій, формальних та неформальних інститутів.

Обґрунтовано, що внутрішні та зовнішні гарантії конвенційного або правового легітимного порядку, які виокремив Макс Вебер, мають два аспекти: 1) сприяють пануванню певної групи осіб; 2) виправдовують панування в очах суспільства та роблять панування легітимним. Аргументовано, що легітимність для Макса Вебера не є іманентною властивістю самого соціального порядку – це уявлення громадян щодо соціального устрою, які можуть змінюватись. Виокремлення М. Вебером зовнішніх і внутрішніх гарантій конвенційного та правового легітимного порядку закладає фундамент подальших досліджень панування, дозволяючи виокремити інституційні, організаційні та комунікативні засади легітимності публічної влади на сучасному етапі політичного розвитку.

Обґрунтовано, що сучасні дослідження інституційних, організаційних та комунікативних засад легітимності публічної влади, її визнання з позиції діючих індивідів є продовженням веберіанської концепції гарантування видів легітимного порядку.

Ключові слова: легітимний порядок, публічна влада, конвенція, право як вид соціального порядку, організаційні, інституційні та комунікативні засади легітимності.

Вступ. Наукове дослідження видів легітимного порядку (конвенції та права) як основ легітимності публічної влади започаткував Макс Вебер. Він вперше у XX столітті запропонував теорію легітимності соціального порядку на основі якої в подальшому була розроблена концепція типів легітимного панування, що не втратила теоретичного значення та практичної ваги й сьогодні. Навпаки, в умовах демократизації українського суспільства та викликів, породжених пострадянськими політичними та економічними трансформаціями (які напряду стосуються конвенцій, правової системи та етики), актуальність дослідження легітимного порядку лише посилюється.

Незважаючи на неоднозначне ставлення до веберіанської теорії легітимності, – від схвалення до критики, – не можна заперечити, що сучасним розумінням феномену легітимності ми зобов'язані саме Максу Веберу. Його соціологічний аналіз конвенції та права як видів легітимності соціального порядку не лише відкрив шлях для визначення сутності легітимного «панування» («Herrschaft»), а і став основою подаль-

ших досліджень соціального порядку та фундаментом концепцій легітимності публічної влади.

Мета статті. Сучасні соціологічні та політологічні дослідження проблеми легітимності, права на владу, взаємодії влади та суспільства не можуть обійти увагою соціально-теоретичні концепції М. Вебера та розроблені ним категорії. Продовжуючи дану традицію розуміння легітимності влади, у представленій статті буде досліджено концепцію легітимності соціального порядку та панування з метою визначення інституційних, організаційних та комунікативних засад легітимності публічної влади.

Методи дослідження. Фундаментальність праць М. Вебера та їх рецепція та інтерпретація у представників веберіанської доктрини стали основою різноманітних теоретико-методологічних підходів у сучасному дискурсі політичної науки. Щодо методологічних основ веберіанської доктрини, то Т. Швінн вказує на «подвійність» поняття порядку в організації та в інституті: з одного боку, правила визначають поведінку членів організації, з іншого боку, дотримання даних

правил повинно знаходитися під контролем апарату управління і керівника» [9, с. 124]. Повною мірою це стосується теорії легітимного порядку М. Вебера та її подальших інтерпретацій. Вплив ідей М. Вебера щодо зовнішніх та внутрішніх гарантій легітимності соціальних порядків конвенції та права, соціальної дії, сутності влади та панування, раціональної бюрократії, відкритих та закритих відносин, союзів та насильства є відчутним у працях П. Бурд'є, Ю. Габермаса, О. Гьоффе, Д. Норта, Д. Істона, Ж.-Л. Шабо, С. Ліпсета, А. Сайммонса, Д. Хелда, П. Стіллмана, ін.

У дослідженнях публічної політики (В. Парсонс, Г. Колбеч та інші) на основі ідей М. Вебера продовжується пошук легітимної сили, яка здатна задовольнити суспільний інтерес на противагу егоїстичним інтересам. Альтернативами є державне управління на основі раціональної бюрократії та стихія ринку зі сподіваннями, що приватна ініціатива здатна реалізувати публічну політику як процес комерційного надання послуг.

Критики М. Вебера небезпідставно відводять йому роль захисника бюрократії як більш раціональної форми організації. Як зазначає В. Парсонс, «демаркаційна лінія між публічним та приватним, а також між політикою та управлінням дедалі більше втрачала чіткість... Були піддані сумніву дві ідеї «публічного»: мотивування бюрократів і професіоналів державної служби «суспільним інтересом», а також співвідношення між публічною (читай – державною) і приватною (читай – ринковою) сферами» [5, с. 27]. Натомість, переосмислення кордонів між приватним та публічним на основі веберіанської теорії легітимності порядку дозволяє вийти за межі цього, певною мірою штучного протиставлення й зосередитись на інклюзивності, інноваційності та рефлексивності як характеристиках легітимності сучасної публічної влади.

Адже саме у працях М. Вебера на авансцені досліджень легітимності влади з'являється значущість соціального порядку, а наголос робиться на соціальних діях та соціальних відносинах як джерелах конвенційного та правового видів легітимного порядку.

Результати. М. Вебер велике значення надавав видам та гарантіям легітимності порядку. Про важливість для М. Вебера типології легітимного панування («Herrschaft») можна судити з того факту, що у своїй праці «Господарство та суспільство» він постійно, в різних контекстах, повертається до категорії «легітимність». Вона згадується не менше п'яти разів: у розділі 1 «Основні соціологічні поняття» М. Вебер визначає поняття «легітимного порядку» (параграф 5), виокремлює «види легітимного порядку» (параграф 6), «значимість легітимного порядку»

(параграф 7) і, нарешті, приходить у розділі 3 «Типи панування» до «трьох чистих типів панування» [2].

Те, що Макс Вебер виокремлює види легітимного порядку – конвенцію та право, виходячи з внутрішніх та зовнішніх гарантій легітимності порядку, вказує на їх засадничу роль у визначенні типів легітимного панування. Адже головний принцип та, водночас, ознака панування – це здатність гарантувати соціальний порядок.

М. Вебер виділяє внутрішні гарантії легітимного порядку:

- 1) афективно-емоційна відданість;
- 2) ціннісно-раціональна віра в абсолютну значимість порядку;
- 3) релігійна віра в необхідність підпорядкування порядку задля спасіння душі.

Зауважимо, що внутрішні гарантії фактично постають в якості обґрунтування легітимності порядку з погляду громадянина. При цьому зовнішні гарантії, до яких М. Вебер відносить очікування специфічних зовнішніх наслідків (від несхвалення у випадку конвенції до примусу у системі права), виступають обмежуючими факторами у процесі взаємодії влади та суспільства та, водночас, ресурсами, за допомогою яких панування стає можливим. Українська дослідниця І. Попова визначає пріоритет внутрішніх гарантій легітимного порядку над зовнішніми та залежність перших від етики. Вона зазначає: «Етичні нормативні уявлення можуть чинити сильний вплив на поведінку людей без будь-яких зовнішніх гарантій. Не випадково під час аналізу соціологами тих чи інших ситуацій саме ці уявлення розглядаються як визначальна ознака легітимності» [6, с. 280].

Для обґрунтування процесу приписування легітимності певному соціальному порядку М. Вебер застосовує таке поняття, як «легітимна значущість». Вона створюється діючими індивідами в залежності від історичного контексту, соціокультурних та політичних умов і «надається» ними соціальному порядку. Зокрема, легітимна значущість порядку на підставі традиції – це значимість того, що було завжди. Вона є характерною ознакою легітимності у традиційних суспільствах. Легітимна значущість на основі афективної віри ґрунтується на релігійному одкровенні чи значимості ідеалу. Без віри у священність слова пророків у традиційних суспільствах неможливо було творення нових порядків. Тобто новий політичний та соціальний порядок отримував легітимність від суспільства на основі певного ідеалу, проголошеного пророками, священиками. Значимість легітимного порядку на основі ціннісно-раціональної віри виступає на авансцену після поширення у європейських країнах теорії природного права.

Відзначаючи фрагментарність перших уявлень щодо права та обмеженість впливу природного права на соціальні та політичні відносини середньовічної Європи, М. Вебер все ж таки наголошує на необхідності розрізняти легітимну значущість традиції, віри та права. У свою чергу, ціннісно-раціональна значимість легітимного порядку поступається легальності: становленню повноцінної правової системи в епоху індустріалізації. Тут вже легітимність, абсолютно в дусі демократичної традиції, інтерпретується як підпорядкування меншості тим нормам права, які встановлює більшість. Очевидно, що значимість легітимного порядку у силу легальності з'являється після позитивного встановлення правової системи. Це може відбутись або через консенсус («згоду зацікавлених сторін»), або шляхом «октроїрування» [2, с. 95]. Останнє означає встановлення права через «дарування» його монархом своїм підданим.

Для демократичної легітимності вкрай важливим фактором виступає суспільна підтримка встановлення правової системи, навіть якщо вона є результатом «пакту еліт» або її «даровано» авторитарним правителем. Це виражається у суспільній підтримці встановленого порядку або безпосередньо через референдум, або опосередковано, через вибори депутатів, які ухвалюють Конституцію.

Слід наголосити, що в Україні легітимність порядку було забезпечено спочатку через референдум щодо проголошення Незалежності (1 грудня 1991 року), а згодом (28 червня 1996 року) – ухваленням Верховною Радою України Конституції України. Політичні кризи, які виникали в Україні внаслідок складних посткомуністичних трансформацій, вирішувались також або шляхом внесення змін до Конституції України (легальність яких не викликала сумнівів, якщо відбувалось голосування у парламенті), або через позачергові президентські (у 1994 і 2014 роках) та парламентські вибори (1994, 2007, 2014, 2019 рр.). Окремо слід відзначити події 2004 року, коли легітимність порядку була забезпечена як електоральною підтримкою (повторний другий тур), так і змінами до Конституції України.

На особливу увагу заслуговують зовнішні гарантії соціального порядку, які виступають засобами або ресурсами легітимності. Від них залежить вид легітимного порядку – конвенція або право. Зовнішніми гарантіями легітимності соціального порядку є норми поведінки (тобто певна «конвенція») та санкції («право»), на які індивіди орієнтуються у своїх соціальних діях. Соціальний порядок визначається Максом Вебером як конвенція, якщо «його значимість зовнішньо гарантована ймовірністю в разі його пору-

шення зіштовхнутися із (відносно) всезагальним і практично відчутним несхваленням певним колом осіб» [2, с. 92]. Правовий порядок «зовнішньо гарантований ймовірністю (фізичного та психічного) примусу шляхом дії штабу людей (організації), спеціально покликаного примушувати дотримуватись та карати за порушення встановленого порядку» [2, с. 92].

Конвенція – це традиції та звичаї, які є значущими для певного кола людей. Невідповідність діяльності індивіда конвенції призводить до засудження у формі бойкоту та певних санкцій. Якщо ж держава порушує конвенції, її чекають протести з боку суспільства. Важливим для гарантування легітимності порядку в контексті дослідження легітимності публічної влади є такий порядок, який «називається правом і забезпечується за наявності штаба примусу» [2, с. 93].

Право забезпечується певною групою людей шляхом фізичного примусу, загрозою застосування або застосування сили, що санкціоноване державою. Якщо легітимність порядку зовнішньо гарантується тільки конвенційно або поєднанням інтересів без штаба примусу, то такий порядок не може бути визначений як правовий.

Конвенція є умовною формою гарантії соціального порядку, бо не вимагає та не передбачає використання спеціальних ресурсів та органів примусу. Натомість правові гарантії легітимності порядку ґрунтуються на примусі, який забезпечується спеціальним органом (штабом примусу). Однак потрібно зауважити, що порушення умовних гарантій (традиції, звичаю), може призвести до більш вагомих наслідків (осуду, бойкотів, протестів) для індивіда, аніж покарання шляхом судового вироку. У будь-якому випадку легітимність соціального порядку забезпечується «очікуванням специфічних наслідків» [2, с. 92].

Зауважимо, що покора громадян примусу з боку держави не означає визнання легітимності влади.

Забезпечення легітимності панування є двоступеневою операцією: легітимність соціального порядку ґрунтується на правилах, тоді як легітимність правил впливає з набору вірувань або прийнятих принципів щодо правомірного джерела публічної влади, що знаходяться в їх основі.

Через такі міркування можна зацентрувати увагу на розмежуванні понять «легальності» та «легітимності» в концепції панування Макса Вебера. Джерело «права» як гарантія легітимності порядку повинно мати легальний характер. Суспільство, визнаючи «правові максими», очікує відповідності дій влади чинному законодавству. На думку українського дослідника М. Тура, «у феномені політичного панування Вебер чітко розмежовує аспекти легального й легітимного.

Перше фіксує суто правові конотації і характеризує його формальну відповідність чинному законодавству, натомість друге – антропологічний аспект панування: значимість його для людей виражається в психологічних переживаннях та діях у формі довіри й схвалення» [7, с. 11].

Норми права, які стають гарантіями легітимності порядку, – це лише перший етап встановлення легітимності панування (легальність влади). Без доведення легітимності законів не може бути легітимної публічної влади. Тобто необхідно продемонструвати джерело права і відповісти на питання: «Звідки закони (правова система) отримали легітимність?».

Це важливе питання для розкриття сутності легітимності, її типології та значення у сучасному суспільстві. У ХХІ столітті, в умовах глобалізації та створення потужних наднаціональних економічних та політичних утворень, підлягають черговому переосмисленню основи значущості легітимного порядку. Найбільш проникливим мислителям сучасності, таким як-от О. Гьофе та Д. Норт, вдається «схопити» сенс змін.

О. Гьофе вибудовує теорію легітимації через дослідження інтеркультурного правового дискурсу, компаративний аналіз лібералізму та комунітаризму, визначення соціальної справедливості як обміну та субсидіарності як державного принципу.

Відзначаючи, що відбувається послаблення держави, як форми організації публічної політики, О. Гьофе наголошує на тому, що зменшення сили держави не означає звуження спектру дії публічної політики. Навпаки, делегітимація інститутів сучасної держави потребує підвищення легітимності та ефективності публічної політики. Він пише: «Частина сучасного скептичного погляду на державу сформувалась під впливом попередньої думки про те, що основні поняття «суспільство» та «держава» є альтернативними. Більш правильним було б зберегти право для організації суспільства або принаймні для його ядра. У свою чергу, метою державної влади є втілення в життя цієї організації... Грунтовна легітимація звертається до питання, чи може взагалі існувати право суспільства приймати рішення та повноваження на примус. За умови, що, з точки зору теорії легітимації, це питання стосовно іншого, щодо організації публічної влади, має першочергове значення, перший аргумент говорить на користь процесу ослаблення держави. Теперішня організація публічної влади, сучасна держава, як особлива форма організації публічної влади... є легітимною лише за певних історичних та культурних умов» [3, с. 167].

У цих міркуваннях О. Гьофе наближається до концепції «рефлексивної» держави, яка потре-

бує рефлексивної легітимності, інклюзивності та інноваційності [8].

Це передбачає пошук нових основ значущості легітимного порядку – не лише традиції, віри, права, а, передусім, участі громадян у процесі прийняття політичних рішень. Підтримка з боку громадськості правомірності джерела повноважень влади у сучасному суспільстві не просто доповнює «легальність» влади, а й легітимізує встановлену легальну владу. Джерелом сучасного права та легітимності держави визнається легітимація публічних повноважень суб'єктів, які не є продуктом держави та ринку, а представляють добровільні асоціації громадян. Через механізми публічної політики суспільство надає підтримку таким добровільним об'єднанням щодо вирішення складних суспільних питань, реформування державного сектору. Через політичну активність та політичну участь громадян відбувається встановлення легітимного порядку.

На думку О. Гьофе, «політична економія говорить сьогодні про відмову від держави. Це означає, що деякі види її послуг неефективні та не надаються належним чином. За цих умов напрошується думка про передачу відповідних завдань недержавним представництвам. Поняття «відмови від держави» пов'язує її критику з вимогою здійснення державних реформ. Щоправда, це передбачає, що відповідні завдання «в принципі» належать до компетенції держави, яка через недостатню ефективність передає їх іншим представництвам. З точки зору теорії легітимації це поняття робить можливим існування тільки вторинної критики держави. Згідно з викладеною тут теорією легітимації публічних влад, яка, щоправда, є субсидіарною, існує одне принципове заперечення: навіть якщо держава була б ефективною, вона все одно не має повноважень. Якщо ж вона, незважаючи на це, перебирає їх до себе, то зловживає владою. І це не просто особисте зловживання, ключовим поняттям якого виступає корупція, а структурне» [3, с. 170].

У сучасних умовах єдиний шанс для суспільства забезпечити ефективну діяльність державних інституцій – це надати можливість легітимізувати публічну владу всім, кого це стосується. У цьому й полягає сенс поняття «публічна влада» для теорії легітимності.

Як зазначає О. Гьофе, «в останній час «у політичній легітимації» відбувається «коперніканська революція». У відповідності з нею публічна влада, яка ухвалює рішення, легітимна не через власну милість або ж на засадах (громадсько-) трансцендентного повноваження. Легітимація – наслідок універсальної здатності давати згоду, яка, у свою чергу, доступна всім, кого вона стосується» [3, с. 167].

Отже, дія правових засад легітимності панування («Herrschaft») призупиниться без мінімальної довіри з боку громадян щодо правомірності такого джерела повноважень влади.

Внутрішні та зовнішні гарантії конвенційного або правового легітимного порядку, які виокремив Макс Вебер, мають два аспекти. З одного боку, вони сприяють пануванню певної групи осіб (еліти, авангарду соціального класу, нації, бюрократії, «публіки» тощо). З іншого боку – виправдовують панування саме цієї групи в очах суспільства, роблять панування легітимним. Зовнішні засоби і внутрішні обґрунтування є різними ресурсами, чи аспектами легітимного панування, а також різними характеристиками його здійснення, що заклали основу типології легітимного панування М. Вебера. Таким чином, легітимність для Макса Вебера не є іманентною властивістю самого соціального порядку. Скоріше, це уявлення громадян щодо соціального устрою, які можуть змінюватись.

Для М. Вебера значущість легітимного порядку зумовлюється підставами або принципами, на основі яких з'являється легітимність та її наслідки. Вони, власною чергою, впливають із форми організації «панування». М. Вебер зазначає: «Існують дуже важливі форми суспільних об'єднань, де суспільна поведінка... значною мірою впорядкована щодо своїх засобів і мети прийнятими настановами і, отже, є «усуспільненою»; однак всередині таких об'єднань мало не головною передумовою існування є такий принцип: індивід, як правило, виявляється учасником суспільних дій і, отже, одним із тих, на кого поширюються очікування, що його поведінка буде орієнтованою на вищезгадані настанови, але при цьому без його власного сприяння» [1, с. 146].

Це дає підстави говорити, що виокремлення М. Вебером зовнішніх і внутрішніх гарантій конвенційного та правового легітимного порядку закладає фундамент подальших досліджень панування, дозволяючи виокремити інституційні, організаційні та комунікативні засади легітимності публічної влади на сучасному етапі політичного розвитку. Необхідність комплексного дослідження цих трьох засад легітимного панування зумовлена наступним. Конвенція зовнішньо гарантується наявністю у суспільстві визначених та визначених «правил гри», інститутів (у термінології Д. Норта). Для права необхідною зовнішньою гарантією є діяльність спеціальних організацій (М. Вебер їх ідентифікує як «штаби»), які здатні примусити людей діяти відповідно та покарати за порушення правових норм. Тобто легітимність панування можливо забезпечити організаціями, які функціонують на основі спільних правил (організації мають

пройти обов'язковий етап – інституціоналізацію), визнаних суспільством у процесі комунікації між громадянами та владою.

У зв'язку із цим найважливішим фактором, який сприяє створенню стійкого соціального порядку в будь-якій організації (держава, партія, церква), є легітимність, бо між пануючими і підлеглими має існувати згода під час здійснення структури наказу і підпорядкування.

У веберіанській концепції легітимності панування формальна організація та інститут є однаково значущими для побудови соціальних порядків на основі спеціальних правил. Проекцію трьох вимірів легітимності панування (організаційний, інституційний, комунікативний) можна продовжити на сучасне суспільство, якщо звернутись до досліджень Д. Норта. На новому етапі розвитку нормативістської теорії висувається вимога щодо створення порядку відкритого доступу для забезпечення легітимності соціального порядку. У праці «Насильство і соціальні порядки» зазначається: «Сучасні порядки відкритого доступу часто обмежують насилля за допомогою інститутів. Інститути закладають правила... для того, щоб формальне правило – інститут – стримувало насилля, особливо насилля серед індивідів..., повинна існувати певна організація, у межах якої коло офіційних осіб забезпечують дотримання правил безособистісним чином. Іншими словами, формальні інститути контролюють насилля тільки при існуванні організації, яка здатна забезпечити безособистісне дотримання правил» [4, с. 61].

Порядок, який регулює дію союзу (організації), визначається М. Вебером як порядок управління, а порядок, що регулює будь-яку іншу соціальну дію, при цьому забезпечуючи можливості для тих, хто діє, – порядок регулювання. Зміст управлінського порядку полягає в тому, що даний порядок визначає, хто управляє, або в чиїх руках перебуває публічна влада: держави чи суспільства?

Виходячи з веберіанської концепції легітимності, можна визначити легітимність публічної влади як «визнання» соціального порядку народом, який є, з одного боку, джерелом влади, носієм суверенітету («верховної влади»), а з іншого – її отримувачем через урядування та закріплені правові норми. Легітимність публічної влади встановлюється у процесі соціальної взаємодії з приводу суспільно важливих проблем, які не можна вирішити за допомогою ринкових механізмів; вона гарантується високим рівнем політичної активності та політичної участі громадян.

Висновки. Таким чином, сучасні дослідження інституційних, організаційних та комунікативних

засад легітимності публічної влади, її визнання з позиції діючих індивідів багато в чому є продовженням веберіанської концепції гарантування видів легітимного порядку.

М. Вебер, досліджуючи типи легітимності панування, в основу їх класифікації поклав соціальні відносини, а також розглядав віру і визнання індивідом існуючого порядку (легітимність панування) як найважливіший фактор зв'язку члена організації з її формальною структурою.

У веберіанській концепції легітимності соціального порядку відбувається пошук теоретично сконструйованих та емпірично доведених, імовірних, типових, регулярних соціальних дій, що відтворюють соціальні порядки, утворюючи соціальні інститути (гарантії легітимності панування) та організації (держава, церква, спілки). Однак ці інститути існують, якщо актори соціальної дії надають їм загальний зміст та визнають таким чином їх значимість, направляючи на них свої дії (визнаючи їх).

У процесі урядування як взаємодії між громадянами та державою на горизонтальному та вертикальному рівнях соціального порядку легітимні правила визначають об'єм і межі панування представників публічної влади. Панування (специфічні соціальні відносини, що складаються з права, довіри, очікувань тощо) виражається у відповідній комунікативній структурі, яка дозволяє наказу влади зустріти підкорення громадян. Саме тому легітимність публічної влади неможлива без забезпечення ефективної комунікації в межах певного легального соціального порядку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ : Основи, 1998. 534 с.
2. Вебер М. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии [Текст] : в 4 т.; [пер. с нем.]; сост., общ. ред. и предисл. Л.Г. Ионина ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. Т. I. Социология. 445 с.
3. Гюффе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу / Пер. з нім. Л.А. Ситниченко, М.Д. Култаєвої. Київ : Альтерпрес, 2003. 264 с.
4. Норт Д., Уоллис Дж., Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества. Москва : Изд. Института Гайдара, 2001. 480 с.
5. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики. Київ : Вид. дім «Києво-могилянська академія», 2006. 549 с.

6. Попова И.М. Социологический подход к исследованию легитимности и легитимации. К постановке проблемы. *Ирина Марковна Попова: Memoria / сост.: М.Б. Кунавский, Е.В. Лисиенко, О.Р. Лычковская*, Одесса : Астропринт, 2011. С. 274–302.

7. Тур М.Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів. Київ : ПАПАРАПАН, 2006. 396 с.

8. Яковлева Л. (2019) Легитимность власти в Украине: от электоральной демократии к политической инклюзивности. *Studia universitatis moldaviae: Seria « Stiinte sociale »*. № 8(128). С. 241–248.

9. Schwinn T. Max Weber und die Systemtheorie. Studien zu einer handlungstheoretischen Makrosoziologie. Tübingen : Mohr, 2013. 279 s.

REFERENCES:

1. Veber M. (1998). Sotsiologhiia. Zahalnoistorychni analizi. Polityka. [Sociology. Historical analyzes. Policy]. Kyiv: Osnovy.
2. Veber M. (2016.) Khoziaistvo y obshchestvo: ocherky ponymaiushchei sotsyolohyy: [Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology] v 4 t.; [per. s nem.]; sost., obshch. red. y predysl. L. H. Yonyna; Nats. yssled. un-t «Vysshiaia shkola ekonomyky». M.: Yzd. dom Vysshei shkoly ekonomyky, T. I. Sotsyolohyia.
3. Hofe O. (2003) Rozum i pravo. Skladovi interkulturnoho pravovoho dyskursu [Reason and right. Components of intercultural legal discourse]. Per. z nim. L.A. Sytnychenko, M.D. Kul'taievoi. K.: Alterpres.
4. Nort D.(2001) Uollys Dzh., Vainhast B. Nasylye y sotsyalny e poriadky. Kontseptualnye ramky dlia ynterpretatsyy pysmennoi ystoryy chelovechestva [Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History], M.: Yzd. Ynstytuta Haidara, 2001.
5. Parsons V. (2006) Publichna polityka: Vstup do teorii y praktyky analizu polityky [Public policy: An introduction to the theory and practice of policy analysis]. K.: Vyd.dim «Kyievo-mohylianska akademiia».
6. Popova Y.M.[2011] Sotsyolohycheskyi pokhod k yssledovaniyu lehytymnosty y lehytymatsyy. K postanovke problemy. [Sociological Approach to the Study of Legitimacy and Legitimation. Before posing a problem] *Yryna Markovna Popova: Memoria / sost.: M.B. Kuniavskiy, E.V. Lysenko, O.R. Lychkovskaia*, Odessa: Astroprynt. S. 274 – 302.
7. Tur M.H. (2006) Neklasychni modeli lehytymatsii sotsialnykh instytutiv [Non-classical models of legitimation of social institutions]. Kyiv.: PAPARAPAN.
8. Iakovleva L. (2019) Lehytymnost vlasty v Ukrayne: ot elektoralnoi demokratyy k polytycheskoi ynkliuzyvnosti [Legitimacy of power in Ukraine: from electoral democracy to political inclusivity]. *Studia universitatis moldaviae: Seria « Stiinte sociale »*. №.8 (128). S.241-248
9. Schwinn T. Max Weber und die Systemtheorie. Studien zu einer handlungstheoretischen Makrosoziologie. Tübingen: Mohr , 2013. 279 s.

From social order to public power: organizational, institutional and communicative principles of legitimacy

Yakovleva Liliya Ivanivna

Candidate of political sciences,
Associate professor,
Doctoral Student of the Department
of Regional Policy of the Public
Administration
of the Odessa Regional Institute
of Public Administration
of the National Academy
of Public Administration under
the President of Ukraine
Henuezka str., 22, Odesa, Ukraine

The article reveals the concept of social order legitimacy and domination in order to determine the institutional, organizational and communicative principles of public power legitimacy. It has been stated that the contemporary sociological and political studies of the problem of legitimacy, the right to power, the interaction of power and society cannot neglect the social-theoretical conceptions of Max Weber and the categories developed by him.

According to the Weberian tradition, it has been determined that internal and external guarantees of a legitimate conventional or legal order are a prerequisite for the legitimacy of public power. On the basis of M. Weber's theory of a legitimate order, the differences in the interpretation of legality and legitimacy have been substantiated. In particular, the legality of public power is defined as a precondition for its legitimacy.

It has been noted that in the theories of O. Höffe and D. North, there is a rethinking of the basic principles of legitimacy, namely, the Weberian significance of the legitimate order. It has been shown that the basis of O. Höffe's theory is the study of intercultural legal discourse, the comparative analysis of liberalism and communism, the definition of social justice as exchange and subsidiarity as a state principle. It has been stated that the projection of three dimensions of the legitimacy of domination (organizational, institutional and communicative) can be extended to modern society, if we turn to D. North's research on the distinction of institutions and organizations, formal and informal institutions.

It has been substantiated that the internal and external guarantees of the conventional or legal legitimate order identified by Max Weber have two aspects: 1) they favour the domination of a certain group of people; 2) justify the domination in the eyes of society and make this domination legitimate. It has been argued that the legitimacy for Max Weber is not an immanent characteristic of the social order itself; it is citizens' perceptions of the social order that can change. M. Weber's distinguishing of the external and internal guarantees of the conventional and legal legitimate order lays the foundation for further studies of domination which allow distinguishing the institutional, organizational and communicative principles of the legitimacy of public power at the present stage of political development.

It has been proved that the modern research of institutional, organizational and communicative principles of legitimacy of public power, its recognition from the standpoint of existing individuals, is a continuation of the Weberian conception of guaranteeing the types of legitimate order.

Key words: legitimate order, public power, convention, law as a form of social order, organizational, institutional and communicative principles of legitimacy.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Гжибовська
Тетяна Степанівна

До питання про соціальне сприйняття корупції в Україні

УДК 343.352:316
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-17-21>

Гжибовська Тетяна Степанівна
викладач-стажист кафедри освітнього менеджменту та публічного управління
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені
К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

У статті проаналізовано процес формування соціальних уявлень про корупцію в Україні. Емпіричне дослідження двох груп інформаторів було проведене за допомогою поглиблених інтерв'ю. Результати емпіричного дослідження дозволили сформулювати пропозиції щодо подолання основних проблем, що перешкоджають зменшенню корупції в Україні. У статті також визначені недоліки існуючої антикорупційної системи. Дослідження дозволило запропонувати шляхи подолання основних проблем, які перешкоджають зменшенню корупції в Україні.

Метою дослідження є виявлення соціальних уявлень та потреб громадян України у зменшенні корупції та формуванні ефективної антикорупційної політики.

Завданнями дослідження є: дослідити провідні соціальні уявлення громадян України щодо корупції; встановити сприйняття, оцінку та ставлення українського суспільства до корупції в різних сферах життя; визначити складні проблеми та перешкоди для зменшення корупції в Україні.

За результатами дослідження визначено ставлення українського суспільства до проблеми корупції. Були також виявлені проблеми, що перешкоджають корупції. Опрацювавши відповіді всіх учасників опитування, були зроблені пропозиції щодо зниження рівня корупції в Україні.

Ключові слова: емпіричне дослідження, інформанти, соціальні уявлення, корупція, корупційні процеси, антикорупційна політика, заходи щодо подолання корупції.

Вступ. Сучасні реалії соціально-економічного та політичного положення України на європейському просторі змушують шукати засоби боротьби з негативними явищами в межах країни. Однією з найголовніших проблем є корупція. Фрагментарне реформування та хаотичне впровадження нових інститутів влади не покращує рівень боротьби з корупцією. У зв'язку із цим набирає обертів суспільна зацікавленість корупцією, про що можливо почути на публічних заходах, а також прочитати у програмах розвитку, нормативних документах, наукових дослідженнях. Систематичне використання термінів, таких як «корупція» та «антикорупційна політика», а також пропаганда боротьби з корупцією зовсім не підтверджує той факт, що рівень корупції в Україні знижуватиметься. Більшість людей насправді не знають, що означає корупція та як формується антикорупційна політика.

Це можливо пояснити тим, що в Україні низький рівень правової, політичної та економічної обізнаності громадян щодо передумов виникнення та способів подолання корупції. Також варто відзначити, що в безсистемному стані знаходиться вивчення феномену корупції. Деякі аспекти, такі як понятійно-категоріальний апарат, вивчені на більш високому рівні, а деякі, навпаки, вимагають більшої уваги та детального вивчення. Також залишається не до кінця визначеним, які саме галузі суспільного життя необхідно відносити до найбільш або найменш корумпованих.

Актуальність дослідження. Боротьба з корупцією в Україні визначається одним із найголовніших пріоритетів політики держави. Відповідно до даних дослідження «Україна проти корупції: економічний фронт», проведеного Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій протягом 2014–2018 рр., упроваджені протягом цих років реформи сприяли переміщенню України зі 144 місця у 2013 році на 130 місце за Індексом сприйняття корупції [1]. У той же час визначаються два основні напрями дій, що мають знизити рівень корупції в разі їх використання:

- 1) провадження реформ у різних галузях суспільного життя для зниження рівня корупції;
- 2) інституціалізація боротьби з корупцією.

Варто відзначити, що корупційні процеси в будь-якій країні підривають демократичні інститути, сповільнюють економічний розвиток і дестабілізують діяльність урядів. В Україні це яскраво відображається на демократичних інститутах та спотворенні поняття верховенства права [2].

Необхідно зазначити, що на даний момент в Україні відсутні універсальні засоби обчислення рівня корупційних процесів. Саме тому соціологічні дослідження – один із найвдаліших способів формування системного та ґрунтового бачення корупційних процесів у країні. Фокусоване групове інтерв'ю – характерна техніка отримання інформації, необхідна для того, щоб отримати уявлення щодо ставлення людей до певної теми та її проблемних аспектів.

Як зазначає Є. Широкова, в сучасному українському суспільстві корупція вразила майже всі сфери суспільного життя, особливо вплинувши на зростання в Україні «тіньової» економіки. Корупційні процеси функціонують у владних структурах, залучаючи чимало політичних і громадських діячів та значну частину державних службовців [4, с. 497].

Виокремленню окремих аспектів проблем наявності корупції в Україні, визначенню соціальних уявлень про корупцію та вдосконаленню заходів боротьби з корупційними процесами, а також визначенню впливу корупції на соціально-економічний та політичний рівень життя населення присвячено дослідження таких вчених і експертів, як: Н. Ахтирська, І. Басанцов, О. Зубарева, А. Копистира, Г. Кохан, М. Мельник, Є. Невмержицький, А. Новак, О. Новіков, Г. Шведова, І. Чемерис, С. Рогульський.

Метою дослідження є виявлення соціальних уявлень та потреб громадян України щодо зниження рівня корупції та формування ефективної антикорупційної політики.

Меті дослідження відповідають такі завдання:

1. Дослідити провідні соціальні уявлення громадян України щодо корупції.
2. Встановити сприйняття, оцінки та ставлення українського суспільства до наявності корупції в різних сферах життя.
3. Визначити комплекс проблем і перешкод для зниження рівня корупції в Україні.

Методи дослідження. Для реалізації мети та завдань дослідження використовувався комплекс взаємодіючих методів, а саме: аналіз і синтез, що розкривають особливості оброблення результатів дослідження, метод порівняння і зіставлення різних поглядів науковців було використано для визначення стратегії дослідження та розроблення гайда глибинного інтерв'ю. Застосування методів класифікації та систематизації дозволило обробити відповіді інформантів та виокремити ряд рекомендацій щодо усунення проблем, що заважають зниженню рівня корупції в Україні.

Результати дослідження. Для досягнення поставлених мети і завдань дослідження було проведено глибинне інтерв'ю обраної цільової аудиторії, яка складалась із представників органів державної влади, приватного сектору та різних галузей діяльності, що так чи інакше стикались із проблемою корупції (усього 10 осіб). Вони були поділені на 2 групи по 5 осіб.

Першу групу було сформовано за ознакою причетності та впливу на корупційні процеси та антикорупційну політику країни. До такої категорії було віднесено тих працівників державного апарату, самоврядування та представників приватного сектору, юристів та адвокатів, військових, яким відомо, що таке корупція; співпрацюють із тими людьми,

хто відповідно до посадових обов'язків мають відношення до процесів попередження, існування та подолання корупції (чоловіки або жінки віком від 18 до 65 років). Тому перша група була названа групою професійних інформантів.

Другу групу типових інформантів склали представники решти сфер суспільної діяльності: журналісти, політологи, економісти, менеджери, освітяни та представники інших галузей державного сектору, які так чи інакше обізнані в тому, що таке корупція, однак не співпрацюють із представниками, які мають відношення до процесів попередження, існування та подолання корупції (чоловіки або жінки віком від 18 до 65 років).

Групове інтерв'ювання було проведено по черзі з кожним інформантом для отримання детальних відповідей та розкриття окремих особливостей професійної діяльності інформантів. Варто відзначити, що такий формат інтерв'ювання дав змогу відповідати більш детально та наводити приклади із власного життя.

Програму глибинного інтерв'ю складали 4 змістові блоки питань:

- 1) знайомство з характером діяльності інформантів;
- 2) виявлення сфер життя, в яких наявна корупція;
- 3) основні перешкоди на шляху подолання корупції;
- 4) виявлення потреб в компетенціях.

Вибір таких напрямів відповідає меті та завданням дослідження, що дає змогу розробити відповідні рекомендації щодо подолання проблем і перешкод для зниження рівня корупції в Україні.

Перший змістовий блок дослідження – «Знайомство з характером діяльності інформантів». Для групи типових та професійних інформантів характерна однорідність щодо віку та характеру посад, що вони займають. Обидві групи складаються з осіб віком менше 35 років та більше відповідно. Інформанти з керівними посадами були як у першій, так і в другій групах. Характерним є те, що інформанти двох груп стикались із корупцією. Трьом представникам типової групи інформантів відомий термін «корупція» у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, двом – із повсякденного життя. Серед професійних інформантів також усім відомий термін «корупція», однак усі п'ятеро зустрічались із корупцією як у професійному, так і в повсякденному середовищі. Варто відзначити, що обізнаність двох груп інформантів стосовно визначення корупції – позитивний аспект. Адже це унеможливує негативну відповідь на питання з першого змістового блоку. Основні визначення, запропоновані інформантами, було згруповано за кількома напрямками.

Проаналізувавши визначення терміна «корупція» двома групами опитуваних, необхідно зазна-

чити, що за змістом та складовими частинами можливо сформулювати шість визначень корупції, два з яких запропоновано більшістю інформантів. Троє типових інформантів визначають корупцію як отримання неправомірної вигоди посадовими особами та підкуп, встановлення конкретних грошових сум за надання послуг, які посадові особи зобов'язані виконувати. Двоє представників типової групи інформантів досить аморфно визначали корупцію як «негативне явище» та «негативну рису українського суспільства». У професійній групі такого не спостерігалось. Більшість професійних інформантів (3 особи) охарактеризували корупцію як надання переваг в обмін на отримання неправомірної вигоди (грошові кошти чи будь-які інші матеріальні блага) з використанням службових повноважень. Варто зробити висновок, що із двох груп інформантів (10 осіб) шестеро визначають корупцію як процес отримання неправомірної вигоди за допомогою використання службових повноважень. Таке визначення корупції є нормативно обґрунтованим та використовується в законодавстві (Закон України «Про запобігання корупції»).

Логічним продовженням дослідження є другий змістовий блок – «Виявлення сфер життя в яких наявна корупція». Ядром другої частини глибинного інтерв'ю був розподіл сфер життя населення, в яких, на думку опитуваних, найбільш розповсюджена корупція. Для цього необхідно було розташувати відповідні сфери в порядку з першого по третє місце. Під час відповідей на це питання спостерігалась очевидна єдність: усі інформанти перерахували однакові напрями. Хоча і були деякі відмінності, однак обидві групи на першому і другому місці розташували державний апарат та політику. Різниця спостерігалась лише в тому, що представники групи типових інформантів на перше та друге місце поставили такі сфери, як освіта та охорона здоров'я. Опитувані відзначали, що в повсякденному житті вимушені були «давати хабаря» з різних причин: обстеження здоров'я членів родини; навчання дітей в дитячому садку, школі, університеті; отримання роботи; пришвидшення процедур в органах державної влади. Третє місце серед двох груп інформантів зайняли сфера освіти, охорони здоров'я та поліція.

Однозначність у думках обох груп інформантів прослідковується і стосовно ролі держави в забезпеченні заходів, пов'язаних із боротьбою з корупцією. Троє інформантів із професійної та троє інформантів із типової груп опитуваних відзначають, що держава має взаємодіяти із громадськими організаціями та всіма бажаними громадянами. Це пояснюють тим, що держава має створити систему взаємодії із громадянами та громадськими організаціями у цьому питанні. Розробити ряд заходів не декларативно, а втілювати їх у життя. Лише із взаємодією громадян та представників держав-

ної влади можливо досягнути успіхів. А якщо лише держава буде організовувати боротьбу з корупцією, не залучаючи до цього громадян, то якогось відчутного ефекту це не принесе. Решта інформантів вважають, що, навпаки, держава має взяти на себе повну відповідальність стосовно боротьби з корупцією та її подолання. У випадку об'єднання зусиль із громадськими організаціями та іншими партнерами виникне можливість перекладання відповідальності в разі невдалих проєктів, низьких результатів тощо.

Другий змістовий блок також містив питання щодо визначення найгостріших проблем, що існують та зважають подолання корупції в Україні.

Спираючись на дані, сформовані за відповідями інформантів, варто відзначити, що майже одноставно перше місце віддали такій перешкоді, як «соціальна незабезпеченість та низький рівень доходів громадян» (професійні інформанти – троє осіб, типові інформанти – п'ятеро осіб). У той же час опитувані відзначали, що якщо людина отримуватиме гідну заробітну плату або ж не матиме перешкод, займаючись підприємницькою діяльністю, то не виникатиме необхідність «давати хабаря». У той же час інформанти типової групи відзначили, що ще заважають для подолання корупції «недосконале законодавство», «бюрократія» та «відсутність реальних механізмів боротьби з корупцією». Із думкою типових інформантів співпала думка двох представників із-поміж професійних інформантів. Решта висуває «менталітет» та «низький рівень самосвідомості громадян» одними з найголовніших проблем, що заважають подолання корупції в Україні. Отже, громадяни України визначають досить широкий спектр проблем, що заважають подолання корупції, а також не зменшують масштаб існуючої проблеми. Важливим є те, що кожен з опитуваних мав власну думку і надавав обґрунтування тій чи іншій названій перешкоді для подолання корупції.

Третій змістовий блок дослідження – «Визначення основних перешкод на шляху подолання корупції». Під час третьої частини опитування інформанти мали виокремити ряд перепон, що, на їхню думку, заважають подолання корупції в Україні. Проаналізувавши відповіді типової групи інформантів, спостерігалось перекладання відповідальності та звинувачень на владу – «можливість чиновників створювати законодавчу базу «під себе» та «вдавана боротьба антикорупційних органів із проблемою корупції», в той же час применшуючи власне значення і вплив на усунення відповідних проблем. Такі відповіді надали усі п'ятеро. Однак троє з опитуваних ще додали, що в людей виробилась звичка взаємовигідно вирішувати питання і, на думку опитуваних, це виправдовує людей, адже вони лише підлаштовувались під ситуацію, що виникає.

На відміну від типових інформантів, професійні інформанти відзначають, що недосконала система влади та прогалини в законодавстві існують у більшості європейських країн, що не заважає тим країнам позитивно знижувати рівень корупції. Пояснюється це готовністю громадян змінюватись, відповідати за власні вчинки та не ховатись за якісь аморфні твердження. Двоє представників професійної групи інформантів відзначили, що заважає подоланню корупції, в першу чергу, низький рівень громадянської позиції. Адже думати, що хтось прийде, хтось подолає і щось зробить, набагато легше, ніж почати діяти.

Заключним питанням третього змістового блоку було встановлення причин наявності корупційних зв'язків між представниками бізнесу та органів державної влади. Спираючись на відповіді інформантів, необхідно зазначити, що стан справ щодо подолання корупції у сфері бізнесу та органів державної влади піддається критиці найбільше. Негативні оцінки з боку двох груп інформантів висловлювались на адресу представників органів державної влади. Підприємці залежать від рішень органів державної влади, і саме ця залежність створює можливість для використання посадових обов'язків на користь власного збагачення. Відсутність жорстких санкцій у випадку викриття корупційних дій, на думку інформантів, лише полегшує безкарне порушення законодавчих норм для державних службовців. Двоє професійних інформантів переконані в тому, що неможливо звинувачувати у всьому державний апарат. Усім відомий звичайний закон економіки: якщо є попит, то виникає і пропозиція. Тому підприємцям не треба перекладати всю відповідальність на працівників державних органів.

Четвертий змістовий блок дослідження «Виявлення потреб у компетенціях» є заключною змістовою частиною глибинного інтерв'ю. Центральним запитанням четвертого блоку було визначення дій, які варто було б виконати для зменшення рівня корупції в Україні. Відповіді на це питання слугували основою для вироблення соціальних уявлень на корупцію в Україні та розроблення пропозицій щодо її подолання. Увесь ряд пропозицій узагальнено і необхідно наголосити на тому, що інформанти не дійшли єдиної думки. Однак усі пропозиції були сформовані за кількома основними напрямками, що стосуються конкретних сфер життя українців, покращивши стан яких, можливо буде впливати на зменшення / подолання корупції в Україні. Більшість інформантів вважають, що найголовнішим є покращення економічної ситуації в країні, що вплине на рівень життя громадян. Також варто вдосконалити законодавчу базу та спростити систему органів державної влади. Поступове та чітке впровадження запропонованих ініціатив призведе лише до покращення ситуації з корупцією в країні. Також обидві групи інформантів звернули увагу на те, що

необхідно проводити масштабну роботу щодо підвищення рівня самосвідомості, правової та економічної освіченості громадян. Цілком передбачувана єдність у думках пояснюється зацікавленістю представників різних соціальних груп покращити стан справ в країні. У даному питанні інформанти лише доповнювали відповіді один одного, зазначаючи, що усі варіанти та пропозиції є цілком можливими, головне – проводити не вдавану боротьбу.

Варто відзначити, що, незважаючи на широкий спектр пропозицій щодо зменшення рівня корупції в Україні, жоден з опитуваних на питання «Чи існують в Україні місця, де можливо отримати необхідні знання для протидії корупції» не надав позитивної відповіді. Лише кілька інформантів відзначили, що впевнені в існуванні таких місць, однак місце їх розташування невідоме.

Отже, підсумовуючи результати проведеного дослідження, варто сказати, що подолання корупції досі залишається однією з найголовніших для нашої країни проблем. Це зазначили 100% інформантів. Євроінтеграційний курс країни лише підвищує рівень відповідальності державного апарату перед населенням для впровадження ефективних шляхів зниження рівня корупції в Україні.

Проведене емпіричне дослідження дало змогу виявити соціальні уявлення інформантів щодо корупції. Також було встановлено, що представники двох груп інформантів використовують законодавчий підхід до визначення терміна «корупція», визначаючи його як процес отримання неправомірної вигоди шляхом використання службових обов'язків.

Характеризуючи персональне ставлення інформантів щодо наявності корупції у різних сферах життя українського суспільства, звернемо увагу, що 100% опитуваних визначили четвірку найбільш проблемних сфер, із яких варто починати посилену боротьбу з корупцією: державний апарат, політика, охорона здоров'я, освіта. Опитувані відзначали й інші сфери життя, в яких зустрічається корупція (митні органи, поліція, судова система), однак не в такій мірі, як чотири вищезазначені.

Також під час дослідження встановили ієрархію основних проблем, що, на думку інформантів, перешкоджають зниженню рівня корупції в Україні. Серед них:

- 1) бюрократія та застаріла система влади;
- 2) менталітет і низький рівень громадянської позиції;
- 3) соціальна незабезпеченість та низький рівень доходів громадян;
- 4) недосконале законодавство та відсутність реальних механізмів боротьби з корупцією.

Висновки. Аналіз отриманих даних дослідження уможливорює зазначити, що для покращення сучасного стану соціально-економічної сфери в Україні необхідно шукати шляхи подолання проблем, що існують. Корупція – одна із найголо-

вніших проблем українського суспільства. Сучасні засоби управління економікою та політикою на світовій арені вимагають від України оперативного впливу та прийняття рішень щодо усунення проблем, пов'язаних із корупцією. Боротьба з корупцією має залишатись одним із найголовніших пріоритетів держави незалежно від зміни урядів та політики президентів. Спираючись на результати дослідження, варто наголосити на тому, що українське суспільство на достатньому рівні поінформоване щодо рівня корупції в Україні, основних причин та передумов для подолання. Судячи з відповідей інформантів, українці виявляють бажання не лише декларативно приймати участь в антикорупційних заходах, а й бути активними учасниками боротьби з корупцією, активно долучаючись до провадження антикорупційної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. UNODC's Action against Corruption and Economic Crime [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.unodc.org/unodc/en/corruption/>.
2. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії). Київ : Юридична думка, 2004. 400 с.
3. Україна проти корупції: економічний фронт. Економічна оцінка антикорупційних заходів у 2014–2018 рр. Дніпро : Середняк Т.К., 2018. 85 с.
4. Широкова Є.О. Феномен корупції у соціологічному вимірі. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління*. 2016. № 281. С. 497–506.

REFERENCES:

1. UNODC's Action against Corruption and Economic Crime [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.unodc.org/unodc/en/corruption/>.
2. Melnyk M. I. Koruptsiia - koroziiia vlady (sotsialna sutnist, tendentsii ta naslidky, zakhody protydii) [Corruption is the corrosion of power (social nature, trends and consequences, countermeasures)] Kyiv. Yurydychna dumka, 2004. 400 s.
3. Ukraina proty koruptsii: ekonomichnyi front. Ekonomichna otsinka antykoruptsiinykh zakhodiv u 2014-2018 rr. [Ukraine Against Corruption: The Economic Front. Economic evaluation of anti-corruption measures in 2014-2018]. Dnipro: Seredniak T. K., 2018. 85. [in Ukrainian].
4. Shyrokovska Y. O. Fenomen koruptsii u sotsiologichnomu vymiri. Suchasni suspilni problemy u vymiri sotsiologii upravlinnia [The phenomenon of corruption in the sociological dimension] 2016. №. 281. S. 497-506.

On the issue of social perception of corruption in Ukraine

Hzybovska
Tetiana Stepanivna

Lecturer in the Department of Education Management and Public Administration
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26, Odessa, Ukraine

The article analyzes the process of formation of social ideas about corruption in Ukraine. An empirical study of two groups of informants was conducted using in-depth interviews. The results of an empirical study made it possible to formulate proposals to overcome the main problems that impede the reduction of corruption in Ukraine. The article also identifies the shortcomings of the existing anti-corruption system. The study allowed us to suggest ways to overcome the main problems and obstacles that prevent the reduction of corruption in Ukraine. The purpose of the study is to identify social perceptions and needs of Ukrainian citizens in reducing corruption and formulating effective anti-corruption policies.

The objectives of the study are the following: investigate the leading social perceptions of Ukrainian citizens regarding corruption; to establish the perception, assessment and attitude of Ukrainian society to corruption in different spheres of life; identify complex problems and obstacles to reduce corruption in Ukraine.

According to the results of the research, the attitude of the Ukrainian society to the problem of corruption was determined. There were also identified problems that hinder corruption. Having worked out the answers of all the participants of the survey, proposals were made to reduce the level of corruption in Ukraine.

Key words: empirical research, informants, social representations, corruption, corruption processes, anti-corruption policy, measures to overcome corruption.

Довбиш
Микита Олегович

Зміни соціально-політичного клімату в країнах Європи в контексті діяльності МВФ

УДК 339.73:061.27 МВФ (4): 316.334.3
DOI [https://doi.org/ 10.24195/2414-9616-2019-4-22-29](https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-22-29)

Довбиш Микита Олегович
аспірант кафедри політичних наук
і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Багато країн світу, здійснюючи економічні перетворення, потребують великих капіталовкладень. Особливо в країнах з перехідною економікою, де потреба в грошових ресурсах відчувається особливо гостро, виникає необхідність у внутрішніх і зовнішніх запозиченнях, які фіксуються у вигляді державного боргу. В умовах нестабільної економічної ситуації в Україні питання державного боргу є досить актуальним, оскільки воно тісно пов'язане з низкою таких факторів, як хронічний бюджетний дефіцит, структурна деформація економіки, залежність від імпорту енергоносіїв, значні потреби в капіталі для технологічного оновлення галузей національної економіки, низький рівень інвестиційної та інноваційної активності, необхідність збільшення валютних резервів для забезпечення стабільності національної грошової одиниці, нееластичність видатків бюджету тощо. І тому вивчення основних напрямів впливу МВФ на макроекономічну стабілізацію в країнах Європи та вироблення на цій основі нових наукових результатів, які можуть бути використані в Україні, є важливими і своєчасними питаннями. Обрання сучасною Українською державою вектору європейського розвитку, що означає у майбутньому її вступ до Європейського Союзу, стало одним із аргументів або підстав для звернення українського Уряду за отриманням кредиту від Міжнародного валютного фонду для успішного розвитку національної економіки. Отже, виникає необхідність проведення ґрунтовного наукового дослідження діяльності МВФ у галузі соціальної політики щодо кредитованих ним країн на прикладі інших країн.

Метою даного дослідження є вивчення становища, в якому опинилися країни ЄС внаслідок боргової кризи, з'ясування причин виникнення цієї кризи та прогнозування можливих сценаріїв виходу з неї.

У статті розглядається питання діяльності Міжнародного валютного фонду в галузі соціальної політики. Автором розкритий досвід діяльності Міжнародного валютного фонду та його перспективи в Україні, Чехії та Греції, досліджено стан та тенденції державного боргу. Вказані наслідки, які має його динаміка на економіку країни, та запропоновані шляхи удосконалення управління державним боргом в період фінансово-економічної кризи.

Ключові слова: Міжнародний валютний фонд, державний борг, зовнішній державний борг, управління державним боргом, боргова безпека, пенсійна реформа, фінансова криза, дефолт.

Вступ. Багато країн світу, здійснюючи економічні перетворення, потребують великих капіталовкладень. Особливо в країнах з перехідною економікою, де потреба в грошових ресурсах відчувається особливо гостро, виникає необхідність у внутрішніх і зовнішніх запозиченнях, які фіксуються у вигляді державного боргу. В умовах нестабільної економічної ситуації в Україні питання державного боргу є досить актуальним, оскільки воно тісно пов'язане з низкою таких факторів, як хронічний бюджетний дефіцит, структурна деформація економіки, залежність від імпорту енергоносіїв, значні потреби в капіталі для технологічного оновлення галузей національної економіки, низький рівень інвестиційної та інноваційної активності, необхідність збільшення валютних резервів для забезпечення стабільності національної грошової одиниці, нееластичність видатків бюджету тощо. І тому вивчення основних напрямів впливу МВФ на макроекономічну стабілізацію в країнах Європи та вироблення на цій основі нових наукових результатів, які можуть бути використані в Україні, є важливими і своєчасними завданнями. Обрання сучасною Українською державою вектору європейського розвитку, що означає у майбутньому

її вступ до Європейського Союзу, стало одним із аргументів або підстав для звернення українського Уряду за отриманням кредиту від Міжнародного валютного фонду для успішного розвитку національної економіки. А тому й виникає необхідність проведення ґрунтовного наукового дослідження діяльності МВФ у галузі соціальної політики щодо кредитованих ним країн на прикладі інших країн.

Мета та завдання. Метою нашого дослідження є вивчення становища, в якому опинилися країни ЄС внаслідок боргової кризи, з'ясування причин виникнення цієї кризи та прогнозування можливих сценаріїв виходу з неї. Досягнення вказаної мети вимагає виконання таких завдань:

- сформувати ефективний механізм регулювання державного боргу (особливо у період наростання темпів фінансової кризи та її наслідків у післякризовий період).

- обґрунтувати взаємозалежність бюджетної дієздатності держави, стабільності її національної валюти та фінансової підтримки міжнародних фінансових організацій від характеру врегулювання боргової проблеми.

Результати. Вивчення співробітництва МВФ із транзитивними країнами Європи має не тільки

наукове, а й практичне значення для використання результатів аналізу під час розробки Україною власної економічної моделі і формування стратегії співробітництва з міжнародними економічними та фінансовими організаціями.

Аналізу проблематики розглядуваної теми приділяють увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Слід згадати роботи таких вітчизняних дослідників як І. Антоненко, О. Іваницька, В. Кабанов, І. Примаченко, В. Андрійчук, І. Білорус, Л. Гришина, М. Димчин, П. Карась, В. Колосова, О. Салтинський, М. Султанов та інші, хоча окремі аспекти досліджуваного питання потребують ґрунтовних подальших досліджень. Ця проблема набуває особливої актуальності і серед зарубіжних науковців, таких як Л. Бальцерович, Л. Ерхард, Р. Рарро, М. Фрідмен, Р. Мандела, Р. Масгрейв, Дж. Бюкенен та інших.

Процес глобалізації є невіддільною частиною лібералізації міжнародної торгівлі, міжнародних валютно-кредитних відносин. Одним із найважливіших акторів глобалізації світогосподарських зв'язків виступає Міжнародний валютний фонд (МВФ), який займає ключове місце в розглядуваній системі. Регулююча та стабілізуюча функції цієї організації є безперечно важливими й необхідними. Одним із найважливіших напрямів діяльності МВФ наприкінці ХХ ст. є сприяння демонтажу адміністративно-командної системи управління економікою в постсоціалістичних країнах, її переходу до системи ринкових відносин та інтеграції у світове господарство. Деякі з цих країн користувались послугами МВФ задовго до 1989 року. Так, Фонд надавав фінансову та технічну підтримку на ранніх стадіях реформ в Угорщині, Румунії та Югославії в 1980-х роках.

Але тільки після краху комунізму в 1989 році, до членства та діяльності Фонду долучились 25 нових членів з колишнього соціалістичного блоку. Прихід нових членів був найбільш значною подією в історії Фонду після падіння Бреттон-Вудської системи. Всього через кілька місяців після падіння Берлінської стіни, в лютому 1990 року Польща отримала допомогу від МВФ на підтримку «Плану Бальцеровича» для радикальних реформ.

В тому ж році були розроблені програми для Угорщини та Югославії, а пізніше, у 1991 році, – для Болгарії, Чехословаччини та Румунії. Після розпаду Радянського Союзу ще багато країн зажадали отримати допомогу, але на цьому етапі МВФ зіткнувся з проблемою: більшості нових держав не вистачало інституційного потенціалу для задоволення стандартів кредитування Фонду [9].

Сучасний стан розвитку України безпосередньо пов'язаний як із внутрішнім, так і з зовнішнім середовищем впливу на економіку. Результатом фінансово-економічної кризи стали проблеми платіжного балансу, зниження ВВП, девальвація

національної валюти, зростання інфляції, масове безробіття, відсутність соціальних гарантій, крах банківської сфери, скорочення можливостей доходів регіонів. Все це посилено політичною нестабільністю в зв'язку з тимчасовою втратою контролю над частиною території країни у поєднанні з різким зростанням витрат бюджету, необхідністю збільшення фінансування оборони країни. Саме тому Україна з метою уникнення дефолту звернулася по допомогу до міжнародних фінансових організацій, зокрема, міжнародного валютного фонду (МВФ) [15].

На своєму офіційному сайті МВФ позиціонує себе як «організацію 187 країн, які працюють над стимулюванням глобального валютного співробітництва, забезпеченням фінансової стабільності, сприянням міжнародної торгівлі, підвищенням зайнятості та стійким економічним зростанням, а також зниженням рівня бідності в усьому світі» [2]. Відповідно до цього визначення МВФ – благодійна організація, яка надає допомогу бідним. Однак на ділі це не зовсім так. Багато економістів вважають, що після Ніксонівського шоку (скасування конвертованості долара в золото) МВФ перестав відповідати своєму функціональному призначенню і його слід було закрити.

МВФ має повноваження на створення і надання своїм членам міжнародних фінансових резервів у формі «Спеціальних прав запозичення (СПЗ)». Фінансові ресурси Фонду формуються головним чином за рахунок передплати («квот») його 188 держав-членів, загальна сума якої на цей час складає близько 293 млрд доларів США. Квоти визначаються за формулою, виходячи з відносних розмірів економік держав-членів [2].

Основна фінансова роль МВФ полягає в наданні короткострокових кредитів членам, які зазнають труднощів з платіжним балансом. Свій вплив на економічний курс тієї чи іншої країни МВФ здійснює на основі простого принципу: надає кредити (вигідніші, ніж будь-який комерційний) в обмін на строго певний курс проведення економічної політики. Між урядом країни і МВФ підписується «Лист про наміри». У цьому документі чітко обумовлюються всі передбачувані економічні заходи [11]. Фінансування МВФ дає одержувачам необхідний перепочинок для подолання проблем з платіжним балансом. Влада країн у співпраці з фондом розробляє програми стабілізації, підтримувані фінансуванням фонду, а продовження фінансової підтримки зумовлено успіхами в реалізації цих програм. При цьому комісари МВФ строго стежать за виконанням кожної країною взятих на себе зобов'язань. У даному випадку говорити про повний суверенітет держави не доводиться, бо її економічна і соціальна політика підконтрольна МВФ.

За умов лобіювання керівництвом розвинених країн інтересів своїх товаровиробників, що широко

практикується останнім часом, ключова роль держави має полягати в стимулюванні використання переваг глобалізації, з одного боку, і в протидії її негативному впливові – з іншого. Така політика має сприяти посиленню конкурентних переваг національної економіки та ефективності соціальної політики. Вона має стати невіддільним складником системи забезпечення національної безпеки держави [10].

Дослідниця питань впливу траншів МВФ на економічну ситуацію в Україні О.М. Іваницька [6] зазначає, що співробітництво з МВФ допомагає підвищенню кредитного рейтингу країни на світовому фінансовому ринку, сприяє вдосконаленню банківської та грошово-кредитної системи держави, дозволяє скорегувати поточний платіжний баланс та не допустити дефолту в країні. В той самий час автор наводить і критичні аргументи щодо вимог МВФ, що негативно впливають на добробут населення в довгостроковій перспективі.

Польська дослідниця М. Прочек (M. Proczek) [18] позитивно характеризує діяльність МВФ, вказуючи на підвищення ефективності економічних реформ в державах-членах, а також програм розвитку, що реалізуються й є одними з важливих вкладів організації в стратегію стійкого розвитку світової економіки.

Політика та діяльність МВФ часто критикуються з боку економістів. Підстави для такої критики існують, адже часто економічна ситуація країн, що співпрацювали з фондом, не поліпшувалася, а навпаки – погіршувалася (мексиканська криза 1994 р., азіатська криза 1997 р., позики в 1989 р. Руанді). Лауреати Нобелівської премії з економіки Джозеф Стігліц та Мілтон Фрідман (є одними з найгостріших критиків) вказують на помилки і негативні наслідки співпраці країн з МВФ. У розрізі даної проблеми Дж. Стігліц у своїй доповіді як лауреат Нобелівської премії різко засуджував політику МВФ і Світового банку, що пропагувала рецепти шокової терапії та повної лібералізації економік постсоціалістичних держав. Науковець зазначає, що відсоткові ставки за кредитами МВФ є досить високими, а монетарна політика, що диктується фондом кризовим країнам, не відповідає фінансовій політиці, орієнтованій на економічне зростання, яка прийнята в Великобританії і Франції.

«Гроші на таких умовах, очевидно, послаблять економіку і зроблять, в кінці кінців, більш складнішим повернення грошей», – заявляє колишній головний економіст Світового банку Дж. Стігліц [12; 13].

На думку Мілтона Фрідмана, МВФ, як і будь-яка бюрократична структура, існує за своїми законами і приносить більше шкоди, ніж користі. Враховуючи логіку лібералізму, вчений не бачить сенсу у фінансовій допомозі слаборозвиненим країнам, що не вирішує проблеми, а навпаки, ускладнює

відсталість. Дослідник вважає, що країни повинні вибирати свій шлях, і наводить як приклад Китай, який не виконав порад МВФ, а вибрав свій шлях, поставивши на перший план збільшення кількості робочих місць, а не приватизацію. Сільгоспугіддя в країні досі не перейшли в приватну власність, але економіка зростала швидкими темпами, а рівень іноземних інвестицій вище, ніж в США. Виступаючи в Гонконзі перед початком річного зібрання МВФ, Мілтон Фрідман підкреслив, що ще після падіння Бреттон-Вудської системи в 1971 р. відпала необхідність в існуванні організації типу МВФ.

У своїх наукових дослідженнях М.А. Султанов [14] виокремлює причини, через які реалізація програм МВФ не отримує бажаного результату.

Діяльність МВФ ґрунтується на наданні кредитів в іноземній валюті країнам-членам з метою покриття дефіцитів платіжних балансів (тобто поповнення валютних резервів) та підтримання макроекономічної стабілізації і структурної перебудови економіки (тобто для фінансування бюджетних витрат уряду).

Враховуючи необхідність обґрунтування, під час дослідження проаналізовано аргументи, що підтверджують та спростовують виокремлені науковцем причини негативного впливу діяльності МВФ на розвиток і функціонування економічних систем країн, що розвиваються. Зокрема, найбільшу частку в загальній сумі квот мають країни «Великої сімки», які визначають фінансові та організаційні відносини позичальників з МВФ. Своєю чергою керівні посади займають економісти з цих країн, які забезпечують розробку та реалізацію проектів фонду. Однак конкретні положення програми співпраці визначаються самою країною-позичальником. Фонд стежить лише за виконанням умов та приймає рішення про кредитування. Погоджуємося з тим, що не можна використовувати з однаковим успіхом одні й ті самі інструменти в різних країнах, навіть одного регіону і приблизно однакового рівня розвитку.

Відповідно до інформації Незалежного відділу оцінки, що здійснював аналіз діяльності МВФ з нагляду в 2013 р., держави-члени вважають, що фонд став більш відкритим і прислуховується до потреб країн, реагуючи на їх запити.

Серед негативних наслідків, до яких призводить використання кредитних коштів фінансових організацій, науковці виділяють: фінансові кризи, збільшення боргу, поглиблення економічних диспропорцій, зростання масштабів бідності, низьку ефективність фінансової допомоги, слабке економічне зростання тощо [4].

Чимало експертів вважають, що якщо країна підписала резервну угоду з МВФ, її економіка, яка і так перебуває в глибокому занепаді, не оговтається від заходів жорсткої економії і ніколи не зможе вирішити своїх проблем [13]. Проте фінансування

МВФ дає одержувачам необхідний перепочинок для подолання проблем з платіжним балансом. Влада країн у співпраці з фондом розробляє програми стабілізації, підтримувані фінансуванням фонду, а продовження фінансової підтримки зумовлено успіхами в реалізації цих програм [5].

Конкретні положення програми співпраці визначаються самою країною. Фонд слідує тільки за тим, щоб зміни в політиці були достатніми для подолання проблеми з платежами держави. Логіка його вимог проста: країна, яка має проблему платежів, витрачає більше коштів, ніж вона отримує. Ситуація буде зберігатися, поки не буде проведена економічна реформа. Фонд вступає в перемовини і готовий вислуховувати заперечення, може коригувати свої вимоги, якщо визнає аргументи країни-одержувача. Наприклад, у березні 2011 р. уряд Португалії направив у МВФ (одночасно з Єврокомісією) свою програму розвитку і стабільності разом із заявкою на фінансову допомогу. Ця програма була погоджена з опозицією, оскільки було розуміння необхідності досягнення національного консенсусу. Місія кредиторів, яка прибула до Португалії в травні, програму погодила, склала умови кредитування і попросила прийняти їх як уряд, так і опозицію, яка мала солідні шанси прийти до влади наприкінці червня. Власне, так і сталося, після чого новий уряд посилив програму (з чим погодилася нова опозиція – колишня влада). Таким чином, програма виходу з кризи виявилася не тільки більш радикальною, ніж пропонували експерти МВФ, а й справді національною. Внаслідок цього вже через два роки в країні скоротився дефіцит держбюджету, істотно знизилися процентні платежі за державними зобов'язаннями, зросла частка експорту у ВВП, в економіку почали повертатися іноземні інвестори. У підсумку Португалія першою з країн «Південної периферії» ЄС змогла подолати основні економічні проблеми і вже в травні 2014 р. відмовилася від програми міжнародної підтримки [10].

Переважна кількість невдач програм допомоги МВФ пов'язана з одним фактором – некомпетентністю. Причому взаємною. З одного боку, експерти фонду пропонували заходи, які теоретично ефективні і навіть допомагали комусь, але не враховували особливостей конкретної країни, з іншого боку – влада країни, яка гостро потребувала грошей, готова була брати їх на будь-яких умовах, не розуміючи ризиків, з якими пов'язана реалізація необхідних заходів. Тим більше, що про ризики часто взагалі не думали, оскільки реальним завданням було роздобути кошти і швидше їх «розпилити», а борги повісити на державу.

І одною із проблем є самі масштаби діяльності фонду, про це говорить досвід запозичень Греції. Розмір грецького боргу неминуче тягне за собою кредитування масштабів, які значно перевищують

ті обсяги, на які можуть розраховувати інші країни. «Винятковий доступ» до ресурсів МВФ, виданий Греції в 2010 р., був установлений на «сукупному ліміті в 600%» від квоти країни в МВФ. Замість цього в квітні 2013 р. сукупне фінансування досягло свого піку на позначці 3212% від грецької квоти [7].

Крім того, з листопада 2010 р. по квітень 2013 р. МВФ переглянув свій прогноз про номінальний ВВП Греції в 2014 р. у бік зниження на 27%. Це поставило під сумнів прозорість і підзвітність прогнозів фонду про стійкість боргів. Із цієї інформації випливає, що МВФ не зміг надати достовірну основу для коригування, яку повинна була виконати Греція. Тобто метою порятунку Греції було не відновлення процвітання жителів країни, а порятунок Єврозони [8].

Дії грецького уряду викликали масові акції, і ці акції протесту стали наймасовішими з часу оприлюднення урядом соціалістів плану скорочення національного боргу країни та приборкання бюджетного дефіциту. Програма уряду, аби впродовж 2010 р. знизити цей показник до 8,7%, а також зменшити національний борг, що становить 300 млрд євро, передбачав такі заходи: заморожування зарплат працівникам бюджетної сфери, 10-відсоткове скорочення допомоги працівникам держсектора, підвищення пенсійного віку в 2015 році до 63 років, а також збільшення акцизів на бензин, алкоголь і тютюн [7].

Наступного 2011 р. 22 червня уряд Греції за підтриманою грецьким парламентом пропозицією нового міністра фінансів Евангелоса Венізелоса прийняв середньострокову програму жорсткої економії. Вона передбачає зниження мінімального індивідуального доходу, оподаткованого податком на прибуток, із 12 тис. до 8 тис. євро на рік. Прийняття програми викликало нову хвилю протестів. Між тим у ЗМІ все частіше з'являлися повідомлення про можливе виключення країни із зони євро та повернення до грецької драхми. Також у третьому кварталі 2011 р. рівень безробіття в країні сягнув позначки 17,7% – рівня 1998 р. [8].

У результаті страйку в листопаді 2014 р. були скасовані всі внутрішні й зовнішні авіарейси, закриті державні установи, порушена робота громадського транспорту, включаючи припинення роботи поїздів і поромів, як повідомляло «Reuters». Загальна конфедерація трудящих Греції (GSEE) і Конфедерація профспілок службовців Греції (ADEDY) оголосили страйк на знак протесту проти запланованих звільнень і пенсійної реформи, яких вимагали Євросоюз і МВФ [16].

«Ми пообіцяли виборцям припинити співпрацю з представниками МВФ, Єврокомісії і Європейського центрального банку, оскільки ми відкидаємо запропоновані заходи економії», – заявив 30 січня

2015 р. в Афінах новий міністр фінансів країни Янніс Варуфакіс після зустрічі з главою Єврогрупи Йеруном Дейсселблумом. Глава МВФ Крістін Лагард заявила, що Греція все ще має провести низку реформ, пов'язаних із підвищенням ефективності збору податків і зниженням судових заборгованостей. У Євросоюзі також відмовилися прощати борги Греції, але заявили про готовність дати відстрочку по їх поверненню [10]. Алексіс Ціпрас обіцяв виборцям домогтися перегляду умов економічної допомоги і списання частини зовнішнього боргу Греції, який становить 320 млрд євро (175% ВВП країни) [17].

Для порівняння, становище Греції також погіршилося після застосування антикризової програми МВФ, але унікальність її ситуації полягає у величезній різниці між боргом і ВВП та відсутністю власної валюти, яку можна було б девальвувати. Тобто спершу погіршення економічної ситуації змушує країну постукати в двері МВФ, який потім видає кредити на дуже невигідних умовах. Ці так звані заходи жорсткої економії провокують вуличні протести, депресію та безробіття. Наприклад, рівень безробіття серед грецької молоді сьогодні підскочив до 50%. Тим часом прем'єр-міністр А. Ціпрас організував референдум, щоб народ зміг вибрати своє майбутнє, і суспільство сказало «ні» заходам жорсткої економії.

Причиною, з якої МВФ був змушений узяти на себе такі зобов'язання, була початкова відмова Європи від розгляду скорочення боргу Греції, викликана страхом влади перед тим, що фінансова криза прорветься через брандмауер банківської системи Єврозони. Це рішення призвело до невизначеності щодо здатності валютного союзу впоратися з кризою і збільшення спаду в грецькому виробництві. Коли в 2012 р. нарешті було досягнуто згоди щодо реструктуризації боргу, це створило вікно для приватних кредиторів, що дозволило зменшити їх вразливість, перекававши залишкові претензії на платників податків. У 2013 р. фонд визнав, що його аналітики знали про нестійкість грецького боргу, однак вирішили слідувати первісній програмі, «побоюючись, що зовнішні ефекти, пов'язані з Грецією, будуть загрожувати Єврозоні та світовій економіці» [17].

І все ж таки МВФ відіграла важливу роль у запобіганні дефолту Греції у 2010 році. Фонд разом із шістьнадцятьма країнами ЄС розробив пакет фінансової допомоги загальним обсягом 110 млрд євро. Програма «стенд-бай» і розширене кредитування на загальну суму понад 50 млрд ЄПЗ стало основною частиною цього пакета допомоги. Фактично за допомогою програми «стендбай» фонд розблокував фінансову допомогу ЄС. Водночас реалізація програми економічних реформ, яка включала жорсткі вимоги щодо скорочення державних видатків, зменшення заробітної плати, збільшення пен-

сійного віку, підвищення податків, мала негативні соціальні наслідки для населення Греції та спричинила хвилю соціального невдоволення у вигляді страйків, акцій протесту і заворушень. Проте у 2014 році МВФ прозвітував про позитивні результати фінансової підтримки реформ. Уперше після кризи, у 2014 році, були помічені позитивні темпи зростання ВВП на рівні 0,6%, профіцит платіжного балансу – на рівні 0,9%, інфляція – близько 0% [8].

Однак слід зазначити, що на ці позитивні моменти впливали не лише виконання стабілізаційних програм МВФ, а й інші суттєві чинники, але виокремити їх практично неможливо.

Але, з іншого боку, є багато й негативного. Наприклад, жорстка монетарна антиінфляційна політика призводить не тільки до стримування дії чинників інфляції витрат, а й до гострої нестачі платіжних засобів у економіці у вигляді платіжної кризи, а внаслідок цього – і до скорочення вітчизняного виробництва, що, власне, і відбувалося в Україні. Обмеження грошової маси і внутрішнього кредитування, а також штучне стримування внутрішнього сукупного попиту спричиняє небажані соціально-економічні наслідки. Так, зниження темпів інфляції майже повним припиненням грошової емісії та низьким рівнем монетизації економіки спричинило нестачу готівкових коштів, гостру платіжну кризу, зниження сукупного попиту внаслідок невиклати заборгованої заробітної плати, затримок у виплаті пенсій та інших видів соціальної допомоги. Введення грошово-кредитного обмеження стримувало інвестиційну активність у країні, яка могла б бути спрямованою на економічне зростання [15].

Якщо говорити про боргову кризу у Єврозоні у 2010 р., то підходи кредитора критикує навіть незалежний наглядач МВФ. У звіті за 2016 рік Незалежне управління оцінки заявило, що МВФ винний у «надмірно оптимістичних прогнозах, які не змогли визначити масштаб проблеми та залишили враження, що ставляться до Європи інакше.

За словами Симеона Дянкова, экс-віце-прем'єра і экс-міністра фінансів Болгарії, більшість країн Євросоюзу, які провели успішну податкову реформу, робили її всупереч вимогам Міжнародного валютного фонду».

Реформи в режимі «шокової терапії» у кожному суспільстві є непопулярними, але якщо вони тривають недовго (до двох років) і декларують поступове покращення рівня життя людей, то є ефективними й досягають своєї мети. У Польщі, Румунії, Чехії, Греції наслідком таких реформ стало входження до складу Євросоюзу, Зони вільної торгівлі, світової банківської системи, єдиного безвізового простору.

Ефективність, доцільність кредитів МВФ в економіку України є предметом суперечки, протистояння як у політичних, так і в експертних колах [1].

Тепер особливо. Адже ніколи раніше кредити МВФ не мали такого безпосереднього впливу на формування соціальної політики країни, як в ці роки. Прямо чи опосередковано умовою отримання траншу були насамперед оптимізація системи соціальних пільг і допомог, в тому числі системи пенсійного забезпечення. Приведення до рівня собівартості цін і тарифів на житлово-комунальні послуги. Інституціям державної влади, Уряду зокрема, необхідно дуже чесно, доступно пояснити суспільству, яка мета реформ і як довго потрібно «потерпіти» [10].

Для української економіки співпраця з МВФ – це також політика «затягування поясів», адже теперішній уряд не обіцяє кардинального підвищення заробітних плат, збільшення прожиткового мінімуму, стабільності цін на енергоносії, хоча запевнив про створення нових робочих місць. Кредити потрібно коли-небудь віддавати, адже вони збільшують державний борг. Хоча будемо сподіватися, що вони стануть гарантією нових економічних реформ, міцності гривні щодо євро та долара, підвищать життєвий рівень громадян України [4].

Вимоги МВФ щодо виходу України на рівень дефіциту бюджету в 3% від ВВП є досить складними для досягнення в практиці, оскільки де-факто наша країна веде військові дії проти російської окупації частини Донбасу. Для виконання поставлених МВФ умов щодо рівня бюджету в Україні було б доцільним, за досвідом Естонії, перейти до використання механізму оподаткування розподіленого бюджету, який передбачає оподаткування тільки тієї частини прибутку підприємств, що направляється на виплату дивідендів. Це б дозволило вивести з «тіні» значну частину економіки України та залучити до нашої країни іноземних інвесторів, а також швидко розплатитися за кредити МВФ та інших кредиторів. Інакше нашу країну може чекати «грецький» варіант виходу із кризи. Греція, використовуючи кредити МВФ та ЄС та дотримуючись їхніх рекомендацій, шість років виходила з кризи і втратила 25% ВВП країни [10].

При цьому варто мати на увазі напрацювання американських економістів Т. Сарджента (лауреата Нобелівської премії з економіки) та Н. Воллеса, які довели тезу про те, що боргове фінансування в довгостроковому періоді може призвести до ще вищої інфляції, ніж емісійна [3]. Слід враховувати й те, що в країнах з незрілою демократією (якою на сьогодні є й Україна) заможні верстви населення через парламент приймали і будуть приймати різного роду податкові пільги на свою користь. Запровадження в Україні під тиском МВФ в кінці 2016 р. реального електронного декларування доходів й власності державних службовців та прирівняних до них осіб (зокрема, й народних депутатів України) показало, що абсолютна більшість з них (або членів їх сімей) володіють значними статками, які

не кореспондуються з доходами від їх посад. Тому в нашій країні доцільним було б введення податку на приватний великий капітал в розмірі 10–15% (як це пропонується багатьма зарубіжними експертами, зокрема Т. Пікетті). Це б дозволило суттєво зменшити дефіцит бюджету та не порушити принцип соціальної справедливості в оподаткуванні. У розвинутих країнах існує так зване «золоте правило»: бюджетний дефіцит дозволяється за умови спрямування отриманих таким чином коштів тільки на розвиток економіки. Зокрема, в Конституції Німеччини сказано, що уряд не може планувати на один рік витрати, що перевищують інвестиції (за винятком особливих обставин, коли порушується макроекономічна рівновага). В нашій країні поки цього правила не змогли дотриматися всі уряди, хоча спроби робилися не раз, що говорить про незрілість демократичної системи України, в якій фактично побудована олігархічна модель економіки, де політичні партії обслуговують потреби олігархів.

Висновки. Продовження співпраці України з МВФ може принести користь економіці країни, але при цьому присутні й деякі ризики. Продовження співпраці з МВФ має стати гарантією проведення структурних реформ в українській економіці. Другий позитивний момент – внутрішня і зовнішня стабільність, підтримка курсу, покриття дефіциту бюджету. Разом із тим робота програми МВФ означає можливість появи ризиків, зокрема, кошти від МВФ можуть бути витрачені не на структурні реформи. Другим ризиком є збільшення державного боргу, що своєю чергою може призвести до нездатності уряду його повернути і загрози дефолту.

Державні органи управління повинні враховувати те, що існування державного боргу веде до позитивних і негативних наслідків. Зі стабілізуючого фактору державний борг може перетворитися на фактор, який починає гальмувати розвиток фінансової системи, а саме збільшувати навантаження на державний бюджет, що може призвести до зниження рівня боргової безпеки держави, погіршення її фінансової стійкості, блокування зарубіжними інвесторами і навіть банкрутства. Саме тому вирішення питань щодо раціонального використання залучених коштів, удосконалення механізму управління державним боргом повинні бути одними з найпріоритетніших завдань грошово-кредитної політики держави і особливо у період наростання темпів фінансової кризи та її наслідків у післякризовий період, коли діючі традиційні форми та методи управління державним боргом не мають позитивного впливу на соціальні та економічні процеси, а навпаки, спричиняють прискорення деформаційних процесів та гальмування економіки і не спонукають до ефективного розвитку України.

Основні вектори кредитування з боку МВФ урядів України та Чехії спрямовані передусім на стабілізацію курсу національних валют – української гривні, чеської крони, стабільності євро у Греції, тобто не на покращення економічного рівня населення – підвищення заробітних плат, пенсій, соціального забезпечення загалом.

На прикладі грецького досвіду українським політикам не варто вважати, що вступ у Євросоюз з подальшим переходом до Єврозони є умовою стабільного економічного поступу держави. Кожен посадовець, особливо фінансової сфери, має виконувати поставлені завдання відповідно до своєї кваліфікації, щоб не допустити економічного колапсу. Україні на цьому етапі потрібно проводити політику результату, а не просто вірити у світле майбутнє, і вже сьогодні втілювати нову економічну політику. Однією з основних передумов її успішності є подолання корупції та тіньової економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: www.minfin.gov.ua. (дата звернення: 19 березня 2019).
2. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду URL: <http://www.imf.org/external/index.htm>. (дата звернення: 22 березня 2019).
3. Виклюк М.І. Система управління державним боргом URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1585> (дата звернення: 19 березня 2019).
4. Вівчар О.Й. Вплив державного боргу на економічну безпеку держави. *Економіка та держава*. 2013. № 4. С. 15–18.
5. Годовой отчет МВФ. 2015. URL: http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/ar/2015/pdf/ar15_rus.pdf. <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/03/17/7061736/?attempt=1>. (дата звернення: 27 березня 2019).
6. Іваницька О.М. Вплив траншів МВФ на економіку України. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: Економіка, право, політологія, туризм*. 2014. № 4. С. 14–17.
7. Каргашина К.В. Долговой кризис Греции: вызов стабильности Европейского Союза. *Актуальные проблемы современных международных отношений*. 2016. Вып. 7. С. 47–52.
8. Колобердянюк І.І. Аналіз соціально-економічних показників в Республіці Греція в період кризового становища. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 8. С. 52–56.
9. Райнерт Е.С. Як багаті країни забагатіли і чому бідні залишаються бідними. Київ : Темпора, 2014. 444 с.
10. Рудан В.Я. Досвід та стратегічні орієнтири співпраці України з Міжнародним валютним фондом. *Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет ; редкол. : О.В. Ярошук (голов. ред.) та ін. Тернопіль : Економічна думка, 2017. Том 27. № 2. С. 36–49.*
11. Статті Угоди Міжнародного валютного фонду. Міжнародний валютний фонд. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_921. (дата звернення: 19 березня 2019).

12. Стиглиц Дж. Многообразнее инструменты, шире цели: движение к пост-Вашингтонскому консенсусу. *Вопросы экономики*. 1998. № 8. С. 12.

13. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар: пер. з англ. Київ : Академія, 2003. С. 37.

14. Султанов М.А. Аналіз впливу рекомендацій МВФ на ситуацію в розвиваючихся країнах в період економічних кризисів. URL: <http://jurnal.org/articles/2010/ekon64.html>. (дата звернення: 27 березня 2019).

15. Фурман І.В. Міжнародний валютний фонд в контексті співпраці з Україною: сучасний стан, ризики, перспективи. *Паламар. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2013. № 4 (81). С. 275–285.

16. Bistis G. From Karamanlis to Tsipras: The Greek Debt Crisis through Historical and Political Perspectives. *Mediterranean Quarterly*. 2016. Vol. 27. No 1. P. 30–54.

17. Greek Statistics, The Bank of Greece. URL: <http://www.bankofgreece.gr/Pages/en/Statistics/default.aspx>. Дата звернення 29 березня 2019

18. Proczek M. Działalność międzynarodowego funduszu walutowego na rzecz równoważenia rozwoju państw członkowskich. URL: http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KES/kwartalnik/Documents/MPsrodek_%20KES%202_18.pdf. (дата звернення: 29 березня 2019).

REFERENCES:

1. Oficiyniy sayt Ministerstva finansiv Ukraini. URL: www.minfin.gov.ua.
2. Oficiyniy sayt Mizhnarodnogo valyutnogo fondu URL: <http://www.imf.org/external/index.htm>.
3. Viklyuk M.I. Sistema upravlinnya derzhavnim borgom URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1585>.
4. Vivchar O.Y. Vpliv derzhavnogo borhu na ekonomichnu bezpeku derzhavi. *Ekonomika ta derzhava*. 2013. № 4. S. 15–18.
5. Godovoy otchet MVF. 2015. URL: http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/ar/2015/pdf/ar15_rus.pdf. <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/03/17/7061736/?attempt=1>.
6. Ivanicka O.M. Vpliv transhiv MVF na ekonomiku Ukraini. *Naukoviy visnik Institutu mizhnarodnih vidnosin NAU. Seriya: Ekonomika, pravo, politologiya, turizm*. 2014. № 4. S. 14–17.
7. Kargashina K. V. Dolgovoy krizis Grecii: vyzov stabilnosti Evropeyskogo Soyuza. *Aktualnye problemy sovremennyh mezhdunarodnyh otnosheniy*. 2016. Vyp. 7. S. 47–52.
8. Koloberdyanko I.I. Analiz socialno-ekonomichnih pokaznikov v Respublicy Greciya v period krizovogo stanovischa. *Globalni ta nacionalni problemi ekonomiki*. 2015. Vip. 8. S. 52–56.
9. Raynert E.S. Yak bagati kraïni zabagatili i chomu bidni zalishayutsya bidnimi. Kiev : Tempora, 2014. 444 s.
10. Rudan V.Ya. Dosvid ta strategichni orientiri spivpraci Ukraini z Mizhnarodnim valyutnim fondom. *Ekonomichniy analiz : zb. nauk. prac / Ternopilskiy nacionalniy ekonomichniy universitet ; redkol. : O.V. Yaroshuk (golov. red.) ta in. Ternopil : Ekonomichna dumka, 2017. Tom 27. № 2. S. 36–49.*
11. Statti Ugodi Mizhnarodnogo valyutnogo fondu. Mizhnarodniy valyutniy fond. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_921.

12. Stiglic Dzh. Mnogoobraznee instrumenty, shire celi: dvizhenie k post-Vashingtonskomu konsensusu. *Voprosy ekonomiki*. 1998. № 8. S. 12.
13. Stiglic Dzh. Globalizaciya ta ii tyagar: per. z angl. Kiev : Akademiya, 2003. S. 37.
14. Sultanov M.A. Analiz vliyaniya rekomendacij MVF na situaciyu v razvivayuschihsyastranah v period ekonomicheskikh krizisov. URL: <http://jurnal.org/articles/2010/ekon64.html>.
15. Furman I.V. Mizhnarodniy valyutniy fond v konteksti spivpraci z Ukraïnoyu: suchasniy stan, riziki, perspektivi. *Palamar. Zbirnik naukovih prac VNAU. Seriya: Ekonomichni nauki*. 2013. № 4 (81). S. 275–285.
16. Bistis G. From Karamanlis to Tsipras: The Greek Debt Crisis through Historical and Political Perspectives. *Mediterranean Quarterly*. 2016. Vol. 27. No 1. P. 30–54.
17. Greek Statistics, The Bank of Greece. URL: <http://www.bankofgreece.gr/Pages/en/Statistics/default.aspx>.
18. Proczek M. Działalność międzynarodowego funduszu walutowego na rzecz równoważeniarozwoju państw członkowskich. URL: http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KES/kwartalnik/Documents/MPsrodek_%20KES%202_18.pdf.

A change of sociopolitical climate in the European countries in the context of the International Monetary Fund activities

Dovbysh Mykyta Olehovych

Postgraduate Student of the Department
of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushinsky
Staroportofrankivska Str., 26,
Odesa, Ukraine

Many countries in the world, carrying out economic transformations, require large investments. Especially in countries with a transition economy, where the need for money is felt to be particularly acute, there is a need for internal and external borrowing, which are fixed in the form of public debt. In an unstable economic situation in Ukraine, the issue of public debt is very relevant, as it is closely linked to a number of factors such as chronic budget deficits, structural deformation of the economy, dependence on imports of energy resources, significant capital requirements for technological upgrading of the national economy, low level of investment and innovation activity, the need to increase foreign exchange reserves to ensure the stability of the national currency, inelasticity of expenditures budget and others. That is why studying the main directions of the IMF's influence on macroeconomic stabilization in the countries of Europe and the development of new scientific results on this basis that can be used in Ukraine is important and timely. The election of a modern Ukrainian state as a vector of European development, which means in the future its accession to the European Union, has become one of the arguments or grounds for the Ukrainian Government to appeal for a loan from the International Monetary Fund for the successful development of the national economy. Therefore, there is a need for a thorough scientific research on the IMF's activities in the field of social policy in relation to countries lent to them on the example of other countries.

The purpose of this study is to examine the situation in which the EU countries as a result of the debt crisis, the reasons for its occurrence and the forecasting of possible scenarios for its emergence.

The article deals with the issue of the activities of the International Monetary Fund in the field of social policy. The author reveals the experience of the International Monetary Fund and its prospects in Ukraine, the Czech Republic and Greece, and examines the state and trends of public debt.

The consequences of its dynamics on the country's economy are indicated, and ways of improving public debt management during the financial and economic crisis are proposed. This article enlightens the operation of the International Monetary Fund in the field of social policy. The author unfolds the operation of the International Monetary Fund and its prospects of work with Ukraine, Czech Republic and Greece, as well as the state and tendencies of government debt. The described consequences have a huge impact on the country's economy. The article also suggests different ways of improving the control of government debt during the period of economic crisis.

Key words: The International Monetary Fund, IMF, government debt, external debt, control of government debt, debenture security, pension reform, economic crisis, financial default.

Кравець
Ганна Василівна

Теоретичне підґрунття та сучасний зміст поняття «соціальна держава»

УДК 325.455
DOI [https://doi.org/ 10.24195/2414-9616-2019-4-30-33](https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-30-33)

Кравець Ганна Василівна
доцент кафедри соціальної роботи
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна

Актуальність вибору теми зумовлена наслідками глобалізації економіки, які спричинюють цілий ряд соціальних наслідків у суспільстві, долати які має держава через свої виконавчі органи влади. Тому для більшості країн світу та для України зокрема постає проблема вибору такої моделі держави, яка б ґрунтувалася на оптимальній моделі стосунків держави й економіки та сприяла б і економічному зростанню країни, і вирішенню соціальних проблем суспільства.

За допомогою історичного та аналітичного методів доведено, що ідея «соціальної держави», яка є для більшості країн домінуючою моделлю взаємин держави, суспільства і економіки, еволюціонує та доводить свою життєздатність у сучасних умовах, хоча й певні положення її класичного варіанту зазнають суттєвих змін. Сама держава як інститут влади трансформується, а тому і всі пов'язані з ним поняття так само зазнають змін, при цьому соціальна функція держави зростає за обсягами і перетворюється поступово на основну.

Наголошується на тому, що показники економічного розвитку, а саме витрати сучасних держав на соціальні видатки, вимагає від урядів вжити заходів щодо економії бюджетних коштів та скорочення видатків. Однак під час прийняття управлінських рішень щодо скорочення бюджетних видатків переваги повинні мати заходи, спрямовані на скорочення політично вагомих статей, оскільки це позитивно вплине на темпи розвитку економіки, ніж скорочення статей державного споживання або державних інвестицій, та збереже соціальну ознаку держави.

Запровадження такого підходу щодо регулювання економічного розвитку країни шляхом перегляду соціальних видатків здатне забезпечити дієвість моделі «соціальної держави» та зберегти партнерські відносини між суспільством, державою та економічним життям, які є головним здобутком «соціальної держави».

Ключові слова: соціальна держава, глобалізаційні зміни, функції держави, соціальна політика, державні видатки, бюджет.

Вступ. Серед основних наслідків глобалізації процес розмивання контурів держави вважається одним із найсуттєвіших, оскільки здатен призвести до демонтажу управлінських інститутів влади у суспільстві. Водночас глобалізація економіки спричинює цілий ряд соціальних наслідків у суспільстві, долати які має держава через свої виконавчі органи влади та за власний рахунок. Тому на порядку денному разом із трансформаційними процесами виникає питання щодо визначення та побудови в Україні такої моделі держави, яка б ґрунтувалася на оптимальній моделі стосунків держави й економіки та сприяла б і економічному зростанню країни, і вирішенню соціальних проблем суспільства.

Розв'язання цієї проблеми можливо лише за умов міждисциплінарного підходу та поєднання зусиль представників різних наук. Зокрема, серед українських авторів, які досліджували проблеми функціонування сучасної держави, необхідно відзначити А. Гальчинського, В. Гейця, Т. Коляду, Г. Музиченко, Л. Ярову та ін. Однак тема залишається не до кінця вивченою. Питання актуальності та спроможності «соціальної держави» все більше загострюється і вимагає нових досліджень.

Мета та завдання. Дана стаття має на меті висвітлити основні теоретичні засади поняття «соціальна держава» та з'ясувати ступінь їх релевантності шляхом аналізу реального стану сто-

сунків між суспільством, державою і економікою в сучасній Україні.

Методи дослідження. Для презентації основних теоретичних засад визначення поняття «соціальна держава» в межах соціально-політичного дискурсу буду застосовано історичний та аналітичний методи, які дозволять сформувати цілісне уявлення про еволюцію поняття та його сучасний вимір. За допомогою аналітичного методу здійснено аналіз основних фінансових показників розвитку економіки України, які відображають стан розвитку стосунків між суспільством, державою та економікою на сучасному етапі та визнаються світовою спільнотою як показники «соціальності» держави.

Результати. Звертаючись до історії виникнення поняття «соціальна держава», слід зазначити, що вперше офіційно цей термін вжито в Конституції ФРН 1949 року. Принцип «загальнолюдської солідарності» у страхуванні, проголошений до цього Бісмарком, отримав підтримку канцлера ФРН Людвіга Ерхарда в межах створюваної їм «правової та соціальної держави». Ухвалений ним у 1967 р. «Закон про стимулювання стабільності та економічного зростання» створював механізм розв'язання важкої проблеми – сумісництва високих темпів економічного зростання, низького рівня інфляції з величезними фінансовими витратами на потреби «всеохоплюючої» системи соціального страхування [4, с. 143].

Наступний крок на шляху до «держави добробуту» було зроблено у 1970 р. шляхом відкриття урядовою коаліцією шляхів фінансовим потокам, які не тільки дозволили залучити до системи страхування практично всі прошарки населення, але й надали можливість державі взяти на себе відповідальність «за всі ризики її громадян» [4, с. 144].

Доба глобалізації ставить перед кожною державою і кожним її мешканцем нові, невідомі раніше завдання, для розв'язання яких необхідне зовсім інше уявлення про світ. Досить швидко формується інформаційне суспільство, яке також виставляє до кожної людини нові вимоги [11, с. 422].

Так, соціальна ринкова економіка передбачає створення сприятливих умов для включення в ринковий механізм усіх верств населення на мікроекономічному рівні, а також встановлення розміру мінімальної заробітної плати не нижче прожиткового мінімуму, надання субсидій малозабезпеченим категоріям населення, розвиток усіх видів соціального страхування, забезпечення механізму соціального партнерства [3, с. 186].

Згідно з класифікацією Г. Еспрінга-Андерсена сучасні держави запропонували три можливих типи реакції на глобальні зміни. Так, у соціал-демократичних соціальних державах (Швеція) були зроблені спроби зберегти вірність політиці добробуту через створення робочих місць у державному секторі. Уряди цих країн намагаються зробити спробу адаптації основоположних напрямів діяльності соціальної держави до змінюваних економічних характеристик господарювання в контексті соціально-економічної глобалізації [2].

Однак сьогодні все частіше висловлюються сумніви з приводу життєздатності такого «шведського» шляху розв'язання проблеми адаптації класичних принципів та методів діяльності соціальної держави в сучасних умовах на довгостроковій основі.

Ліберальна модель соціальної держави, яка сьогодні фактично діє у США, ґрунтується на ідеї державної дерегуляції. Прикладом такої моделі може виступити консервативно-корпоративістський підхід, який було реалізовано в Німеччині, де ліквідували робочі місця в непродуктивних секторах і, по суті, обрали стратегію збільшення безробіття, за якої кошти спрямовуються на інвестиції у високопродуктивні галузі та підприємства [5, с. 185].

Як бачимо, моделі діяльності соціальної держави різняться не лише за формою, а й за розумінням механізмів забезпечення стану загального добробуту, за баченням шляхів розвитку соціальної держави за умови кардинальних змін у загально-світовому політичному, економічному, соціальному і правовому просторі.

Попри всі зазначені відмінності, які характерні для цих трьох моделей, можна виділити певні спільні риси, що розкривають сутність соціальної допомоги, яка надається державою. Зокрема, «допомога нада-

ється за умови, якщо отримувані прибутки нижчі за офіційно визнану межу бідності або активи нижчі за певний мінімум, крім того, передбачається покрити різницю між межею бідності та реальним прибутком для всіх, хто потребує допомоги» [5, с. 185].

Формування держави загального добробуту виявилось значним соціальним досягненням світової цивілізації ХХ ст., стало вагомим чинником, що сприяє розв'язанню протиріч економічного розвитку в умовах НТР, стимулювало фактори зростання, продуктивності та інновації, а в політичному сенсі забезпечило соціальну стабільність, сприяло ствердженню принципів справедливості та солідарності. Доба соціальної держави фактично переорієнтувала вектор розвитку цивілізації, що супроводжувалося намаганнями перегляду принципів соціально-економічного зростання та ролі держави, зміною характеру перерозподілу національного доходу [2, с. 26].

Однак суспільство не стоїть на одному місці, а постійно розвивається під тиском багатьох чинників як політичного, так і економічного характеру, які спричиняють необхідність оновлення курсу політики. Модернізація соціальної політики – природний та необхідний процес, зумовлений трансформацією економіки та соціальної структури. У 1970-х рр. завершився довготривалий цикл розвитку країн Заходу, пов'язаний із формуванням механізмів держави загального добробуту. Однак у подальшому попередні умови економічного розвитку зазнали суттєвих змін, що призвело до початку нового етапу розвитку соціальної держави, межі якої багато в чому визначаються трансформацією світогосподарських процесів та курсом політичного та ідеологічного розвитку сучасних країн [1, с. 130].

Згідно з позицією західних дослідників, головна проблема зараз полягає в тому, що держава втрачає можливості здійснювати контроль над процесом переміщення капіталу. «Один із головних моментів у цій схемі – це те, що все складніше становиться здійснювати фінансування «великої соціальної політики», оскільки необхідні запозичення в нових умовах стають більш витратними в порівнянні з попереднім періодом, коли уряди мали більші можливості залучення додаткових ресурсів» [9, с. 277].

Із певного моменту вказані зміни стали формувати межі стратегії, спрямованої на зміну ролі та функцій держави в економіці та соціальному розвитку. Така політика спрямована на трансформацію моделі, виходячи з нового контексту взаємодії між різними галузевими та корпоративними інтересами, соціальними партнерами та соціальними групами. Одним із провідних аспектів є зміна балансу між факторами виробництва (капіталом та працею), що на рівні суспільства знаходить відображення в посиленні позицій підприємців, а основні зусилля держави спрямовуються на підвищення ефективності конкурентної політики.

За результатами дослідження, проведеного фахівцями МВФ, доведено, що заходи з боку уряду спрямовані на скорочення державних видатків, мають менш стримуючий вплив на темпи розвитку економіки, ніж заходи, спрямовані на збільшення податкового навантаження на економіку країни. При цьому важливу роль відіграє структура видатків, які підлягають скороченню, так званому «бюджетному стисненню». Якщо збалансування бюджету буде відбуватися за рахунок скорочення статей видатків, що мають «політичне значення», зокрема державні трансферти, або статей державного споживання, наприклад, фонд оплати праці державного сектору економіки (бюджетна сфера), то таке корегування буде мати позитивний вплив на економіку [8].

Крім того, скорочення «політично вагомих» статей видатків сигналізує для учасників фінансового ринку про зростання довіри до дій уряду щодо зниження дефіциту бюджету в довгостроковій перспективі, що, у свою чергу, сприятиме зростанню сукупного попиту у країні. Що стосується трактування поняття видатків, що мають політичну вагу, зокрема державні трансферти, то під державними трансфертами в розвинених країнах розуміють безповоротні видатки на створення суспільних благ. Частково до них включаються видатки на медицину та пенсійне забезпечення, оскільки у цих державах існує спеціальна система соціального страхування, своєрідні податки на соціальні послуги [2, с. 25].

Також існують соціальні трансферти, що включають: усі види пенсій (за віком, за інвалідністю, у зв'язку із втратою годувальника, за вислугу років, соціальні пенсії); всі види стипендій студентів ЗВО, середніх спеціальних закладів освіти; всі види виплат (із соціального страхування, кошти на дітей, за безробіттям тощо); компенсаційні виплати та пільги, а також грошову допомогу у формі оплати вартості путівок у санаторії, дома відпочинку [10, с. 330].

Крім того, населенню надаються трансферти в натуральній формі з товарів і послуг безкоштовно або за пільговими цінами. До них відносяться послуги у сфері освіти, культури, спорту, соціального забезпечення, житлово-комунального господарства тощо.

Висновки. Таким чином, ідея «соціальної держави» і в сучасному соціально-політичному дискурсі, і у практичному житті не втратила своєї актуальності, хоча й переживає часи зміни свого змісту, зумовлені дією глобалізаційних викликів та зростаючої соціальної нерівності. Саме поняття «держава» трансформується, а тому і всі пов'язані з ним визначення так само зазнають трансформацій, при цьому соціальна функція держави зростає за обсягами і перетворюється поступово на основну.

Показники економічного розвитку, а саме витрати сучасних держав на соціальні видатки, завжди є свідченням виконання державою своїх зобов'язань перед суспільством. Боргове навантаження сучасних держав вимагає від урядів вжити

заходів щодо економії бюджетних коштів та скорочення видатків. Однак під час прийняття управлінських рішень щодо скорочення бюджетних видатків переваги повинні мати заходи, спрямовані на скорочення політично вагомих статей, оскільки це позитивно вплине на темпи розвитку економіки, ніж скорочення статей державного споживання або державних інвестицій, особливо в умовах посткризового розвитку економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Люблинский В.В. Социальная политика в условиях глобализации: опыт развитых стран. *Политические исследования*. 2010. № 6. С. 130–146.
2. Коляда Т.А., Музиченко Г.В. Соціально-економічні передумови побудови ефективної моделі держави для сучасної України. *Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія*. 2007. № 1(38). С. 20–27.
3. Коляда Т.А., Музиченко Г.В. Вплив демократії на обсяг гарантованих державою соціальних послуг населенню та рівень їх фінансового забезпечення в умовах посткризового розвитку економіки. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 1. С. 181–189.
4. Матвеев С.О., Музиченко Г.В. Соціальна політика Отто фон Бісмарка і сучасність. *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 134–149.
5. Музиченко Г.В. Вплив сучасних світових соціально-економічних процесів на зміст соціальної політики держави. *Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія*. 2011. № 9(134). С. 181–189.
6. Музиченко Г.В. Глобалізаційні виклики сучасної держави: соціально-філософський аспект. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2014. № 3(61). С. 65–69.
7. Музиченко Г.В. Актуальність соціальної політики О. Бісмарка в сучасних державах. *Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства*. Одеса : Університет Ушинського, 2019. С. 26–27.
8. Перспективы развития мировой экономики: Подъем, риски и перебалансирование / Международный валютный фонд. URL : <http://www.imf.org/external/russian/index.htm>.
9. Koliada T., Muzychenko G. Transformation of the role of state in economy of Ukraine from the respective of Euro-integration process. *European integration processes in the 21st century: key trends, major challenges and new opportunities*. Kyiv : Ukrainian Association of Teachers and Researchers for European Integration, 2018. С. 276–287.
10. Muzychenko G., Koliada T., Churkina I. Impact of European Integration Process on the Necessity of Long-Term Budget Planning Introduction in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. № 3(5). P. 329–333.
11. Muzychenko G., Koliada T. Evaluation of State Intervention to the Country Economy by Global Democratic Markers. *Scientific Development and Achievements*. London, 2018. Pp. 421–432.

REFERENCES:

1. Lyubly`nsky`j V. V. (2010). Socy`al`naya poly`ty`ka v uslovy`yax globaly` zacy`y`: opyt razvy`tyx stran [Social policy in the context of globalization: the experience of developed countries]. Poly`ty`chesky`e y`ssledovany`ya, no.6, pp. 130-146. [in Russian]
2. Kolyada T. A., Muzy`chenko G. V. (2007). Social`no-ekonomichni peredumovy` pobudovy` efekty`vnoyi modeli derzhavy` dlya suchasnoyi Ukrayiny` [Socio-economic prerequisites for building an effective state model for modern Ukraine]. Naukovy`j visny`k. Odes`ky`j derzhavny`j ekonomichny`j universy`tet, no.1 (38), pp. 20-27. [in Ukrainian]
3. Kolyada T. A., Muzy`chenko G. V. (2012). Vply`v demokratiyi na obsyag garantovany`x derzhavoyu social`ny`x poslug naselennyyu ta riven`yix finansovogo zabezpechennya v umovax postkry`zovogo rozvy`tku ekonomiky` [Influence of democracy on the volume of socially guaranteed social services to the population and the level of their financial support in the post-crisis economic development]. Zbirny`k naukovy`x prac` Nacional`nogo universy`tetu derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby` Ukrayiny`, no.1, pp.181-189. [in Ukrainian]
4. Matvyeyev S. O., Muzy`chenko G. V. (2008). Social`na polity`ka Otto fon Bismarka i suchasnist` [Otto von Bismarck's Social Policy and Modernity]. Ukrayins`ky`j istory`chny`j zhurnal, no.6, pp. 134-149. [in Ukrainian]
5. Muzy`chenko G. V. (2011). Vply`v suchasny`x svitovy`x social`no-ekonomichny`x procesiv na zmist social`noyi polity`ky` derzhavy` [Influence of modern world socio-economic processes on the content of the state social policy]. Naukovy`j visny`k. Odes`ky`j derzhavny`j ekonomichny`j universy`tet, no. 9 (134), pp.181-189. [in Ukrainian]
6. Muzy`chenko G. V. (2014). Globalizacijni vy`kly`ky` suchasnoyi derzhavy`: social`no-filosofs`ky`j aspect [The globalization challenges of the modern state: the socio-philosophical aspect]. Perspekty`vy`. Social`no-polity`chny`j zhurnal, no.(61), pp. 65-69. [in Ukrainian]
7. Muzy`chenko G. V. (2019). Aktual`nist` social`noyi polity`ky` O. Bismarka v suchasny`x derzhavax [The relevance of A. Bismarck's social policy in modern states] Koncepti sociokul`turnoyi transformaciyi suchasnogo suspil`stva. – Odesa: Universy`tet Ushy`ns`kogo, pp. 26-27. [in Ukrainian]
8. Perspekty`vy` rozvy`ty`ya my`rovoj ekonomy`ky`: Pod`em, ry`sky` y` perebalansy`rovany`e [Prospects for the development of the world economy: Rise, risks and rebalancing]. Mezhdunarodny`j valyutny`j fond. URL: <http://www.imf.org/external/russian/index.htm> [in Russian]
9. Koliada T., Muzychenko G. (2018) Transformation of the role of state in economy of Ukraine from the perspective of Euro-integration process. European integration processes in the 21st century: key trends, major challenges and new opportunities. - Kyiv: Ukrainian Association of Teachers and Researchers for European Integration, pp. 276-287. [in English]
10. Muzychenko G., Koliada T., Churkina I. (2017). Impact of European Integration Process on the Necessity of Long-Term Budget Planning Introduction in Ukraine. Baltic Journal of Economic Studies, no.3 (5), pp. 329-333. [in English]
11. Muzychenko G., Koliada T. (2018) Evaluation of State Intervention to the Country Economy by Global Democratic Markers. Scientific Development and Achievements. – London, pp. 421-432. [in English].

Theoretical background and modern content of the “social state” concept

Kravets Hanna Vasylivna

Associate Professor of the
Department of Social Work
Odessa I. I. Mechnikov
National University
Dvoryanskaya str., 2,
Odessa, Ukraine

Among the main consequences of globalization, the process of blurring the contours of the state is considered one of the most significant, since it can lead to the dismantling of governmental institutions of power in society. At the same time, the globalization of the economy causes a number of social consequences in the society, which the state has to overcome through its executive authorities and at its own expense. Therefore, the agenda raises the question of identifying and building in Ukraine a model of state that would be based on an optimal model of state-economy relations and would contribute to both the economic growth of the country and the solution of social problems of society.

This article aims to shed light on the basic theoretical foundations of the concept of “social state” and to clarify the degree of their relevance by analyzing the real state of relations between society, the state and the economy in modern Ukraine.

Historical and analytical methods will be applied to the article to form a holistic view of the concept's evolution and its modern dimension. Using the analytical method helps to analyze the main financial indicators of Ukraine economic development, which are reflecting the development of relations between society, the state and the economy at the present stage and recognized by the world community as indicators of “social state”.

Thy concept of “social state” is experiencing times of change in its content, driven by the effects of globalization challenges and growing social inequality. The state itself as an institution of power is transformed, and the state social function is increasing and gradually becoming the main one. Economic development indicators, namely the spending of modern states on social expenditures, requires governments to take measures to save budgetary resources and reduce expenditures. However, management decisions to reduce budget expenditures should benefit from measures aimed at reducing politically significant items, as this will have a positive impact on economic development rates than cuts on public consumption or public investment and will retain the social attribute of the state.

Key words: social state, globalization changes, functions of the state, social policy, public expenditures, budget.

Лубінець
Дмитро Валерійович

До питання про типологію українського лобізму

УДК 328.124(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-34-40>

Лубінець Дмитро Валерійович
аспірант кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Маріупольського державного
університету
просп. Будівельників, 129, Маріуполь,
Донецька область, Україна

Визначення типології українського лобізму актуальне не тільки в контексті теоретичного аналізу його системних проявів, а й для вироблення адекватних практичних дій із його легітимізації, інституалізації та демократизації з урахуванням світового досвіду. Метою статті є виявлення типологічних особливостей українського лобізму шляхом визначення кореляційних зв'язків між його конкретними проявами та відомими у світовій практиці моделями, типами і формами лобі-діяльності. Методами, використаними під час написання статті, були: метод компаративного аналізу, методи теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу, а також структурно-функціональний метод.

У статті доведено, що по відношенню до двох найбільш відомих моделей лобізму – англосаксонської та континентальної (європейської) – український лобізм, ураховуючи відсутність законодавчого врегулювання, офіційно визначеного та зареєстрованого переліку суб'єктів лобювання, займає місце, ближче до європейської моделі. Із точки зору виокремлення плюралістичного та корпоративістського підходу до лобювання український лобізм відповідає більшості критеріїв корпоративістської моделі з фактичною монополією на лобізм із боку олігархічних груп і державних структур (як внутрішніх лобістів). Відсутність прозорості і правового врегулювання лобізму, наявність у ньому корупційної складової частини зумовлює його визначення як «тіньового». Особливостями українського лобізму є поширеність т. зв. «вмонтованого» лобізму, коли державний службовець або народний депутат є водночас і об'єктом, і суб'єктом лобістського впливу і обслуговує або інтереси власного бізнесу, або інтереси фінансово-промислових угруповань.

Демократичні перетворення останніх років і, перш за все, зростання громадянської свідомості суспільства відкрили певне «вікно можливостей» для більшого поширення публічних методів лобізму, залучення до нього як прозорих посередників-професіоналів у вигляді консалтингових та GR-фірм, так і широкі кола громадянського суспільства. Набуття вітчизняним лобізмом прозорих, демократичних і правових форм залежить від успішного розвитку трьох взаємопов'язаних процесів: прийняття і реалізації антикорупційного законодавства, подальшого зростання громадського активізму та законодавчого унормування лобі-діяльності.

Ключові слова: лобізм, типологія, англосаксонська модель, європейська модель, корпоративізм, фінансово-промислові групи, олігархія, GR.

Вступ. Відсутність правового унормування лобізму в Україні зумовлює не тільки специфіку цього явища, але й значну варіативність його проявів. Адже в умовах юридичної невизначеності та розмаїття інтерпретацій на академічному і медійному рівнях під лобізмом в Україні розуміють широкий спектр дій від виключно корупційних оборудок і позаправового впливу до будь-яких засобів (у тому числі легальних) із просування своїх інтересів на політичному рівні. Визначення типології українського лобізму актуальне не тільки в контексті теоретичного аналізу його системних проявів, а й для вироблення адекватних практичних дій із його легітимізації, інституалізації та демократизації з урахуванням світового досвіду.

Мета та завдання. Метою даної статті є виявлення типологічних особливостей українського лобізму шляхом визначення кореляційних зв'язків між його конкретними проявами та відомими у світовій практиці моделями, типами і формами лобі-діяльності.

У ході реалізації цієї мети нашими завданнями є: визначення основних підходів до класифікації лобізму; компаративний аналіз зарубіжних практик та вітчизняного досвіду лобізму; дослідження системоутворюючих критеріїв лобістської діяль-

ності в їх українському вимірі – суб'єктів, об'єктів, методів та технологій лобізму.

Методи дослідження. Основний дослідницький метод, що застосований нами під час написання статті, – це метод компаративного аналізу. Також використовувалися методи теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу, а також структурно-функціональний метод.

Теоретичним підґрунтям для написання статті стали класичні праці західних політологів, що розглядають лобізм або в рамках теорії груп інтересів як елемент системи функціонального представництва (Д. Ептер [18], М. Олсон [20], Л. Селісбері [21], Д. Трумен [22]), або як один із видів політичної комунікації (Л. Зеттер [24]), або як частину корпоративної комунікації (К. Джус [19]). Конкретну класифікацію моделей лобі-діяльності свого часу досліджували вітчизняні (В. Биковець [2], А. Гройсфельд [4], Ю. Зущик [6], Д. Лавренов [9], І. Немчинов [11]) та зарубіжні (Д. Леві [10], П. Каневський [7], А. Чечьоткіна [16], Дж. Фігуередо [23]) автори, напрацювання яких сталися в нагоді для нашої розвідки.

Результати дослідження. У політологічних студіях, що стосуються проблем лобізму як політичного феномену, поширеним є виокремлення двох його моделей – англосаксонської (її ще

називають американською, що не зовсім вірно, адже вона поширена в Австралії та Новій Зеландії та європейської (континентальної). Англосаксонській моделі регулювання лобістської діяльності властива наявність єдиного спеціального закону про лобіювання у країні. Особливістю даної моделі є те, що вона являє собою трьохланкову схему лобіювання інтересів: група інтересів – посередник (професійний лобіст) – законодавець. У такій моделі групи тиску не допускаються до важелів влади і змушені діяти через посередників, діяльність яких жорстко регулюється законодавством [16].

При нагоді зазначимо, що такий зміст регулювання лобізму насамперед притаманний США. Англосаксонська модель має суттєві варіації. Наприклад, країни з вестмінстерською системою влади (Велика Британія, Нова Зеландія, Австралія) акцентують не регулювання діяльності лобістів, а етичні норми їхньої поведінки. У Великій Британії є кодекс ділової етики для членів парламенту, тобто центр уваги в питаннях регулювання зміщується від лобістів до об'єктів лобізму, до політиків, які приймають рішення. Дана система контролю фактично вводить принцип саморегулювання політиків, єдиним зовнішнім регулятором залишаються ЗМІ. Тим не менш, обов'язкова реєстрація лобістів присутня і у «вестмінстерському» варіанті англосаксонської моделі [7, с. 128].

Звісно, український кейс не підпадає під цю модель через відсутність спеціального закону про лобіювання. Але в деяких законопроектах, зокрема законопроекті М. Найєма, простежується спроба впровадити в Україні саме англосаксонську модель в її американській варіації, де лобіст знаходиться у чіткому й обмеженому правовому і податковому полі, під жорстким контролем його діяльності [13].

Європейська (континентальна) модель не передбачає законодавчого врегулювання лобізму. Законодавець вважає за краще регулювати не діяльність груп інтересів та лобістів-посередників, а роботу політиків і державних службовців. У даному випадку групи інтересів мають можливість безпосередньо впливати на представників влади. Класична європейська модель є корпоративістською моделлю взаємодії між бізнесом, державою та іншими групами інтересів (зокрема, профспілками). Однак по мірі того, як лобізм набуває характеру відстоювання приватних інтересів, а зв'язка «корпоративний лобіст – держава» замінюється зв'язкою «компанія – консультант – держава», європейська модель наближається до англосаксонської [7, с. 129]. При цьому дані відносини залишаються не врегульованими. Тобто, по суті, відбувається інвазія англосаксонської (американської) моделі в континентальну, але без відповідного правового закріплення лобізму.

Яким чином лобізм в Україні відповідає вказаним моделям? Безумовно, реалії українського лобізму – відсутність законодавчого визначення, не врегульованість лобістської діяльності тощо – є ближчими до континентальної моделі. Але, на наш погляд, методологічно не зовсім вірно намагатися «втиснути» національну варіацію лобізму в рамки тієї чи іншої моделі. Адже виокремлення англосаксонської або континентальної (європейської) моделей базується на одному головному критерії – наявності або відсутності закону про лобізм. Між тим цей критерій є далеко не єдиним і не охоплює все розмаїття лобістських практик. До того ж, вказані практики, як було сказано вище, еволюціонують у бік поєднання моделей.

Задля типологізації лобі-діяльності в Україні як суспільно-політичного феномену можна також звернутися до двох основних теорій лобізму – теорії лобістського плюралізму (плюралістичний тип представництва інтересів) та теорії лобістського корпоративізму (корпоративістський тип представництва інтересів) [10, с. 39]. Згідно з першою процес лобіювання – це постійний вплив конкуруючих груп інтересів на державні органи з метою донесення до владних структур своїх пропозицій із певних аспектів регулювання життя суспільства. І хоча кожна з груп впливу має на меті сприяти власним корпоративним інтересам, проте держава гарантує рівні можливості для груп впливу та приймає рішення, виходячи з аналізу всіх можливих варіантів, запропонованих лобістами.

Вказані групи інтересів складаються спонтанно; є багаточисельними та конкурують поміж собою; не об'єднані в ієрархічну систему; є незалежними від держави; жодна з груп впливу не має монополії в певній сфері інтересів; досягнення мети є результатом їх конкурентної боротьби.

Отже, лобізм визначається як притаманний відкритому суспільству процес захисту інтересів, що відбувається шляхом конкурентного впливу на владні структури з боку зацікавлених груп, жодна з яких не посідає монопольного становища.

Натомість ключовими рисами лобістського корпоративізму є те, що, по-перше, корпоративістські організації монопольні за своєю суттю, оскільки джерелом їх монопольного стану є держава. Держава укладає з певною групою своєрідну угоду (явну або таємну), отримуючи в обмін на отримані групою пільги лояльність та гарантію підтримання державних інтересів. По-друге, корпоративістські організації є носіями як функцій управління, так і функцій представництва. По-третє, в теорії лобістського корпоративізму держава розглядається в якості головного інструменту виявлення інтересів та об'єднання навколо них важливих суспільних груп. Держава сама відбирає та надає певній ідеологічно надійній групі монопольне право бути представником інтересів.

Отже, якщо плюралістичний тип представництва інтересів передбачає собою конкурентний вплив на владні структури знизу, то корпоративістський тип лобіювання – це ієрархічно побудована державою неконкурентна система монопольних груп впливу [9].

Українському лобізму притаманний, вочевидь, більше корпоративістський тип лобіювання, адже саме держава та її інститути є «альфою» та «омегаю» лобістського процесу, а більшість суб'єктів лобізму є т. зв. «вмонтованими», тобто є одночасно і державними посадовцями, і носіями лобістського інтересу. А вони, у свою чергу, є креатурами фінансово-промислових олігархічних груп, які тримають монополію в реалізації лобістського впливу і фактично зрослися з державними інституціями.

Наразі не можна стверджувати про повну домінацію такого типу лобізму, адже наявність сьогодняшнього громадянського активізму, впливових гравців третього сектору дещо розмиває олігархічну систему прийняття рішень. Але поки що можна констатувати лише епізодичні прояви конкурентного, плюралістичного лобізму, перш за все, в тих сферах, де немає економічних інтересів великого бізнесу.

У роботах українських дослідників подекуди можна зустріти сегментацію лобізму на «цивілізований» та «нецивілізований». Причому «нецивілізованим» лобізмом апіорі вважається лобізм, що не має законодавчого закріплення або ж вміщує у себе протизаконні дії. Так, І. Немчинов вважає, що спроба «протиснути» вигідне рішення якогось приватного питання чи якоїсь приватної проблеми – це і є нецивілізований лобізм [11].

За такою класифікацією український лобізм зазвичай відносять до «нецивілізованого». Натомість вважаємо, що дихотомія «цивілізований-нецивілізований» лобізм є занадто спрощеною, абстрактною і може увести від сутності як феномену лобізму взагалі, так і його українських проявів. Наприклад, у «нецивілізованому» лобізмі можна вбачати і просте правопорушення чи зловживання. Чи вважати «нецивілізованим» лобізмом будь-який вплив на прийняття політичного рішення (в тому числі і цілком легітимний, наприклад, громадський тиск або кампанії у ЗМІ) в умовах відсутності правової інституалізації лобізму? При нагоді зазначимо, що, на наш погляд, одне саме формулювання «цивілізований – нецивілізований» лобізм складно назвати науковим.

Тяжіє до подібної класифікації виокремлення таких типів лобізму, як тіньовий (або «дикий»), публічний (відкритий) і інституціалізований. На думку Ю. Зушика, перший характеризується прямими, особистими (а головне – негласними і непрозорими) контактами зацікавленої сторони з особою, яка приймає рішення, в результаті чого з'являється акт протекції: постанова, указ, закон, які є підставою для пільг, дотацій, субсидій, тобто

вигідних для одного або групи підприємств умов діяльності [6].

Публічний лобізм відрізняється від «тіньового» тим, що просуває не просто інтереси окремих підприємств, а й коригує загальні «правила гри» для цілих областей і сфер економічної діяльності. Тому він захищає загальнонаціональні інтереси і має більше значення для економіки країни, ніж «тіньовий» лобізм. Дослідник виділяє загальні критерії цивілізованості лобіювання: опосередкованість лобіювання лобістськими структурами, гласність, прозорість і контроль лобістської діяльності, конкуренція між лобістськими групами.

Зазначимо, що такі характеристики, як опосередкованість лобіювання лобістськими структурами, прозорість і контроль лобістської діяльності, напевне, неможливі без законодавчої фіксації лобі-діяльності. Але для Ю. Зушика наявність такої фіксації – аргумент виокремлення третього типу лобізму – інституціалізованого. Отже, на наш погляд, ця класифікація теж є не досить оптимальною. Якщо ж намагатися згідно з нею класифікувати український лобізм, то, вочевидь, він підпадає під два типи – тіньовий і публічний, але не інституціалізований.

Згідно з класифікацією типів лобізму, яку пропонує Д. Ептер, виокремлюється три типи лобізму: прямий, непрямий і внутрішній [18]. Прямий лобізм здійснюється лобістами-професіоналами, до нього також можна зарахувати GR. Непрямий лобізм – це коли організуються різні акції у вигляді широко-масштабних кампаній у ЗМІ, збору підписів, надсилання листів на підтримку або проти конкретних рішень. Внутрішній лобізм – коли інтереси в органах влади захищають особи, які працюють у них або мають до них безпосередній доступ [2, с. 46]. Отже, за такого підходу українському лобізму притаманні характеристики всіх трьох типів,

Все ж визначення особливостей вітчизняного лобізму потребує звернення до більш широкого спектру критеріїв та їх деталізації. Тому пропонуємо охарактеризувати українську лобі-діяльність за найбільш показовими її складовими частинами, такими як: об'єкти, суб'єкти, методи та технології.

Об'єктами лобіювання є центри прийняття політичних рішень, а саме органи вищої виконавчої та законодавчої влади та місцевого самоврядування. Важливість виконавчої влади, насамперед Кабінету Міністрів України як об'єкта лобістських зусиль, зумовлена, перш за все, тим, що велика кількість законопроектів розробляється саме в уряді. Сьогодні, враховуючи проурядову парламентську більшість, ймовірність прийняття таких законопроектів Верховною Радою є досить великою. Так, статистика свідчить, що тільки за півтори роки діяльності уряду В. Гройсмана (квітень 2016 – листопад 2017 р.) у Верховній Раді восьмого скликання зареєстровано 415 законопроектів.

тів за поданням Кабінету Міністрів, із яких 97 прийнято в цілому; 21 прийнято в першому читанні; 17 повернуто на доопрацювання; 6 пропозицій ураховано; 4 направлено на повторне перше читання; 190 готувалося до розгляду в першому читанні на пленарних засіданнях ВРУ; 80 знято з розгляду (з них 7 – як такі, що не включені в порядок денний сесії та 48 відкликано) [12].

З іншого боку, поширеною є практика просування «своїх» людей до уряду. В інтерв'ю «Економічній правді» колишній міністр фінансів О. Данилюк заявив про нав'язування йому заступників, яких лобіював народний депутат І. Кононенко [5].

Верховна Рада України також має серйозну «вагу» як об'єкт лобіювання. Парламентський лобізм передбачає більшу відкритість і прозорість завдяки наявності у ВР конкуренції між групами депутатів, колегіальності ухвалення рішень і системі протидії щодо виконавчої влади. Звернемо увагу на парламентські структури, які найчастіше бувають об'єктами лобіювання. Це профільні комітети Верховної Ради України; парламентські партії/фракції; погоджувальна рада голів депутатських фракцій і Апарат Верховної Ради України [4, с. 110].

Формальні і неформальні функції профільних комітетів ВР зумовлюють їх привабливість для лобістських зусиль. Думка профільного комітету під час представлення та обговорення законопроекту на пленарному засіданні часто визначально впливає на рішення парламенту. Важливість профільних комітетів демонструють загалом високі показники їх відвідуваності. Так, середній показник відвідуваності народними депутатами засідань профільних комітетів за час роботи Ради 8 скликання становить 70,9%. Це на понад 20% вище, ніж середній показник фактичної участі парламентарів у головуваннях у сесійній залі – 49,8% [3].

Лобістський вплив також зосереджується на парламентських фракціях та їхніх лідерах. Негативною специфікою вітчизняного парламентаризму є те, що партії та фракції часто не презентують інтереси громадськості та виборців, а є механізмом представлення інтересів потужних фінансово-промислових груп та олігархів. Адже пропорційна виборча система із закритим списком дозволяє проводити до складу законодавчого органу очевидних спонсорів та «вмонтованих лобістів». Таким чином, лобіст і парламентарій фактично поєднуються в одній особі, частіше виступаючи перш за все суб'єктом, ніж об'єктом лобіювання.

У вітчизняній літературі поширеною є сегментація суб'єктів лобізму на внутрішніх і зовнішніх. Внутрішні лобісти – урядовці, депутати, парламентські фракції, тобто їх ще можна назвати «вмонтованими» лобістами, які поєднують у своїй діяльності і прийняття рішень, і просування інтересу (як правило, приватного). Зовнішні лобісти – бізнесові структури, галузеві об'єднання і асоціації, неуряд-

дові організації, зокрема громадські об'єднання, ЗМІ тощо.

Особливу роль у лобіюванні відіграють великі бізнесові структури. Практика вітчизняної політики демонструє, що фінансово-промислові угруповування не обмежуються роллю зовнішнього лобіста, а й мають на утриманні парламентські партії, фракції, окремих депутатів і, по суті, вмонтовані у систему влади. Це явище можна охарактеризувати як фаворитизм, що є характеристикою і вітчизняного лобізму, і політичної системи взагалі. За оцінками 2017 р., Україна посідає 99-е місце зі 140 за рівнем фаворитизму, який є складовою частиною оцінки Глобального індексу конкурентоспроможності. За оцінкою якості антимонопольної політики країна займає 136 місце, тоді як у Польщі – 50-е, а у Грузії – 116-е [8]¹

Певний потенціал для надання лобізму великого бізнесу більш цивілізованих і прозорих форм можна вбачати в діяльності таких суб'єктів лобі-діяльності, як галузеві асоціації. Адже в Україні існують організації, які намагаються займатися лобіюванням привселюдно, в рамках чинного законодавства.

Важливою проблемою є те, що галузеві асоціації як потенційні суб'єкти цивілізованого лобізму часто поступаються активності й ефективності окремим представникам олігархічного бізнесу, які відстоюють інтереси власного бізнесу, а не галузі. Це відрізняє український лобізм від європейського, де основним інструментом великого бізнесу є асоціації і об'єднання, які лобіюють інтереси бізнесу в парламенті.

Із діяльністю фінансово-промислових груп та бізнес-асоціацій пов'язаний так званий «галузевий» лобізм. Умовно виокремлюють аграрне, металургійне, машинобудівне, газове, вугільне, банківське та інші лоббі. Депутати-лобісти спрямовують зусилля на виділення дотацій або перерозподіл бюджету на користь власної галузі. Так, у Верховній Раді VII скликання лобістський законопроект у сфері зміни бюджету було прийнято з подачі члена Партії регіонів – А. Мартовича. За рахунок атомних енергетиків на користь вугільної промисловості було направлено 1,5 млрд. гривень [1].

Якщо виокремлювати суб'єкти лобізму, які мають дійсно зовнішній, посередницький характер, то тут ми нашоуємо на необхідність їх розподілу на публічних та тіньових. Оскільки лобістська діяльність не визначена законодавством, фірми, які нею займаються, носять назву юридичних, консалтингових, або т. зв. GR (government relations – зв'язки з урядом). Вони надають юридичні, консультаційні або інформаційні послуги, що в цілому перебуває в законодавчому полі, але за умови сплати всіх установлених податків.

¹ Кутишенко О. Дослідження : як олігархи впливають на економіку України. LB.ua. 2017. 27 березня.

Реформи останніх років, що забезпечили дещо більшу прозорість влади і механізму прийняття рішень, зумовили те, що GR поступово виходить із «тіні». За словами президента Асоціації GR-спеціалістів і лобістів Катерини Одарченко, асоціація налічує зараз понад 60 членів, які представляють ключові галузі платників податків (оборонна галузь, металургія, аграрії). Дана асоціація несе також і просвітницьку функцію, дає відповідну медіаплатформу.

Часто GR-менеджери працюють усередині бізнес-корпорацій. Людина займає таку посаду, і його основна функція – ходити в держоргани і асоціації, відстежувати, як змінюється законодавство і політичне поле в індустрії його компанії, просувати ініціативи, корисні компанії й індустрії в цілому.

Утім, основний ринок лобістських послуг в Україні знаходиться в тіні. Велика частина зовнішніх українських лобістів – фізичні особи. Це або вихідці з держорганів, або люди, які мають до держорганів якесь відношення (наприклад, через родинні зв'язки), і вони «вирішують питання». Це чорні лобісти, які стимулюють корупцію. Вони беруть готівку за свої посередницькі послуги, частину гонорару направляють на хабарі і «відкати». Є також «решали» під «дахом» юридичних фірм. Вони діють так само, як і чорні лобісти [17].

Інструментами прозорого лобізму мали б бути ЗМІ. Але сьогодні медійний простір майже повністю контролюється олігархічними угрупованнями. Для власників ЗМІ – це інструмент політичного і пропагандистського впливу. Тому характерною особливістю українських ЗМІ є т. зв. «джинса», тобто замовні матеріали, які просувають інтереси власника. Особливо кількість замовних статей збільшується під час передвиборчих кампаній. Так, згідно з даними моніторингу Інституту масової інформації тільки на тижні 1-7 вересня 2014 року у праймових новинах семи телеканалів зафіксовано 80 таких матеріалів; на тижні 29 вересня – 4 жовтня – 97 матеріалів; 6-11 жовтня – 129 матеріалів [16].

Після Революції Гідності значно зросла активність неурядових організацій, громадських об'єднань на полі лобізму. Маємо на увазі аналітичні центри, правозахисні організації, благодійні організації, молодіжні організації, етнічні об'єднання тощо. Роль громадських об'єднань у лобістських процесах є подвійною. З одного боку, вони самі є суб'єктами лобізму, а з іншого, саме громадські об'єднання здійснюють контроль за владними органами з метою запобігання корупційних дій і «тіньового» лобізму.

Висновки.

Визначення типології українського лобізму ускладнюється не тільки великою кількістю критеріїв класифікації цього феномену, а й вельми широкою варіативністю і непрозорістю проявів лобі-діяльності в Україні.

По відношенню до двох найбільш відомих моделей лобізму – ангlosаксонської та континентальної (європейської) – український лобізм, ураховуючи відсутність законодавчого врегулювання, офіційно визначеного та зареєстрованого переліку суб'єктів лобіювання тощо, займає місце ближче до європейської моделі

Із точки зору виокремлення плюралістичного та корпоративістського підходу до лобіювання український лобізм відповідає більшості критеріїв корпоративістського підходу з фактичною монополією на лобізм із боку олігархічних груп і державних структур (як внутрішніх лобістів).

Відсутність прозорості і правового врегулювання лобізму, наявність у ньому корупційної складової частини зумовлює його визначення як «тіньового» або «нецивілізованого», хоча останнє визначення більш наближене до емоційної публіцистики, ніж академічного дискурсу.

Об'єктами лобі-діяльності в Україні частіш за все є органи вищої виконавчої та законодавчої державної влади: Кабінет Міністрів, Верховна Рада та її численні структурні елементи. Особливостями українського лобізму є поширеність т. зв. «вмонтованого» лобізму, коли державний службовець або народний депутат є водночас і об'єктом, і суб'єктом лобістського впливу, і обслуговує або інтереси власного бізнесу, або інтереси фінансово-промислових угруповань

Галуzeвий лобізм – поширений і ефективний вид лобізму в Україні, але саме тоді, коли його суб'єктами стають не стільки галуzeві асоціації чи регіональні об'єднання громадськості, скільки олігархічні галуzeві і регіональні групи, що діють непрозоро через власних «вмонтованих» лобістів.

Демократичні перетворення останніх років і, перш за все, зростання громадянської свідомості суспільства відкрили певне «вікно можливостей» для більшого поширення публічних методів лобізму, залучення до нього як прозорих посередників-професіоналів у вигляді консалтингових та GR-фірм, так і широких кіл громадянського суспільства. Набуття вітчизняним лобізмом прозорих, демократичних і правових форм залежить від успішного розвитку трьох взаємопов'язаних процесів: прийняття і реалізації антикорупційного законодавства, подальшого зростання громадського активізму та законодавчого унормування лобі-діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналіз Forbes: Найефективніші лобісти парламенту. URL : <http://forbes.net.ua/ua/nation/1373938-analiz-forbes-najefektivnishi-lobisti-parlamentu> (дата звернення: 29.07. 2019)
2. Биковець В. Лобізм у системі представництва інтересів. *Політичний менеджмент*. 2006. № 5. С. 44–52.

3. Відвідуваність засідань комітетів. URL : http://longread.opora.ua.org/3-roky-vr_vidviduvanist-komitativ (дата звернення: 02.07. 2019).

4. Гросфельд О.В. Становлення лобізму в сучасній Україні : дис... канд. політ. Наук : спец. 23.00.02. Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського. Сімферополь. 2009. 209 с.

5. Данилюк розповів, як Кононенко лобіював його заступника. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2018/06/4/637415/> (дата звернення: 12.07. 2019).

6. Зушич Ю. Лоббизм в Украине. URL : <https://www.ucipr.kiev.ua/publications/lobbizm-v-ukraine-chastina-i> (дата звернення: 29.07. 2019).

7. Каневский П.С. Национальные модели лоббизма: типы и механизмы функционирования. *Вестник МГУ*. Серия 18. Политология и социология. 2013. № 3. С. 121–129.

8. Кутишенко О. Дослідження: як олігархи впливають на економіку України. URL : https://lb.ua/economics/2017/03/27/362142_doslidzhennya_yak_oligarhi_vplyvayut.html (дата звернення: 01.08. 2019).

9. Лавренов Д.А. Основні моделі політичного лобіювання та їх особливості. *Збірник наукових праць «Гілея»: «Науковий вісник»*. 2015. № 94. С. 358–362.

10. Леви Д.А. Современное лоббирование в Европейском Союзе: в поисках общих ценностей и точек соприкосновения. Санкт-Петербург : Сезам–принт. 2009. 182 с.

11. Немчинов І. Лобіювання як форма діалогу з владою. *Контекст*. 2002. № 2. С. 9–12.

12. Перелік законопроектів, поданих до Верховної Ради восьмого скликання Кабінетом Міністрів України. *Офіційний сайт Кабінету міністрів України*. URL : https://www.kmu.gov.ua/storage/.../sioma_sesiya.docx (дата звернення: 18.07. 2019)

13. Проект Закону Про забезпечення прозорості та законності комунікації з суб'єктами владних повноважень. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?p3511=62573 (дата звернення: 12.07. 2019)

14. Україна» та «Інтер» є лідерами за кількістю «джинси» у передвиборчий період – моніторинг ГО «Телекритика». URL : <http://vybory.mediasapiens.ua/2014/10/21/ukrajina-ta-inter-je-lideramy-za-kilkistyu-dzhynsy-u-peredvyborchuj-period-monitorynh-ho-telekrytyka/> (дата звернення: 14.07. 2019).

15. Фарнель Ф. Ж. Лоббирование: стратегии и техники вмешательства. URL : http://www.frankfarnel.com/wp-content/uploads/2011/08/lobbying_russian-v.pdf. (дата звернення: 29.07. 2019)

16. Юрист Синишкина: В Украине 85-90% рынка лоббизма – это теневые расходы и доходы, коррупция, откаты и кулуарные договоренности. URL : <http://gordonua.com/publications/yurist-sinichkina-v-ukraine-85-90-rynka-lobbizma-eto-tenevye-rashody-i-dohody-korrupciya-otkаты-i-kuluarnye-dogovorennosti-124892.html> (дата звернення: 29.07. 2019)

17. Четчина А.Е. Модели регулирования лоббистской деятельности. *Молодой ученый*. 2016. № 8. С. 782–785. URL : <https://moluch.ru/archive/112/28550/> (дата звернення: 02.08. 2018).

18. Apter D. E. Introduction to Political Analysis. Cambridge Mass : Winthrop Publishers, 1977. 558 p.

19. Joos K. Lobbying in the new Europe. URL : http://www.wiley-vch.de/books/sample/3527505970_c01.pdf (дата звернення: 25.07. 2019)

20. Olson M. The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups, Second Printing with a New Preface and Appendix. Harvard University Press, 1971. 186 p.

21. Salisbury R. H. Exchange Theory of Interest Groups. *Midwest Journal of Political Science*, 1969. vol. 13. № 8. pp. 1–32. URL : <http://pavroz.ru/files/salisburyexchangetheory.pdf> (дата звернення: 23.07. 2019)

22. Truman D. B. The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion. Westport, Conn. : Greenwood Press, 1981. 544 p.

23. Figueiredo J. The Timing, Intensity, and Composition of Interest Group Lobbying: an Analysis of Structural Policy Windows in the States. P. 20 URL : http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3108&context=faculty_scholarship. (дата звернення: 25.07. 2019).

24. Zetter L. Lobbying: The Art of Political Persuasion. Harriman House LTD, 2008. 454 p. P. 30 URL : <http://www.lobbying.ru/Dokuments/Lobbying%20The%20Art%20of%20Political%20Persuasion.pdf> (дата звернення: 23.07. 2019)

REFERENCES:

1. Analiz Forbes: Naiefektyvnishi lobisty parlamentu. (Forbes Analysis: The Most Effective Lobbyists in Parliament). Retrieved from: URL: <http://forbes.net.ua/ua/nation/1373938-analiz-forbes-najefektivnishi-lobisti-parlamentu> [in Ukrainian].

2. Bykovets V. (2006). Lobizm u systemi predstavnytstva interesiv. (Lobbying in the system of interest representation). *Politychni menedzhment*. № 5. S. 44 – 52. [in Ukrainian].

3. Vidviduvanist zasidan komitetiv. (The attendance of committee meetings). Retrieved from: URL: http://longread.opora.ua.org/3-roky-vr_vidviduvanist-komitativ. [in Ukrainian].

4. Hrosfeld O. V. (2009). Stanovlennia lobizmu v suchasni Ukraini (The formation of lobbying in modern Ukraine): dys... kand. polit. nauk: spets. 23.00.02. Tavriyskiy natsionalnyi universytet im. V.I. Vernadskoho. Simferopol. 209 s. [in Ukrainian].

5. Danyliuk rozpoviv, yak Kononenko lobiuvav yomu zastupnyka (Danyliuk told how Kononenko lobbied his deputy). Retrieved from: URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/06/4/637415/> [in Ukrainian].

6. Zuschik Yu. Lobbizm v Ukraine (Lobbying in Ukraine). Retrieved from: URL: <https://www.ucipr.kiev.ua/publications/lobbizm-v-ukraine-chastina-i> [in Russian]

7. Kanevskiy P. S. (2013). Natsionalnye modeli lobbizma: typy i mehanizmy funktsionirovaniya (National models of lobbying): types and mechanisms of functioning). *Vestnik MGU. Seriya 18. Politologiya i sotsiologiya*. N. 3. s. 121-129. [in Russian].

8. Kutyschenko O. Doslidzhennia : yak oliharkhy vplyvaiut na ekonomiku Ukrainy (Research: how oligarchs affect the economy of Ukraine). Retrieved from: URL: https://lb.ua/economics/2017/03/27/362142_doslidzhennya_yak_oligarhi_vplyvayut.html. [in Ukrainian].

9. Lavrenov D.A. (2015). Osnovni modeli politychnoho lobiuvannia ta yikh osoblyvosti (Basic models of political

lobbying and their peculiarities). Zbirnyk naukovykh prats «Hileia»: «Naukovyi visnyk». № 94. S. 358-362.

10. Levi D. A. (2009). Sovremennoe lobbировanie v Evropeyskom Soyuze: v poiskah obschih tsennostey i tochek soprikosnoveniya (Modern lobbying in the European Union: in search of common values and common ground). SPb: Sezam-print. 2009. 182 s. [in Russian].

11. Nemchynov I. (2002). Lobbiuvannia yak forma dialohu z vladoiu (Lobbying as a form of dialogue with the authorities). Kontekst. № 2. s. 9–12. [in Ukrainian].

12. Perelik zakonoproektiv, podanykh do Verkhovnoi Rady vosmoho sklykannia Kabinetom Ministriv Ukrainy ((List of bills submitted to the Verkhovna Rada of the eighth convocation by the Cabinet of Ministers of Ukraine). Ofitsiyni sait Kabinetu ministriv Ukrainy Retrieved from: URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/.../sioma_sesiya.docx [in Ukrainian].

13. Proekt Zakonu Pro zabezpechennia prozorosti ta zakonnosti komunikatsii z subiektamy vladnykh povnovazhen (Draft Law On Ensuring Transparency and Legality of Communication with Authorities). Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from: URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62573 [in Ukrainian].

14. «Ukraina» ta «Inter» ye lideramy za kilkistiu «dzhynsy» u peredyborchyi period – monitorynh HO «Telekrytyka» («Ukraina» and «Inter» are the leaders in the number of “jeans” in the election period – monitoring of NGO Telecritic). Retrieved from: URL: <http://vybory.mediasapiens.ua/2014/10/21/ukrajina-ta-inter-je-lideramy-za-kilkistyu-dzhynsy-u-peredyborchyi-period-monitorynh-ho-telekrytyka/> [in Ukrainian].

15. Farnel F. Zh. Lobbirovanie: strategii i tehniki vmeshatelstva (Lobbying: Strategies and techniques for intervention). Retrieved from: URL: http://www.frankfarnel.com/wp-content/uploads/2011/08/lobbying_russian-v.pdf. [in Russian].

16. Yurist Sinichkina: V Ukraine 85–90% ryinka lobbizma – eto tenevyie rashody i dohodyi, korruptsiya,

otkatyi i kuluarnyie dogovorennosti (Sinichkina lawyer: In Ukraine, 85–90% of the lobbying market is shadow spending and revenues, corruption, kickbacks and backstage arrangements). Retrieved from: URL: <http://gordonua.com/publications/yurist-sinichkina-v-ukraine-85-90-rynka-lobbizma-eto-tenevyie-rashody-i-dohodyi-korruptsiya-otkatyi-i-kuluarnyie-dogovorennosti-124892.html>. (in Russian).

17. Chechetkina A. E. (2016). Modeli regulirovaniya lobbistskoy deyatel'nosti. Molodoy ucheniy. № 8. S. 782-785. Retrieved from: URL: <https://moluch.ru/archive/112/28550/> [in Russian].

18. Apter D. E. (1977). Introduction to Political Analysis. Cambridge Mass: Winthrop Publishers, 558 p. [in English].

19. Joos K. Lobbying in the new Europe. Retrieved from: URL: http://www.wiley-vch.de/books/sample/3527505970_c01.pdf. [in English].

20. Olson M. (1971). The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups, Second Printing with a New Preface and Appendix. Harvard University Press, 186 p. [in English].

21. Salisbury R. H. Exchange Theory of Interest Groups. Midwest Journal of Political Science, 1969. vol. 13. № 8. pp. 1-32. Retrieved from: URL: <http://pavroz.ru/files/salisburyexchangetheory.pdf>. [in English].

22. Truman D. B. (1981). The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion. Westport, Conn. : Greenwood Press, 1981. 544 p. [in English].

23. Figueiredo J. The Timing, Intensity, and Composition of Interest Group Lobbying: an Analysis of Structural Policy Windows in the States. P.20. Retrieved from: URL: http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3108&context=faculty_scholarship. [in English].

24. Zetter L. (2008). Lobbying: The Art of Political Persuasion. Harriman House LTD, 2008. 454 p. P.30. Retrieved from: URL: <http://www.lobbying.ru/Dokuments/Lobbying%20The%20Art%20of%20Political%20Persuasion.pdf>. [in English].

Political background of the modern educational model of Azerbaijan

Lubinet Dmytro Valeriiovych

Postgraduate Student at the
Department of International Relations
and Foreign Policy
of Mariupol State University
Budivelnikiv av, 129, Mariupol, Ukraine

Defining the typology of lobbying in Ukraine is a pressing issue not only in view of theoretical analysis of its systematic display but also for working out practical solutions for its legitimacy, institutionalization and democratization with consideration to global practices. The article is aimed at finding out the typical peculiarities of lobbying in Ukraine by defining how its actual manifestation is correlated to the world-known models, types and forms of lobbying. The aim is achieved by means of comparative analysis, theoretical generalization, analysis and synthesis, structural and functional analysis.

The author reasons that as compared to the best-known lobbying models: Anglo-Saxon and Continental (European), lobbying in Ukraine is more similar to the European model if take into consideration lack of legislative regulation and official registration practice. If approached from the pluralistic and corporatist point of view lobbying in Ukraine matches more the criteria of a corporatist model of lobbying by fact monopolized by groups of oligarchs and government entities (as internal lobbyists). Lacking transparency and legal regulations whilst susceptible to corruption, lobbying in Ukraine can be defined as “shadow”. It can be characterized as the so-called “embedded” lobbying: when a public official or a deputy acts simultaneously as an object and as a subject of lobbying process thus serving the interests of either private business or financial and industrial groups.

Latest democratic change and above all awakening of civil consciousness have increased the possibilities for lobbying to become more public, transparently and professionally performed by consulting and GR firms as well as by civil society circles. Legitimacy, democratization and transparency of lobbying in Ukraine is conditioned on three interrelated processes: enactment of anti-corruption legislation, further growth of civic activity and development of legal framework for lobbying.

Key words: lobbying, typology, Anglo-Saxon model, European model, corporativism, financial and industrial groups, oligarchy, GR.

Мамедов
Тариэль

Опыт предоставления государственных услуг в развитых странах в контексте административных реформ

УДК 323:316.334.3
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-41-47>

Мамедов Тариэль
докторант
Академии государственного управления
при Президенте
Азербайджанской Республики
ул. М. Лермонтова, 74, Баку,
Азербайджанская Республика

В статье, посвященной изучению практики оказания государственных услуг и повышения их качества в развитых странах в контексте проведенных здесь административных реформ, освещаются данные реформы в США, и анализируется их влияние на оказание государственных услуг. Отдельное место отводится изучению административных реформ в Великобритании как основ успешного опыта в сфере оказания государственных услуг и повышения их качества в этой стране. На примере Франции и Германии рассматриваются и особенности континентально-европейского варианта оказания государственных услуг населению.

Цель и задачи. Цель статьи – изучение практики оказания государственных услуг и повышения их качества в развитых странах в контексте проведенных административных реформ, рассмотрение этих реформ в США и анализ их влияние на оказание государственных услуг. Также отдельное место отводится вопросам изучения административных реформ в Великобритании как основы успешного опыта в сфере оказания государственных услуг и повышения их качества в этой стране.

Методы исследования. Основным методом, используемым в статье, является сравнительный анализ опыта ведущих стран в области оказания услуг гражданам, приведение примеров из опыта этих стран. Исторический и качественно экономический анализ динамики развития этих услуг.

Отмечается, что в ходе осуществления реформ специалистами были разработаны специальные меры по повышению качества государственных услуг, адресованные потребителям: публикация анкет; дни открытых дверей; рекламные материалы, отражающие обязательства по обеспечению качества услуг в общественных местах; различные меры по поощрению отделов и сотрудников, отличающихся в предоставлении услуг и др. Подчеркивается, что с целью приближения услуг к потребителям были созданы специальные центры государственного обслуживания. В центрах были сконцентрированы услуги, относящиеся к полномочиям различных государственных агентств, социальных органов, органов местного самоуправления, работающих по государственному заказу, и частных организаций.

Статья завершается освещением опыта Азербайджанской Республики в данной сфере на примере получившей высокую оценку ООН уникальной модели Службы «ASAN хидмет», а также обобщающими положениями, на основе которых предлагаются меры, которые целесообразно реализовать в сфере предоставления государственных услуг и повышения их качества в современном обществе.

Ключевые слова: административные реформы, государственные услуги, предоставление, качество, опыт, развитые страны, Азербайджан.

Введение. В современный период задача формирования государственного аппарата, эффективно выполняющего функции государства и ориентированного на оказание населению качественных услуг, занимает важное место в национальных стратегиях большинства стран мира. Выполнение этой задачи требует создания сервисного государства, а это не случайно. В демократических государствах среди приоритетов государства наблюдаются тенденции утверждения нового подхода к взаимоотношениям общества и государства, предполагающим предоставление государственных услуг обществу. Опыт показывает, что только открытость государственного сектора для населения может обеспечить необходимое качество и доступность государственных услуг. Поэтому в развитых странах мира реформы в сфере совершенствования системы государственной службы и оказания государственных услуг составляли важную часть комплексных изменений в области государственного управле-

ния. Эти реформы были направлены на дальнейшее совершенствование деятельности госаппарата и процесса оказания государственных услуг населению. Рассматривая административные реформы в таких передовых странах мира, как США, Великобритания, Франция и Германия, которые раньше, чем другие, столкнулись с необходимостью обновления системы государственного управления, можно в контексте этих реформ выявить особенности опыта предоставления государственных услуг в этих странах, а также осветить опыт Азербайджанской Республики в данной сфере на примере уникальной модели Службы «ASAN хидмет», которая получила международное признание и подробно изучается для внедрения другими странами.

Цель и задачи. Цель статьи – изучение практики оказания государственных услуг и повышение их качества в развитых странах в контексте проведенных административных реформ, рассмотрение этих реформы в США и анализ их

влияния на оказание государственных услуг. Также отдельное место автор отводит вопросам изучения административных реформ в Великобритании как основы успешного опыта в сфере оказания государственных услуг и повышения их качества в этой стране.

Методы исследования. Основным методом является сравнительный анализ опыта ведущих стран в области оказания услуг гражданам, приведение примеров из опыта этих стран. Исторический и качественно экономический анализ динамики развития этих услуг.

Результаты. Опыт реформирования административных структур можно рассмотреть на примере административных реформ в США в период президентства Билла Клинтона. Как известно, эта кампания началась в 1993 году под руководством вице-президента А. Гора, который перед общественностью дал обещание «создать еще лучше работающее, но требующее еще меньших затрат правительство» [11]. Это выражение А. Гора превратилось в США в своеобразный девиз административных реформ, т. е. цель этих реформ состояла в том, чтобы наряду с улучшением работы правительства в значительной степени экономить затраты на сохранение административных структур.

В ходе реформ американская администрация потребовала от всех федеральных агентств подготовки плана услуг клиентам, а это вынудило госслужащих сосредоточить внимание на нуждах граждан вместо своих административных интересов. Сотни тысяч государственных чиновников начали оказывать гражданам более широкий спектр услуг и для этого сотрудничать с коммерческими структурами. Реформисты, отслеживающие современный путь развития частного сектора, оказание клиентам точной и оперативной услуги превратили в основной объект своих усилий. Превращение граждан в клиентов, а их нужд – в нужды клиентов, стало центром концентрации деятельности правительства. На основе проведенных обсуждений именно в США сформировалась концепция комплексного подхода к определению понятия «клиенты правительства», являющегося одним из центральных понятий административных реформ. Согласно концепции граждане выступают, во-первых, потребителями услуг, во-вторых – партнерами по обеспечению услугами, в-третьих – контролерами над государством, в-четвертых – налогоплательщиками [15, с. 129].

Уже в 1996 году администрация Б. Клинтона начала постепенно превращать ряд министерств в сервисную администрацию. Спустя два года после начала осуществления этой стратегии Конгресс разрешил создание первого ведомства в этой модели, и в 1998 году Департамент обра-

зования был трансформирован как основанная на услуге структура [10, с. 17].

В США обязательство подготовки конкретных рекомендаций по улучшению качества государственных услуг возлагается на Межведомственную Комиссию по контролю деятельности государственных органов, ее состав состоит из представляющих федеральный и местный уровни правительства 250 государственных чиновников высокого ранга и независимых консультантов [7, с. 121].

На основе анализа можно также показать, что процесс совершенствования оказания государственных услуг тесно связан с использованием на опыте принципа обратной связи с потребителями услуг. С этой целью в США в рамках общенациональной Программы «Первый приоритет – клиенты» проводится мониторинг оценки качества предоставляемых услуг и изучается общественное мнение потребителей. Наряду с этим со стороны государства с целью выявления недостатков и сбора рекомендаций для повышения уровня стандартов качества по оказываемым услугам в процессе их предоставления проводятся систематические опросы и среди государственных чиновников, непосредственно связанных с населением.

А в период президентства Дж. Буша одним из важных шагов по реформированию государственного управления было его решение о создании электронного правительства. Это решение было широко комментировано в Программе «Расширенное реформирование исполнительной власти» и стратегическом плане создания электронного правительства. В настоящий период было создано более 20 тысяч правительственных сайтов и в них размещены 30 тысяч веб-страниц [4, с. 296]. Помимо этого, функционирует правительственный электронный портал, на котором с 2007 года выполняется функция мониторинга списка государственных услуг, в результате чего потребители получают информацию об изменениях в этом списке [20].

В целом Программа создания модели электронного правительства в Соединенных Штатах Америки в первую очередь преследует цель упрощения и удешевления взаимных связей граждан и бизнес-представителей с государственными структурами, а также обеспечения установления государственными органами непосредственных связей с гражданами [15, с. 131].

Административные реформы в Великобритании как основа успешного опыта в сфере государственных услуг. Великобритания долгое время считалась самой консервативной страной в сфере организации государственного управления. Однако за последние несколько десятилетий страной, осуществляющей наиболее

радикальные административные реформы, стала именно она. Вопросы совершенствования системы оказания государственных услуг населению занимали важное место в политике, ориентированной на достижение более эффективной деятельности исполнительной власти.

Первая волна реформ была начата неоконсерваторами в начале 80-х годов XX века под руководством Маргарет Тетчер. Самой популярной программой реформ М. Тетчер была инициатива «Следующие шаги» (1987). Данная Программа взяла свое название в отчете Министерства Финансов «Улучшение управления в правительстве: следующие шаги», основные результаты которого стали определяющими для последующего этапа реформ. В отчете перед реформаторами была поставлена новая задача – создать новый способ управления государственной службой. Здесь, прежде всего, речь шла о создании специфических исполнительных агентств, обладающих высокой автономией в отношении центральной администрации по оказанию специфических услуг населению. Именно эти агентства должны были взять на себя три четвертых административной работы госслужбы, а основная их обязанность состоит в своевременном оказании услуг посредством повышения их качества и эффективности [14, с. 153].

Инициатива «Следующие шаги» в тот период в Великобритании нашла широкое распространение. В рамках ее осуществления в стране была создана сеть многочисленных исполнительных агентств. Аналитики, комментируя успехи этих реформ, к причинам эффективности Программы особо относили конструктивные отношения между министерствами, которые с этими агентствами работают на основе взаимосогласованных документов, а также предоставление агентствам высокой степени независимости [13, с. 175].

Изменениям отношений между государственными агентствами и населением способствовала программа «Хартия для граждан», принятая в 1991 году. Основная задача этих реформ состояла в повышении эффективности услуг населению путем оказания коммунальных и других общественных услуг. В Хартии нашли отражение следующие основные положения:

- 1) подготовка, мониторинг и опубликование стандартов услуг, ожидаемых потребителями;
- 2) обеспечение прозрачности, немедленное и беспрепятственное предоставление клиентам полной и достоверной информации;
- 3) систематическое изучение нужд потребителей государственных услуг и др. [16].

Важным этапом реформ в Великобритании стала и Программа «Рыночная проверка», принятая в 1992 году. Для этого правительством был подготовлен документ «Конкуренция за качество»,

отражающий основные направления указанных реформ. Данный документ предусматривал расширение сфер услуг; выявление перспективных направлений для подрядчиков; качественные показатели труда и его оплату, основываясь на прибыли, полученную из вложенных средств [13, с. 176].

В целом реформы неоконсерваторов в значительной степени изменили облик системы государственного управления в Великобритании. В результате реформ в этой стране госуправление, совершенствуясь и требуя меньше затрат, стало еще более эффективным, а услуги, оказываемые государством, стали еще более качественными.

Начало нового этапа административных реформ в Великобритании было положено в 1997 году пришедшими к власти лейбористами во главе с Т. Блером. На этом этапе с точки зрения повышения качества государственных услуг самым значимым документом была принята в марте 1999 года Белая книга под названием «Модернизация правительства», являющаяся программой реформирования государственного управления. В данной Программе были определены 5 приоритетных направлений реформ:

- 1) в разработке государственной политики должны учитываться не только конъюнктурные факторы, но также важно обеспечение комплексного подхода, ориентированного на общенациональные интересы и стратегические цели;
- 2) учет интересов различных социальных групп, целенаправленность в распределении государственных услуг за счет внедрения новых услуг для использования современных технологий и развития мелкого бизнеса, повышение ответственности;
- 3) со стороны министерств – информационно-сетевая поддержка обмена прогрессивного опыта, улучшение качества государственных услуг путем подготовки отчетов по вопросам внедрения различных моделей повышения качества в работе государственных учреждений;
- 4) лучшее обеспечение потребностей граждан и применение информационных технологий для распространения государственных услуг через электронные сети;
- 5) модернизация государственной службы путем изменения системы стимулирования служащих, улучшения оценки трудовых показателей, обеспечения еще более широкого выхода на госслужбу женщин, инвалидов и национальных меньшинств [9].

В рамках проведенных реформ в Великобритании одним из основных звеньев системы государственных услуг стали центры услуг гражданам, сеть которых функционирует на основе таких принципов, как: движутся не граждане,

а документы (move the file not the citizen); постоянное повышение качества (the quality movement); в одном месте – одно обращение (one stop shops on local level) [12, с. 127]. Центры услуг гражданам работают по принципу «одно окно» и служат повышению уровня доступа населения к государственным услугам.

В программу государственных услуг Объединенного Королевства входит и стратегия формирования электронного правительства. Ранее государственные услуги гражданам и бизнесу обеспечивал портал «ukonline.gov.uk», который играл роль «электронного входа» в сайты госорганов в широком спектре представляющих онлайн-услуги. Здесь государственные услуги были организованы не в соответствии со структурой правительства, а для удобства и в соответствии с потребностями потребителей. А с 2004 года вход в онлайн-услуги обеспечивает портал «www.gov.uk», который был организован на базе основных услуг (например, образование, здравоохранение, занятость и др.) и групп интересов (родители, инвалиды, молодежь и др.).

В целом в современный период стратегия Великобритании по модернизации административной системы, включающая в себя и меры улучшения качества государственных услуг, составляет одно из важных звеньев общей политики правительства, направленной на совершенствование государственного управления и укрепление отношений с населением. Опыт этой страны по модернизации исполнительной власти и повышению качества и доступности государственных услуг широко распространен и в других странах. Так, в Бельгии, Франции, Малайзии, Португалии, Канаде, Австралии и других странах Хартии Граждан были приняты на основе образца Великобритании.

Особенности континентально-европейского варианта оказания государственных услуг. Из стран континентальной Европы во Франции административные реформы последних лет проводятся на основе создания нового государственного менеджмента и французской модели информационного государства. Стратегия административных реформ Франции наряду с повышением эффективности административной работы и оказанием более широкого спектра государственных услуг населению в электронной форме предполагает еще одну цель: приблизить государство к его гражданам, сделать государственное управление еще более демократичным. Французские административные реформы относительно можно разделить на два больших этапа: социально-демократические реформы и реформы голлистов (F. Mitteran, Y. Sirak) и реформы правых консерваторов (F. Mitteran, Y. Sirak). Лозунг первого этапа реформ был сформирован в духе

социально-демократической риторики: «Администрация в службе гражданам!». Наряду с этим организация реформ основывалась на рационально-прагматической базе и в точности была спланирована. Реформаторы, учитывающие особенности политической культуры Франции, которая опиралась на идеи справедливости и демократии, не стремились к внедрению в управлении рыночных механизмов. Приоритетом реформ выступало усиление демократического характера госуправления и государственной службы. В рамках реформ уделялось внимание и вопросам нового государственного менеджмента, но во втором плане. А это в значительной мере отличало французские реформы от английских. В реформировании сферы предоставления государственных услуг характерной для подхода Франции является постановка вопроса о допустимых пределах приватизации и его решение. По данному вопросу Конституционным Советом было принято решение, согласно с которым ряд государственных услуг, связанных с основными функциями государства, не могут быть приватизированы, и к ним были отнесены услуги в сферах суда, полиции, обороны, образования и здравоохранения. Но это не означает, что поставщики частных услуг в этих сферах участвовать не могут, однако их участие может быть под контролем государства и в ограниченном виде [6, с. 111].

Одним из основных направлений административных реформ во Франции было упрощение административных процедур и повышение качества государственных услуг. Согласно Закону «О правах граждан во взаимоотношениях с государственными органами», принятому 12 апреля 2000 года, все государственные предприятия должны выполнять определенные обязательства перед гражданами как потребителями своих услуг, и в этой связи государственные служащие обязаны принимать любые письменные обращения граждан и отвечать на их запросы в установленный срок [17].

В ходе осуществления реформ специалистами были разработаны специальные меры по повышению качества государственных услуг, адресованные потребителям: публикация анкет; дни открытых дверей; рекламные материалы, отражающие обязательства по обеспечению качества услуг в общественных местах; различные меры по поощрению отделов и сотрудников, отличающихся в предоставлении услуг и др. Кроме того, с целью приближения услуг к потребителям были созданы специальные центры государственного обслуживания. Этим центрам был присвоен официальный статус, определены правила их создания и стоящие перед ними задачи. В центрах были сконцентрированы услуги, относящиеся к полномочиям различных государственных

агентств, социальных органов, органов местного самоуправления, работающих по государственному заказу, и частных организаций. В то же время специально обученный персонал в каждом центре консультирует общественность и помогает подготовить и представить свои запросы [4, с. 269].

В целом в рамках французских реформ была создана сервисная модель государственного управления, основанная на принципах электронного управления с использованием методов корпоративного управления в государственных структурах.

В другой континентально-европейской стране – в Федеративной Республике Германии – специфика проводимых административных реформ основана на сущности культуры национальной идентичности, которая характеризуется как «культура государственности». Эта культура отличается от культуры британского гражданского общества тем, что в ФРГ реформы были в основном сфокусированы на местном самоуправлении и частично – на уровне земель. Первый этап реформ был основан на понятии «низкооплачиваемое государство», на втором этапе основное внимание было сосредоточено на освобождении правительства от текущих сервисных услуг, предоставлении государственных услуг потребителям на максимально улучшенном виде и действии принципа конкурентности в государственном секторе [5].

Важное место в осуществлении административных реформ в ФРГ занимает и проблема качества и эффективности деятельности органов государственной власти, оказывающих услуги населению. Основная задача реформ в этой стране состоит в создании новой административной модели «гарантированных сервисных услуг». Суть такого подхода заключается в поручении более дорогостоящих услуг частным компаниям, а государственные учреждения при этом должны только обеспечить гарантии надлежащего выполнения этих услуг [8, с. 108]. Таким образом, концепция административного сервисного обслуживания населения направлена на повышение качества бюджетных услуг, предоставляемых населению.

В ФРГ государственные услуги предоставляются населению в основном через центры обслуживания, формирование их системы осуществляется местными органами власти. В результате все контакты между гражданами и государственными органами происходят на уровне местных органов власти. На практике это охватывает такие области, как регистрация гражданства, транспортных средств, большинство услуг социальной защиты, получение разрешения на строительство и бизнес-регистрация и др. [5, с. 110]. Основной целью создания сети сервисных центров для насе-

ления было упрощение доступа потребителей к государственным услугам и некоторым услугам частного сектора путем их консолидации. В результате всех проведенных административных реформ в ФРГ было организовано «многоканальное правительство» по принципу «одного окна»:

1) сервисные центры, оказывающие ограниченное количество ежедневных услуг населению;

2) справочные центры (call-центр), предоставляющие информацию о простых услугах и осуществляющие записи на прием;

3) интернет-порталы, представляющие подробную информацию о предлагаемых онлайн-услугах, а также формы документов и бланки [2].

Служба «ASANхидмет» – уникальная модель предоставления гражданам государственных услуг в Азербайджанской Республике. Изучая опыт развитых стран в области оказания населению государственных услуг, как нам представляется, уместно подчеркнуть и положительный опыт, накопленный Азербайджанской Республикой в данной сфере на примере Службы «ASAN хидмет» (азерб. «ASAN xidmət», англ. Azerbaijan Service and Assessment Network) – уникальной модели предоставления гражданам государственных услуг, которая в 2015 году была удостоена «Премии государственной службы ООН» в категории «Улучшение предоставления государственных услуг» [3]. Отметим, что Государственное Агенство по услугам гражданам и социальным инновациям при Президенте Азербайджанской Республики и находящаяся в его подчинении Служба «ASAN» были созданы Указом Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева от 13 июля 2012 года. При этом цель состояла в совершенствовании услуг, предоставляемых государственными органами, ускорении перехода на электронные услуги, принимая во внимание необходимость повышения прозрачности деятельности органов государственной власти, осуществления предоставления гражданам услуг более качественно, удобно, в новом стиле, с внедрением современных инноваций, обеспечения удовлетворенности граждан, соблюдения этических правил и вежливого общения с ними [1]. В настоящее время в Азербайджане успешно функционируют более 15 Центров Службы «ASAN», в том числе в Баку (пять Центров), Сумгаите, Гяндже, Габале, Губе, Шеки и др. Наряду с этим с 2013 года для обслуживания граждан, которые не могут прийти в центры для использования услуг, предоставляемых службой «ASAN», используются мобильные автобусы вместе с персоналом, оснащенные новейшим технологическим оборудованием [19], а в регионах, где нет центров «ASAN – хидмет», с февраля 2017 года реализуется Концепция «Поезд ASAN», разработанная

по поручению Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева [18]. Азербайджанская модель «ASAN хидмет», как передовой опыт оказания государственных услуг, сегодня признается на международном уровне, подробно изучается и внедряется многими странами мира.

Выводы. В современных условиях для достижения хороших результатов в предоставлении государственных услуг в развитых странах была создана разветвленная многоотраслевая инфраструктура. Сюда входят сеть организаций и предприятий, которые облегчают процесс предоставления государственных услуг путем разработки баз данных, проведения консультаций и обучения государственных служащих и потребителей услуг. Эффективность институтов, предоставляющих государственные услуги, определяется профессионализмом управленческих кадров, доступностью предлагаемых услуг и широким охватом потенциальных потребителей государственных услуг. В целом проведенный анализ практики оказания государственных услуг и повышения их качества позволяет определить следующие меры, которые целесообразно реализовать в этом направлении:

- 1) создание координирующего органа, позволяющего создать эффективную систему управления предоставлением услуг населению;
- 2) создание центров оказания услуг населению при органах власти в зависимости от уровня их компетенции в сфере государственных услуг и с целью приближения услуг к населению;
- 3) публикация и распространение периодических изданий, брошюр, позволяющих повысить информированность населения о сервисных центрах и др.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Указ Президента Азербайджанской Республики «О создании Государственного агентства по услугам гражданам и социальным инновациям при Президенте Азербайджанской Республики и о мерах усовершенствования услуг, предоставляемых гражданам». 13 июля 2012 года, № 685.
2. Аксель Др., Кётц Г., Многоканальное правительство посредством «одного окна»: Германский опыт. *Материалы видеоконференции «Центры обслуживания населения: Опыт Германии»*. Кельн-Москва, 21 июня 2007 г.
3. «ASAN xidmət» на церемонии награждения ООН. URL : <https://ru.oxu.az/society/81657>.
4. Василенко И.А. Административно-государственное управление : учебник для бакалавров. Москва : Издательство Юрайт, 2012. 431 с.
5. Васильева А.Ф. Сервисное государство: административно-правовое исследование оказания публичных услуг в Германии и России. Москва : РАП, 2012. 332 с.
6. Дубровин Ю.И. Современные административно-государственные реформы в ведущих стра-

нах Европейского Союза. Москва : Социально-политическая мысль, 2008. 128 с.

7. Огнева В.В. Зарубежная практика оказания государственных услуг: принципы и приоритеты. *Среднерусский вестник общественных наук*. 2010. № 4. С. 121–124.
8. Погорельская С.В. Германия: социально-политические аспекты «внутреннего единения». *Актуальные проблемы Европы*. 2007. № 4. С. 83–109.
9. Садлер Дж. Повышение качества государственных услуг: опыт Великобритании. URL : http://vasilieva.narod.ru/10_3_00.htm.
10. Aberbach J.D. The United States Federal Government and New Public Management: How Good a Fit? *Public Policy and Administration*. Volume 16, issue 3, 2001. pp. 4–23.
11. Gore, Al. From Red Tape to Results: Creating A Government That Works Better & Costs Less: The Report of the National Performance Review. Washington, DC : U.S. Government Printing Office, 1993. 180 p.
12. Guerrero-Orozco O. Public administration in Great Britain: history, institutions, and ideas. URL : http://www.omarguerrero.org/OGO_GREATBRITAIN.pdf. 144 p.
13. Jones, B. and Robins, L. (eds) (1992) Two Decades in British Politics. Manchester, Manchester University Press.
14. Lawton, A. & Rose, A. Organization and Management in the Public Sector. London : Financial Times Management, 1994. 272 p.
15. Rosenbloom D.H., Piotrowski S.J. Reflections on New Public Management-Style Reform in U.S. National Administration and Public Trust in Government, 1993–2003. *Chinese Public Administration Review*. Volume 4, Numbers 1/2, 2007. pp. 126–133, s. 129.
16. The Citizen's Charter. URL : <https://publications.parliament.uk/pa/cm200708/cmselect/cmpubadm/411/41105.htm>.
17. Relative aux droits des citoyens dans leurs relations avec les administrations. Loi n° 2000-321 du 12 avril 2000. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000215117>.
18. URL : <https://ady.az/ru/news/read/266/43>.
19. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Служба_«ASAN».
20. URL : www.usa.gov.

REFERENCES:

1. Decree of the President of the Republic of Azerbaijan “On the establishment of the State Agency for Services to Citizens and Social Innovations under the President of the Republic of Azerbaijan and on measures to improve services provided to citizens (2012).” July 13, No. 685. [in russian].
2. Axel Dr., G. Kötz, (2007). Multichannel government through a “one-stop shop”: German experience // Video-conference materials “Population Service Centers: German Experience”. Cologne-Moscow, June 21, [in russian].
3. «ASAN xidmət» at the UN award ceremony // <https://ru.oxu.az/society/81657>.
4. Vasilenko I.A. (2012). Public Administration: A Textbook for Bachelors. M. : Publishing house Yurayt, 431 s. [in russian].
5. Vasilieva A.F. (2012). Service State: An administrative-legal study of the provision of public

services in Germany and Russia. M., RAP, 332 s. [in russian].

6. Dubrovin Yu.I. (2008). Modern administrative and state reforms in the leading countries of the European Union. M.: Socio-political thought, 128 s. [in russian].

7. Ogneva V.V. (2010). Foreign practice of rendering public services: principles and priorities // Central Russian Bulletin of Social Sciences. No. 4. C. 121-124. [in russian].

8. Pogorelskaya S.V. (2007). Germany: socio-political aspects of «internal unity» // Actual problems of Europe, 2007, No. 4, p. 83-109. [in russian].

9. Sadler J. Improving the quality of public services: the experience of the UK // http://vasilievaa.narod.ru/10_3_00.htm

10. Aberbach J.D. (2001). The United States Federal Government and New Public Management: How Good a Fit? // Public Policy and Administration. Volume 16, issue 3, pp. 4-23. [in english].

11. Gore, Al. (1993). From Red Tape to Results: Creating A Government That Works Better & Costs Less: The Report of the National Performance Review. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 180 p. [in english].

12. Guerrero-Orozco O. () Public administration in Great Britain: history, institutions, and ideas // http://www.omarguerrero.org/OGO_GREATBRITAIN.pdf. 144 p. [in english].

13. Jones, B. and Robins, L. (eds) (1992) Two Decades in British Politics, Manchester, Manchester University Press. [in english].

14. Lawton, A. & Rose, A. (1994). Organization and Management in the Public Sector. London: Financial Times Management, 272 p. [in english].

15. Rosenbloom D.H., Piotrowski S.J. (2007). Reflections on New Public Management-Style Reform in U.S. National Administration and Public Trust in Government, 1993-2003 // Chinese Public Administration Review. Volume 4, Numbers 1/2, 2007. pp.126-133, s.129 [in english].

16. The Citizen's Charter // <https://publications.parliament.uk/pa/cm200708/cmselect/cmpubadm/411/41105.htm> [in english].

17. Relative aux droits des citoyens dans leurs relations avec les administrations. Loi n° 2000-321 du 12 avril 2000 // <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000215117>

18. <https://ady.az/ru/news/read/266/43>

19. https://ru.wikipedia.org/wiki/Sluzhba_«ASAN»

20. www.usa.gov

Experience in the provision of public services in developed countries in the context of administrative reforms

Mamedov Tariel

Doctoral Candidate
Academy of Public Administration
under the President of the Republic
of Azerbaijan
74 Lermontov Str., Baku, Republic
of Azerbaijan

An article examining the practice of providing public services and improving their quality in developed countries in the context of the administrative reforms implemented here highlights these reforms in the United States and analyzes their impact on the provision of public services. A special place is given to the study of administrative reforms in the UK as the basis of successful experience in the provision of public services and enhancement of quality in this country. On the example of France and Germany, the features of the continental-European variant of rendering public services to the population are also considered.

Goal and tasks. The purpose of the article is to study the practice of providing public services and improving their quality in developed countries in the context of the conducted administrative reforms, to review these reforms in the USA and analyze their impact on the provision of public services. Also, a separate place devotes to the study of administrative reforms in the UK, as the basis of successful experience in the provision of public services and improve their quality in this country.

Research methods. The main method used in the article is a comparative analysis of the experience of leading countries in the provision of services to citizens, bringing examples from the experience of these countries. Historical and qualitative economic analysis of the dynamics of the development of these services.

It is noted that in the course of the implementation of reforms, specialists have developed special measures to improve the quality of public services, addressed to consumers: the publication of questionnaires; open days; promotional materials reflecting obligations to ensure the quality of services in public places; various measures to encourage departments and employees differing in the provision of services, etc. It is emphasized that in order to bring services closer to consumers, special public service centers were established. The centers concentrated the services related to the powers of various government agencies, social bodies, local governments operating under the state order, and private organizations. At the conclusion, the article concludes by highlighting the experience of the Republic of Azerbaijan in this field using the example of the unique UN model of the Service ASAN Hidmet as an example, as well as summarizing the provisions on the basis of which measures are proposed that should be implemented in the provision of public services and improving their quality in modern society.

Key words: administrative reforms, public services, provision, quality, experience, developed countries, Azerbaijan.

Панасюк
Валентин Анатолійович

Люстрація від народу – вибори 2019 р.

УДК 324:328 (477)«2019»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-48-53>

Панасюк Валентин Анатолійович
кандидат політичних наук, викладач
ДВНЗ «Київський транспортно-
економічний коледж»
Національного транспортного
університету
вул. Васильківська, 20, Київ, Україна

У статті досліджуються особливості трансформації політичної еліти України в умовах незалежності, головна увага приділяється виборчому процесу та його результативності в 2019 році. Тому метою статті є визначення результативності президентських і парламентських виборів в Україні в 2019 р.

Аналізуються процеси люстрації в Польщі та країнах Балтії. З'ясовуються причини відсутності люстрації в Україні. Досліджується боротьба еліт різних «формацій». Розглядаються причини перемоги пострадянської верхівки. Аналізується її роль у становленні країни. Характеризуються президентські вибори в державі. Аналізуються парламентські вибори та їхні наслідки.

Відзначено, що в сучасних реаліях переважає молоде покоління, яке є двигуном прогресу в суспільстві, і це значною мірою нагадує польську молодь 90-х років минулого століття. Вона прагне «очищення» влади. Бажає отримати владу «нового зразка», а не спадок політичної еліти УРСР. Причина такого бажання цілком природна. У період незалежності в Україні виросло нове покоління, що вирішило боротись за зміни у країні. З 2003 по 2014 рр. в державі відбулось дві революції. Але в підсумку народ відчув себе ошуканим. Бажаних змін не відбулось, при владі залишилися ті ж самі політики. Повноцінного оновлення еліти не відбулось. Розпочалась агресія Росії проти України. Було втрачено Крим і окремі райони Луганської та Донецької областей. До політичних і економічних негараздів, високої корумпованості додалися людські, матеріальні та територіальні втрати народу у війні. Саме це можна вважати причинами радикальних змін політичних пріоритетів виборчого електорату. Розглядаються імовірні сценарії подальшого політичного розвитку України.

Ключові слова: трансформація, еліта, «стара формація», «нова формація», президент, парламент, партія, агітація, вибори.

Вступ та постановка проблеми. Кожна епоха породжує своїх політиків. У стабільних суспільствах портрет політичного лідера і еліти зазвичай прогнозований. У трансформаційних суспільствах, що проходять складні етапи оновлення в усіх сферах суспільно-політичного життя, політичний істеблшмент досить часто формується хаотично. На владному олімпі може опинитись людина, що не мала жодного відношення до політики. Процес формування правлячої еліти в демократичних суспільствах відбувається шляхом виборів, тобто передбаченої конституцією та законами формою народовладдя, де шляхом вільного, таємного волевиявлення громадян формуються представницькі органи державної влади на всіх рівнях.

Ступінь наукової розробки. В Україні дослідженням еліти та політичних виборів займалися: І. Кресіна, Є. Перегуда, Ю. Маслов, Ю. Мацієвський, С. Наумкіна, Г. Щедрова та ін. [5; 6; 8; 13; 14]. Важливість дослідження політичного вибору в умовах сегментованого трансформаційного суспільства **актуалізує** дану тему.

Мета статті – визначити результативність президентських і парламентських виборів в Україні в 2019 р. Зазначена мета потребує вирішення таких науково-дослідних завдань:

- з'ясувати передумови, причини і наслідки змін політичних пріоритетів виборчого електорату;
- дослідити президентські вибори: перебіг і наслідки;
- проаналізувати результати парламентських виборів;

– спрогнозувати вірогідні сценарії подальшого політичного розвитку держави.

Результати дослідження. Із розпадом СРСР у країнах Балтії та постсоціалістичного табору (Польщі, Чехії, Словаччині) відбулись названі істориками «оксамитові революції», що були складовою частиною політики «очищення» влади від політиків колишнього тоталітарного режиму КПРС. У країнах були прийняті спеціальні закони про люстрацію, що заборонили колишнім чиновникам обіймати певні посади на всіх рівнях влади. Такі заходи сприяли оздоровленню всього суспільства, активізації швидких трансформаційних процесів, що дозволило їм відносно швидко інтегруватись у міжнародні провідні європейські структури і перетворитись на повноцінні держави західного типу. Найкраще цей шлях пройшла Чехія, що практично відразу розбудувала повноцінну демократичну державу з ринковою економікою. Найскладніше процес трансформації проходив у Польщі. Через складну політику «шокової терапії» довелось пройти країнам Балтії.

У Польщі навіть жартували: «Забери бабусин паспорт». Такий жарт виник через конфлікт поколінь. Польська молодь активно підтримувала ідею проєвропейської Польщі і не бажала, щоб старше покоління голосувало за прокомуністичні сили у країні і, відповідно, за політиків «старої формації».

В Україні через низку об'єктивних і суб'єктивних чинників подібного «очищення» влади не відбулось. Колишні партійні функціонери швидко згуртувались, «перекрашувались» у націоналістичні кольори і, засудивши вчорашню альма-матер –

КПРС, зберігши владу, оголосили про початок нового проєвропейського курсу, спрямованого на розбудову повноцінної демократичної соціально-правової держави з ринковою економікою. Незначна кількість дисидентів, що дійсно могла стати елітою «нової формації», через брак досвіду, народної підтримки й утисків із боку нібито «нової», а по суті «старої» влади радянського зразка – швидко зійшла з політичної арени в небуття.

Політична еліта, що сформувалась в 90-х роках, виявилась неспроможною перетворити Україну на державу з високим індексом світового розвитку. Реформи у країні були половинчасті, розпочався процес зародження і становлення олігархічних кланів, корупція і зловживання владою стали звичним явищем. Політична еліта розділилась на декілька таборів, періодично утворюючи ситуативні союзи, з перемінним успіхом здобувала перемогу на владному олімпі, відстоюючи власні інтереси і особливо не переймаючись рівнем життя пересічного українця.

Новорічне привітання з наступаючим 2019 р. шоумена В. Зеленського на телеканалі 1+1 для багатьох стало несподіванкою. Українці традиційно очікували побачити чинного президента П. Порошенка. Заява лідера «Квартал 95» про свої наміри балотуватись у президенти України здавалась черговим жартом. Однак справжнім «шоком» стало стрімке зростання рейтингу кандидата в передвиборчих перегонях. Авторитетні соціологічні дослідження прогнозували впевнену перемогу гумориста [12]. Апогеєм цієї історії стали чергові вибори Президента України 21 квітня 2019 р. У другому турі виборчих перегонів із рекордними 73,22 % перемогу здобув кандидат із вищою юридичною освітою, професійний актор, комік, режисер, продюсер та сценарист, керівник студії «Квартал 95» В.О. Зеленський. Його опонент – професійний політик, чинний на той час президент і мільярдер-бізнесмен П.О. Порошенко, отримав лише 24,45% голосів виборців [2].

Здавалось, що на цьому несподіванки в українському політикумі завершилися. Однак історія політичних змін отримала продовження. На інавгураційній церемонії новообраний президент оголосив про необхідність перезавантаження влади і дострокові парламентські вибори в державі.

Наслідки позачергових парламентських виборів від 21 липня 2019 р. вразили своїми результатами. Рекордну кількість голосів отримала пропрезидентська партія «нової формації» «Слуга народу» – 43,16%. Жоден президент і жодна політична сила за всю історію незалежної України не мала такої колосальної підтримки виборців. Політичні партії «старої формації» отримали значно менше довіри виборців. «Опозиційна платформа – за життя», куди увійшли переважно лідери ліквідованої «Партії регіонів», отримала

13,05%. «Батьківщина» – 8,18%. Партія «Європейська солідарність», а по суті колишній Блок Петра Порошенка, здобув 8,10%. Новостворена партія «Голос», лідером якої є колишній депутат Верховної Ради, громадський діяч, лідер гурту «Океан Ельзи», С. Вакарчук – 5,82%. Не потрапили до парламенту такі відомі політичні сили минулих парламентських скликань: «Радикальна партія» (лідер О. Ляшко), партія «Самопоміч» (лідер А. Садовий). За межами парламенту опинилися і інші партії відомих колишніх депутатів і політиків. Наприклад, партія прем'єра В. Гройсмана «Українська стратегія». Політична сила «Опоблок», що була представлена відомими політиками часів В. Януковича, – Б. Колесником, Г. Кернесом, М. Добкіним, О. Вілкулом, Є. Мураєвим, не пододала 5% прохідний бар'єр [11].

Таким чином, у сучасних реаліях переважно молоде покоління, що є двигуном прогресу в суспільстві, значною мірою нагадує польську молодь 90-х років минулого століття. Вона прагне «очищення» влади. Бажає отримати владу «нового зразка», а не спадок політичної еліти УРСР. Причина такого бажання цілком природна.

У період незалежності в Україні виросло нове покоління, що вирішило боротись за зміни у країні. З 2003 по 2014 рр. у державі відбулось дві революції. Перша отримала назву «Помаранчева», наступна – «Революція Гідності». «Помаранчева» відбулась мирно, а під час «Революції Гідності» близько 100 людей загинуло, багато було поранено. У підсумку народ відчув себе ошуканим. Бажаних змін не відбулось, колишні політичні опоненти ставали союзниками, повертались у владу, а колишні союзники ставали ворогами, переходили в опозицію. При владі залишились ті ж самі політики. Повноцінного оновлення еліти не відбулось. Розпочалась агресія Росії проти України. Було втрачено Крим і окремі райони Луганської та Донецької областей. До політичних і економічних негараздів, високої корумпованості додалися людські, матеріальні та територіальні втрати народу у війні.

Тому значна частина виборчого електорату приймає рішення на президентських і парламентських виборах віддати свій голос за кандидатів, що раніше жодного відношення до політики не мали. Отже, те, що в попередні роки було бонусом для кандидата в депутати – політичний досвід, перебування на чиновницьких посадах – у виборчих перегонях 2019 р. для багатьох стало серйозним мінусом в його рейтингу. В умовах відкритого інформаційного суспільства XXI ст. народу стали відомі ті ганебні явища правлячої верхівки, що досі ретельно вдавалось приховувати. Поліпшилась організація виборчого процесу, що значно знизило рівень фальсифікацій на виборчих дільницях.

Суспільні настрої вчасно оцінили в оточенні ворога П. Порошенка – І. Коломойського. У результаті

цієї «війни» між двома олігархічними кланами на політичній арені з'явився кандидат у президенти України – В. Зеленський. Розпочалась робота політтехнологів. Цілком імовірно, що комедійний серіал «Слуга народу», в якому В. Зеленський зіграв роль Президента України В. Голобородька – колишнього простого вчителя історії, була добре продуманою маніпуляцією, розрахованою на виборчий електорат. Народу дали підказку – за кого голосувати.

Аналогічна агітаційна кампанія відбувалась у соціальних мережах. Увагу народу звертали на те, що їх постійно «грабують» по суті одні і ті ж самі, що перманентно змінюють одне одного при владі. У передвиборчій кампанії на стороні В. Зеленського активну участь узяв телеканал 1+1, що випустив низку репортажів, де президент і його оточення обвинувачувались у корупційних скандалах і інших злочинах.

У штабі головного опонента В. Зеленського – П. Порошенка – також працювали проти опонента. Народ намагались переконати в тому, що В. Зеленський – людина без досвіду, який жодного дня не був у політиці. Стверджували, що це людина І. Коломойського, суто технічний кандидат, який виконуватиме всі його вказівки.

У боротьбі за владу дійшло до того, що ЗМІ фактично поділилось на 2 табори. Прихильники В. Зеленського почали поширювати інформацію, що П. Порошенко регулярно вживає алкоголь. ЗМІ П. Порошенка натякали, що В. Зеленський вживає наркотики. Дійшло до того, що обидва кандидати вирішили здати аналізи на вміст заборонених речовин. Жоден аналіз не підтвердив ці абсурдні припущення.

У політичних програмах обидва кандидати заявили, що курс держави на інтеграцію в ЄС та НАТО є незмінним. Однак В. Зеленський пообіцяв завершення війни на Сході шляхом компромісу з ворогом. У той же час чітких кроків щодо врегулювання конфлікту не надав, обмежився загальними фразами. П. Порошенко підкреслював, що заяви В. Зеленського у стосунках із Росією шкодять національним інтересам держави і закликав захищати територіальну цілісність України. Козирем П. Порошенка у виборчій агітації було зупинення ворога на Сході, асоціація України з ЄС і надання Україні Томасу в роки його правління.

У штабі В. Зеленського зробили ставку на економічні проблеми. Пообіцяли зниження тарифів, підвищення соціальних стандартів. Оголосили, що очистять владу від корупціонерів.

Кульмінаційною точкою боротьби в передвиборчій кампанії стали дебати кандидатів у президенти. У штабі В. Зеленського вирішили, що вони повинні пройти в Києві на НСК Олімпійському. У П. Порошенка заявили, що відповідно до чинного законодавства передвиборчі дебати повинні

відбутись у студії національного телеканалу. Опоненти зустрілись на НСК Олімпійський. На офіційні дебати у студії В. Зеленський не з'явився. Чергова політична технологія спрацювала на користь новачка в політиці В. Зеленського. Природня харизма, майстерність актора відчувати настрої натовпу не залишили шанси П. Порошенку. Цілком імовірно, що, вигравши дебати на стадіоні, В. Зеленський свідомо не забажав продовжити їх у студії. Вести дискусію на серйозні теми з досвідченим політиком, один на один, у закритій студії В. Зеленському було б доволі проблематично. Тому у штабі кандидата, напевне, вирішили не ризикувати.

У цілому оцінюючи передвиборчу агітацію, віддаємо належне штабу В. Зеленського. Агітація його штабу була краще продумана і організована. Однак причиною перемоги на виборах стали не маніпуляції політтехнологів і не акторська майстерність кандидата, а саме його незаангажованість політикою. Водночас П. Порошенко не виправдав сподівання значної частини суспільства, а спроби «списати» всі прорахунки свого правління на війну на Сході не спрацювали.

Ця поразка П. Порошенка не стала епілогом. На парламентських виборчих перегонях досвідчені політики програли кандидатам, що жодного дня в ній не були. Наведемо декілька прикладів по мажоритарним округам. Так, відомий бізнесмен і політик К. Жеваго у 150 окрузі на Полтавщині здобув 23,72%, голосів, а 25-річний проектний менеджер О. Мовчан – 42,54%. В. Богуслаєв, що тричі обирався до парламенту в 77 окрузі у Запоріжжі, отримав 31,50%, а весільний фотограф С. Штепа – 44,22% підтримки. О. Третяков – депутат 4 скликань, на 219 окрузі в Києві здобув 23,86%, а власник ресторанів «Наша карта» М. Тищенко – 30,88%. Депутат 4 скликань В. Литвин на Житомирщині у своєму 65 окрузі, де у 2012 і 2014 рр. він був беззаперечним лідером, цього разу отримав 25,64%, а 26 річний журналіст телеканалу «Експрес» Д. Костюк – 35,70%. С. Ківалов – самовисуванець 6 скликань на 135 окрузі в Одесі – здобув 31,63 %, а його головний опонент О. Леонов, комерційний директор ТОВ «Грілун», – 40,21%. Відомий політик І. Кононенко програв на 94-окрузі в Київській області журналісту телеканалу 1+1 О. Дубінському з рахунком 12,01% – 40,94%. О. Грановський у 169 окрузі Харківської області програв автомобільному блогеру О. Куницькому, результат – 15,88%, 47,99%. Відомий політик, генерал-лейтенант Г. Москаль, не просто програв безробітному кандидату у 106 окрузі Луганської області, а й посів у перегонях 4 місце, здобувши лише 11,99% голосів [10].

Відповідно до результатів ЦВК за партійними списками «Слуга народу» здобула 124 мандати. «ОП – ЗЖ» – 37 місць. «Батьківщина» – 24.

«Європейська солідарність – 23». «Голос» – 17. По одномандатних виборчих округах перемогли 130 висуваних від партії «Слуга народу». «ОП – 3Ж» і «Опоблок» – по 6 шість депутатів. Від партії «Голос» – 3. По два – від партії «Європейська Солідарність» та «Батьківщина». По одному – від об'єднань «Свобода», «Самопоміч», Партії «Біла Церква разом» і «Єдиний центр». 46 переможців в одномандатних округах висувались самостійно. У сумарній кількості «Слуга Народу» отримав монобільшість – 254 мандати. «ОП – 3Ж» – 43. «Батьківщина» – 26. «Європейська солідарність» – 25. «Голос» – 20 [3].

За даними громадянської мережі Опора, станом на 24.07.2019 р. політичний портрет Верховної Ради IX скликання виглядає наступним чином. Середній вік народного обранця – 41 рік. Із депутатського корпусу попереднього скликання 82 чоловіки зберегли депутатський мандат. 342 стали депутатами парламенту вперше. 411 осіб мають вищу освіту. 9 осіб мають середню спеціальну освіту. 4 – загальну середню освіту. Чоловіків – 336. Рекордна кількість жінок – 88. 30 осіб – безробітні. Верховна Рада оновила на 80,4%, що є рекордним явищем в історії її діяльності. Переважна кількість новачків – жінок, безробітних і без вищої освіти – кандидати від партії «Слуга народу», що вважається політсилою «нової формації» [1].

Таким чином, досвідчені колишні депутати не просто потерпіли поразку, а цілковите фіаско. Програвали не просто «весільним фотографам», а й взагалі безробітним і людям без вищої освіти. Водночас такі відомі старожили в політиці, як П. Порошенко, Ю. Тимошенко, Ю. Бойко, В. Медведчук, В. Балога, здобули перемогу в боротьбі за депутатський мандат.

Отже, підсумки виборів можна назвати народною люстрацією української влади.

Значна частина суспільства із сарказмом ставиться до сучасного оновлення еліти. Вони зазначають, що без належної професійної підготовки і досвіду народні обранці виявляються безпорадними перед тими викликами, що стоять сьогодні перед державою. Однак більшість справедливо вказують на те, що так звані «досвідчені професіонали» правлять практично з 1990-х рр., але очікуваних змін досі не відбулось. З огляду на це вибуття з правлячої еліти таких «досвідчених» і «професійних» політиків багато виборців вважають не втратою, а благом для України.

Апелюючи до історії, зазначимо, що перехід у політику колишніх письменників, акторів, співаків, коміків, спортсменів викликає подив, але не є чимось феноменальним.

Президент Чехословаччини і незалежної Чехії В. Гавел до політичної кар'єри був поетом, драматургом і дисидентом. 40-й президент США Р. Рейган до початку політичної кар'єри знімався

у фільмах. Творець і ведучий комедійної програми Moralejas Д. Моралес з 2016 р. – президент Гватемали. Автор комічних книг Л. Морено з 2017 р. – президент Еквадору. Комедіант М. Шарец став наймолодшим прем'єром Словенії. У 2017 р. із мінімальним відривом програв президентські вибори чинному президенту. Успішний актор, письменник і комік Й. Гннар був мером Рейк'явіка. Армянський комік і шоумен А. Марутян у 2018 р. був обраний мером Єревану. Легенда футболу Д. Веа з 2017 р. обраний президентом Ліберії. І. Хан – професійний гравець крикету, тренер національної збірної Пакистану з даного виду спорту – став прем'єр-міністром цієї країни у 2018 р. К. Каладзе – професійний екзахисник «Динамо» у 2017 р. – впевнено переміг на виборах мера Тбілісі. Кіноактор К. Іствуд в м. Кармел (штат Каліфорнія, США) виграв вибори, здобувши посаду мера. Професійний баскетболіст К. Джонсон виграв вибори мера в м. Сакраменто (штат Каліфорнія, США). В Україні чемпіон світу з боксу В. Кличко з 2014 р. – мер Києва. Д. Вентура – колишній спецназivecь, кіноактор, що балотувався і переміг на виборах мера у м. Бруклін – Парк (США), а у 1995 р. виборці делегували його на пост губернатора Мінесоти. А. Шварцнег'гер не лише актор, а й губернатор Каліфорнії. Чемпіонка Північної Ірландії по стрибкам у висоту К. Хойт балотувалась у Британський парламент. У часи Т. Блера працювала міністром спорту. Телеведуча і модель М. Карфанія балотувалась в парламент Італії. В уряді С. Берлусконі працювала міністром рівних можливостей. Ш. Темпл – кінозірка, завершивши кар'єру на телебаченні, працювала посломів різноманітних дипломатичних представництвах. Актор С. Сигал у 2018 р. став спецпредставником МЗС РФ із гуманітарних зв'язків Росії і США [4; 7; 9].

Таким чином, можна навести безліч випадків, коли колишні кінозірки, коміки, спортсмени, письменники, телеведучі переходили в політику. Крім того, імена окремих із них стали символом у боротьбі за демократію. Наприклад, В. Гавел. Правління президента Р. Рейгана у США увійде в історію під назвою рейганоміка, яке вивело країну з економічної кризи.

Отже, професіоналізм і політичний досвід – це, звичайно, вкрай необхідний, але не ключовий елемент вибору. Головне – чесність, порядність і бажання працювати на добробут народу. Саме за цими трьома критеріями обирали українці в 2019 р.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що з розпадом СРСР український народ у масі своїй довірив владу пострадянській політичній еліті. Політичні сили, що могли б стати альтернативою діючій владі, не мали відповідних умов для існування і поступово зникли. Події наступних

років засвідчили, що посткомуністична еліта використовує перебування при владі для досягнення, насамперед, власних цілей.

В умовах революцій і війни народ остаточно усвідомив, що по суті одна політична еліта, розколовшись на два основних центри, веде між собою боротьбу в цілях перерозподілу національного капіталу. Усі заяви про політико-економічні реформи, викорінення корупції, підвищення соціальних стандартів були піаром.

Переважна частина суспільства виступила ініціатором проведення люстрації у виборчих процесах 2019 р. Результатами голосування став прихід до влади значної кількості кандидатів, що не мали політичного минулого.

Позитивним у виборах 2019 р. є те, що новообрана правляча еліта може стати тим політичним ядром, що проведе необхідні реформи для остаточної трансформації України на шляху до євроінтеграції в ЄС та НАТО.

Негативне приховується в тому, що В. Зеленський і його команда можуть виявитись «ляльковим театром» потужного олігархічного клану. Парламентська пропрезидентська більшість є зручним інструментом і спокусою на шляху узурпації влади. Амбіційним, але не досвідченим політикам може забракнути професіоналізму і політичної волі в досягненні поставлених цілей.

Однак сьогодні вже чітко зрозуміло те, що зі зміною поколінь змінюються пріоритети. Колись впливова в 90-х роках КПУ остаточно втратила авторитет. Численні фальсифікації виборів у роки правління Л. Кучми завершилися «Помаранчевою Революцією». Наслідком цього стало те, що було ліквідовано численні фальшування народного волевиявлення під час наступних виборів. Спроба В. Януковича змінити курс держави із західного вектору на східний призвела до чергової революції, що повернула країну в потрібне для народу русло розвитку.

Подальші популістські заяви представників пострадянської еліти; відсутність дієвих реформ в часи П. Порошенка; корупційні скандали тощо призвели до суттєвого зниження рейтингу окремих політичних сил. Під впливом цих подій народ обрав курс на формування нової правлячої верхівки.

Таким чином, український народ у черговий раз довів можновладцям, що він є єдиним джерелом влади в державі і готовий боротись за гідне майбутнє. Подальший розвиток подій та їхні наслідки покаже час.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Портрет» нового парламенту: якою буде Верховна Рада 9 скликання. Опора. Вибори. 24 липня 2019 р. URL : <https://www.oporaua.org/news/vybory/parlamentski-vybory/parlamentski-vybory-2019/19404-portret-novogo-parlamentu-iakoiu-bude-verkhovna-rada-ukrayini-9-go-sklikannia>.

2. Вибори Президента України. Результати голосування по Україні 21 квітня 2019 р. Дані ЦБК URL : <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp300pt001f01=720.html>.

3. Губар О. ЦБК підбила підсумки виборів: «Слуга народу» отримує 254 мандати Новини 26 липня 2019 р. URL : <https://www.dw.com/uk/a-49757899>.

4. Комик не может быть президентом? Кто из мировых звезд шоу-бизнеса стал успешным политиком / inforesist. URL : <https://inforesist.org/komik-ne-mozhet-byit-prezidentom/>.

5. Кресіна І.О., Перегуда Є.В. (2003) Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 366 с.

6. Мацієвський Ю.В. У пастці гібридності: зиг'аг'и трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014) Чернівці : Книги XXI, 2016. 552 с.

7. Мер, Президент та Прем'єр: історії коміків світу, які пішли у велику політику / перше інформаційне агентство. Волинські новини. 4 січня 2019 р. URL : <https://www.volynnews.com/news/all/mer-prezydent-ta-premyer-istoriyi-komikiv-svitu-iaki-pishly-u-velyku-/>.

8. Наумкіна С.М., Маслов Ю.К. (2015) Реформи як сучасний засіб трансформації діючої системи влади (на прикладі країн Центральної та Східної Європи). *Прикарпатський вісник*. № 3. С. 138–146. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_2015_3_17.

9. Обладатель «золотого мяча», актер и экс-игрок «Динамо»: 10 историй успеха спортсменов и артистов в политике. NEWSONE. 25 октября 2018 р. URL : <https://newsone.ua/articles/politics/obladatel-zolotoho-mjacha-model-i-eks-ihrok-dinamo-10-istorij-uspekha-sportsmenov-i-artistov-v-politike.html#>.

10. Позачергові вибори народних депутатів України 2019. Підсумки голосування по округу. Дані ЦБК URL : https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp306_npt001f01=919.html.

11. Позачергові вибори народних депутатів України 2019. Результати по багатомандатному виборчому округу. Дані ЦБК. URL : <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html>.

12. Рейтинг кандидатів у президенти: соціологи оприлюднили нові результати. Канал 24. 18 квітня 2019 р. URL : https://24tv.ua/vibori_2019_ukrayina_reyting_kandidativ_u_prezidenti_ukrayini_2019_n1105207.

13. Щедрова Г.П. (2015) Виборча система як чинник ефективності ротації еліт і демократичних зрушень в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія, Соціологія, Політологія*. № 4. С. 24–30. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2015_4_6.

14. Якушик В.М. (2016) Конкуренція інтерпретацій природи соціально – політичних потрясінь в Україні в 2013–2015 рр. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. Т. 186. С. 43–53. URL : <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10295/2016%20-%20V.Yakushik%20Konkurentsia%20interpretatsii%20-%20Ukr.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

REFERENCES:

1. «Portret» novogo parlamentu: yakoyu bude Verhovna Rada 9 sklikannya. Opora. Vibori. 24 lipnya 2019 r. URL: <https://www.oporaua.org/news/vybory/>

parlamentski-vybory/parlamentski-vybory-2019/19404-portret-novogo-parlamentu-iakoiu-bude-verkhovna-rada-ukrayini-9-go-sklikannia

2. Vibori Prezidenta Ukraïni. Rezultati golosuvannya po Ukraïni 21 kvitnya 2019 r. Dani CVK URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp300pt001f01=720.html>

3. Gubar O. CVK pidbila pidsumki vboriv: «Sluga narodu» otrimue 254 mandati Novini 26 lipnya 2019 r.: URL: <https://www.dw.com/uk/a-49757899>

4. Komik ne mozhet byt prezidentom? Kto iz mirovyh zvezd shou-biznesa stal uspeshnym politikom / inforesist URL: <https://inforesist.org/komik-ne-mozhet-byit-prezidentom/>

5. Kresina I. O. Pereguda Є. V. (2003) Parlamentski vibori v Ukraïni: pravovi i politichni problemi. Kiïv: In-t derzhavi i prava im. V. M. Koreckogo NAN Ukraïni. 366 s.

6. Macievskiy Yu. V. U pastci gibridnosti: zirzari transformaciy politichnogo rezhimu v Ukraïni (1991–2014) Chernivci: Knigi XXI, 2016. 552 s.

7. Mer, Prezident ta Prem'er: istorii komikiv svitu, yaki pishli u veliku politiku / pershe informaciyne agentstvo. Volynski novini. 4 sichnya 2019 r. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/mer-prezydent-ta-premyer-istoriyi-komikiv-svitu-iaki-pishly-u-velyku-/>

8. Naumkina S. M., Maslov Yu. K. (2015) Reformi yak suchasniy zasib transformacii diyuchoi sistemi vladi (na prikladi kraïn Centralnoi ta Shidnoi Evropi). Prikarpat'skiy visnik № 3. S. 138–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_2015_3_17

9. Obladatel «zolotogo myacha», akter i eks-igrok «Dinamo»: 10 istoriy uspeha sportsmenov i artistov v politike. NEWSONE. 25 oktyabryaya 2018 r. URL: <https://newsone.ua/articles/politics/obladatel-zolotoho-mjacha-model-i-eks-ihrok-dinamo-10-istorij-uspekha-sportsmenov-i-artistov-v-politike.html#>

10. Pozachergovi vibori narodnih deputativ Ukraïni 2019. Pidsumki golosuvannya po okrugu. Dani CVK URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp306_npt001f01=919.html

11. Pozachergovi vibori narodnih deputativ Ukraïni 2019. Rezultati po bagatomandatnomu viborchomu okrugu. Dani CVK URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html>

12. Reyting kandidatuv u prezidenti: sociologi oprilyudnili novi rezultati. Kanal 24. 18 kvitnya 2019 r. URL: https://24tv.ua/vibori_2019_ukrayina_reyting_kandidatuv_u_prezidenti_ukrayini_2019_n1105207

13. Schedrova G. P. (2015) Viborcha sistema yak chinnik efektyvnosti rotacii elit i demokratichnih zrushen v Ukraïni Visnik Dnipropetrovskogo universitetu. Seriya: Filosofiya, Sociologiya, Politologiya. № 4. S. 24–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2015_4_6

14. Yakushik V. M. (2016) Konkurenciya interpretaciy prirodi socialno – politichnih potryasin v Ukraïni v 2013–2015 rr. Naukovi zapiski NaUKMA. Politichni nauki. T. 186. S. 43–53. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10295/2016%20-%20V.Yakushik%20Konkurenciya%20interpretatsii%20-%20Ukr.pdf?sequence=1&isAllowed=7>

Lustration of the people – 2019 elections

Panasiuk Valentyn Anatoliiovych

Candidate of Political Science, Lecturer of the National Higher Educational Institution of the Kyiv Transport and Economic College of the National Transport University Vasylykivska str., 20, Kiev, Ukraine

The article examines the features of transformation of the political elite of Ukraine in the conditions of independence, the main attention is paid to the electoral process and its impact in 2019. Therefore, the aim of the article is to determine results of presidential and parliamentary elections in Ukraine in 2019.

Analyzes the processes of lustration in Poland and the Baltic States. The reasons for the lack of lustration in Ukraine. Examines the struggle of elites in different "formations". Discusses the reasons for the victory of the post-Soviet elite. Analyze its role in the development of the country. Characterized presidential elections in the state. Analyzed parliamentary elections and their consequences.

It is noted that in the modern world there's a young generation that is the engine of progress in society, and it largely resembles the Polish youth of the 90-ies of the last century. It seeks "clarification" of power. Wants to power of the "new model" rather than the legacy of the political elite of the USSR. The reason for this desire is quite natural. In the period of independence in Ukraine, a new generation, which decided to fight for change in the country. From 2003 to 2014 in the state there have been two revolutions. But in the end the people felt deceived. Desirable changes have occurred, the authorities have the same policies. Full renewal of the elite has not occurred. The aggression of Russia against Ukraine. Crimea and parts of Donetsk and Luhansk regions were lost. In political and economic turmoil, high level of corruption has added human, material, and territorial losses of the people in the war. This can be considered the cause of radical changes in political priorities of the electoral constituency. Possible scenarios for further political development of Ukraine are considered.

Key words: transformation, elite, "old formation", "new formation", president, parliament, party, agitation, elections.

Сімонян
Анна Врамівна

Історіографічні та джерелознавчі аспекти дослідження громадських рад

УДК 323.21(477):930.2
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-54-61>

Сімонян Анна Врамівна
аспірант кафедри політології та міжнародних відносин
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
пр. Центральний 59-а,
м. Северодонецьк, Україна

У статті проаналізовано стан наукового розроблення проблеми функціонування громадських рад при органах виконавчої влади в сучасній політичній системі України. Було визначено та опрацьовано джерельну базу цієї дослідницької проблеми на основі підзаконних нормативно-правових актів, офіційних документів громадських рад, матеріалів аналітичних і наукових досліджень, а також публікацій у засобах масової комунікації.

Актуальність обраної теми зумовлена провідною роллю громадських рад у процесі становлення та розвитку інститутів громадянського суспільства та демократичного суспільства в цілому, оскільки вони є інституціалізованою формою здійснення громадського контролю за діяльністю органів публічної влади та реалізацією конституційного права громадян на управління державою.

Українське громадянське суспільство перебуває на стадії розвитку, тому дослідження діяльності громадських рад необхідне для виявлення можливих інституційних, внутрішньо- та зовнішньополітичних факторів дестабілізації. Комплексний науковий аналіз функціонування громадських рад у сучасній політичній системі України методологічно передбачає системне опрацювання наявної сукупності наукових і аналітичних праць із цього питання (історіографічний аспект) та визначення необхідної для дослідження бази джерел (джерелознавчий аспект).

Метою цієї роботи став аналіз функціонування громадських рад у сучасній політичній системі України з позицій історіографічного та джерелознавчого аспектів. Досягнення поставленої мети передбачало розв'язання таких дослідницьких завдань:

1) дослідити та класифікувати наявну історіографію, присвячену проблемі функціонування громадських рад;

2) визначити джерельну базу дослідження, описати та систематизувати її.

З огляду на це був проведений аналіз наукової та аналітичної літератури, результати якого демонструють зацікавленість науковців проблемою функціонування громадських рад, що засвідчує різноманіття тематики та напрямків науково-аналітичних доробок. Водночас поза увагою дослідників досі залишаються проблеми діяльності Ради голів громадських рад при органах виконавчої влади при Кабінеті Міністрів України та консультативно-дорадчих органів (громадських та експертних рад) при комітетах Верховної Ради України.

Окреслені джерела дослідження характеризується прозорістю та публічністю, їх переважна більшість знаходиться у відкритому доступі в мережі Інтернет.

Отримані результати стануть підґрунтям для подальшого наукового аналізу функціонування громадських рад у сучасній політичній системі України та їх ролі в розвитку громадянського та демократичного суспільства.

Ключові слова: громадські ради, інститути громадянського суспільства, консультативно-дорадчі органи, громадський контроль, громадянське суспільство, органи державної влади, політична система, історіографія, джерельна база.

Вступ. Розвиток України як демократичної держави неможливий без сталої взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства, яке проявляється, зокрема, й в активному залученні представників громадськості до формування та реалізації державної політики. Інституціалізованою формою таких державно-громадських взаємовідносин є громадські ради при органах виконавчої влади, участь у яких дозволяє громадянськості реалізовувати власні законні інтереси й здійснювати незалежний суспільний контроль за діяльністю органів державної влади. Громадські ради є одним із інструментів взаємодії та кооперації між інститутами громадянського суспільства та публічною владою [24, с.11].

Сучасне законодавство визначає громадську раду як тимчасовий консультативно-дорадчий орган при органі центральної або місцевої влади, метою утворення якого є сприяння участі громадянськості у формуванні та реалізації державної

та/або регіональної політики. Зокрема, громадські ради сприяють реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами, а також врахуванню громадської думки під час формування та реалізації державної політики органом виконавчої влади; залучають заінтересовані сторони до консультацій з громадськістю, готують експертні висновки та пропозиції, аналітичні матеріали, які стосуються формування та реалізації державної та/або регіональної політики, а також проводять громадський моніторинг діяльності органу виконавчої влади [18].

Громадські ради при органах публічної влади виконують низку важливих для демократичного суспільства функцій:

1) функція соціального ініціювання (ініціювання громадськістю прийняття нових актів чи внесення необхідних змін у чинні акти);

2) функція соціального захисту (захист від прийняття актів, які шкодять громадськості);

3) функція соціального лобювання (повнота представлення та врахування інтересів різних категорій громадян);

4) функція громадської експертизи (оцінка дій та активів органів влади);

5) функція «медіаційного майданчика» (вирішення різноманітних соціальних конфліктів) [11].

Таким чином, провідна роль громадських рад у становленні та розвитку українського демократичного суспільства зумовлює актуальність теми дослідження. Важливим є вивчення реальних та потенційних можливостей впливу громадських рад на процеси сучасної української політичної системи, зокрема на розвиток інститутів громадянського суспільства.

Комплексний аналіз громадських рад та їхнього функціонування в сучасній політичній системі України методологічно потребує системного опрацювання наукових і аналітичних праць, які висвітлюють історію вивчення цієї проблеми, а також визначення й окреслення необхідної джерельної бази. Ці фактори спонукають зосередитися саме на історіографічному й джерелознавчому складниках аналізу.

Мета та завдання. Метою цієї роботи є дослідження функціонування громадських рад у сучасній політичній системі України в історіографічному та джерелознавчому аспектах.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

1) дослідити та класифікувати наявну історіографію, присвячену проблемі функціонування громадських рад;

2) визначити джерельну базу дослідження, описати та систематизувати її.

Методи дослідження. Для історіографічного та джерелознавчого дослідження проблеми функціонування громадських рад у політичній системі були використані методи аналізу й синтезу, узагальнення, порівняльного аналізу, класифікації з використанням проблемно-тематичного підходу, системний та структурно-функціональний методи.

Результати. Історіографічний аспект дослідження функціонування громадських рад у політичній системі передбачає аналіз сукупності наукових й аналітичних досліджень та інших історіографічних джерел, присвячених цій проблемі.

Перш ніж перейти до власне історіографічного дослідження, необхідно окреслити суспільно-історичний контекст. Першу громадську раду в історії незалежної України – Раду підприємців України при Кабінеті Міністрів України – було створено 22 березня 1993 року. Мета її діяльності полягала в налагодженні співпраці та взаємодії підприємців з урядом й іншими органами державної виконавчої влади, зокрема

у сфері державної політики щодо розвитку підприємництва і формування ринкової інфраструктури. Трохи пізніше, 17 липня 1996 року, всеукраїнські громадські екологічні організації обрали склад першої Громадської ради при Міністерстві екології і природних ресурсів України, обрані члени якої мали впливати на екологічно важливі рішення уряду. Згодом, 28 липня 2000 року, при Державному комітеті з питань регуляторної політики і підприємництва України було створено Громадську колегію для захисту прав і законних інтересів підприємців та врегулювання конфліктів у сфері підприємництва. Станом на 2003 рік при Президенті України, Кабінеті Міністрів України, центральних органах влади тощо існувала велика кількість консультативно-дорадчих органів (більшість – лише формально), проте власне громадськими із цих рад були одиниці [8].

Новим етапом став 2004 рік, коли існування громадських рад при органах виконавчої влади стало обов'язковим відповідно до Указу Президента України та постанови Кабінету Міністрів України. У такий спосіб громадяни фактично вперше отримали нормативно закріплений механізм реалізації власного конституційного права на участь в управлінні державою. Водночас громадські ради протягом 2005–2009 рр. мали обмежені повноваження, а відсутність конкретного механізму їх формування на практиці втілювалася в одноосібне затвердження складу громадської ради керівником органу виконавчої влади на власний розсуд, що згодом намагалися легалізувати нормативно, перетворивши «ради при органах влади» на «колегії при керівниках». Тоді ж неодноразово вносилися зміни до підзаконних нормативно-правових актів, які регулювали діяльність громадських рад, або ж створювалися суттєво нові, подекуди без консультацій із громадськістю. Незважаючи на такі умови, цей формат взаємодії між органами державної влади й громадськістю назагал сприймався позитивно. Як наслідок, протягом 2005–2009 рр. громадські ради діяли при більшості центральних і місцевих органів виконавчої влади.

Зрештою, Кабінет Міністрів України видав нині чинну постанову № 996 від 3 листопада 2010 року «Про забезпечення участі громадян у формуванні та реалізації державної політики», внаслідок чого громадські ради обираються виключно представниками інститутів громадянського суспільства, мають ширші повноваження та перетворюються на потужний інструмент впливу громадянського суспільства на державну політику.

Посилений інтерес до громадських рад спостерігається й у сучасному науковому дискурсі, де вони та їхня діяльність стали об'єктами численних досліджень. Явище громадських

рад висвітлено в окремій статті Енциклопедії державного управління [11]. Ґрунтовне експертне дослідження діяльності громадських рад при центральних органах виконавчої влади України представлено в монографії «Влада і суспільство: діалог через громадські ради» (Ю.Ж. Шайгородський, Т.С. Андрійчук, А.Я. Дідух, А.О. Мішин, К.П. Меркотан, Н.Ф. Романова, О.В. Ярошенко) [6]. У цьому науково-аналітичному доробку надано загальну характеристику роботи громадських рад при центральних органах виконавчої влади, проаналізовано їхній склад і структуру, повноваження й функції, механізми формування, планування їхньої роботи, а також особливості взаємодії з органами влади. Теоретичні аспекти типологізації, зокрема визначення критеріїв та розроблення типів громадських рад в Україні, представлені в дослідженні А.В. Сімонян [1].

Роль громадських рад у взаємодії інститутів громадянського суспільства й органів державної влади та комунікації між ними досліджена К.С. Павлюком [14] та А.М. Круглашовим [10]. Функції громадських рад як інструменту участі громадськості у формуванні й реалізації державної політики, особливості їхнього формування й функціонування представлені в роботах Т.С. Андрійчук [2] та А.В. Сімонян [21]. Нормативно-правове регулювання діяльності громадських рад при органах виконавчої влади проаналізовано М.Ю. Віхляєвим [5].

Організаційно-правові особливості діяльності громадських рад після внесення у 2015 році змін до постанови Кабінету Міністрів України № 996 від 3 листопада 2010 року «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» проаналізовані С.І. Рудовською [20]. Дослідницею проведено порівняння попередніх і поточних інституційних умов функціонування громадських рад, а також надано оцінку новим умовам формування й діяльності громадських рад.

Функціонування громадських рад у системі охорони здоров'я є предметом дослідження В.В. Глуховського [7]. Окрім того, діяльність громадських рад при структурних підрозділах охорони здоров'я місцевих органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування вивчається С.Я. Паком [15].

Особливості діяльності громадських рад у секторі безпеки й оборони України, зокрема громадських рад при Службі безпеки України, Міністерстві внутрішніх справ України, Державній прикордонній службі України та Міністерстві оборони України представлені в дослідженні М.В. Сіцінської [22].

Вплив громадських гуманітарних рад на державну гуманітарну політику досліджений В.Г. Бульбою та А.В. Меляковим [4]. Громадська

гуманітарна рада при Президенті й Громадська рада при Міністерстві освіти і науки України визначені С.А. Вавренюком [27] впливовими інституціями у сфері української освіти і науки. Можливості й особливості участі громадських рад у реалізації гуманітарної політики на регіональному рівні проаналізовані в роботі О.Г. Кучабського та А.В. Мелякова [12].

Реалізацію контролюючої функції громадських рад, застосованої під час процесу управління державною власністю, на прикладі Громадської ради при Фонді державного майна України досліджено К. Бачинською [3]. Громадські ради при головних управліннях юстиції вивчені С. Олєфіренко [13].

Діяльність громадських рад щодо надання змоги населенню брати участь у процесі прийняття поточних рішень, розв'язання проблем соціально-економічного розвитку регіонів і сприяння розвитку регіональних економічних відносин проаналізована Т. Калінеску та О. Зеленко [23].

Проблему інституціалізованої можливості представлення інтересів національних меншин у системі державного управління громадськими радами при органах виконавчої влади досліджено С. Рудницьким [19].

Діяльність громадських рад як консультативно-дорадчих органів при Президенті України, а також можливості їхнього впливу на рішення глави держави висвітлено в науковому доробку Ю. Полякової [17].

Умови та особливості функціонування громадських рад при місцевих органах виконавчої влади й органах місцевого самоврядування були досліджені Є. Перегудою та К. Донченко на прикладі Полтавської області [16].

Отже, проблемно-тематичний підхід до аналізу наявної історіографії, присвяченої проблемі функціонування громадських рад, дозволяє узагальнити та класифікувати наявні наукові та аналітичні роботи. Тематичне розмаїття науково-аналітичних досліджень може бути узагальнено й класифіковано у формі переліку ключових тем, серед яких:

- 1) функції, повноваження громадських рад та можливості реалізації;
- 2) структура, склад та механізми формування громадських рад;
- 3) типологізація громадських рад;
- 4) інституційні можливості громадських рад у політичному процесі;
- 5) нормативно-правове регулювання діяльності громадських рад;
- 6) організаційно-правові особливості діяльності громадських рад;
- 7) історія виникнення та становлення громадських рад в Україні;

8) діяльність громадських рад при центральних органах виконавчої влади;

9) діяльність громадських рад при місцевих органах виконавчої влади;

10) діяльність громадських рад при Президенті України;

11) діяльність громадських рад щодо державної політики в певній галузі;

12) діяльність громадських рад у певному регіоні;

13) ефективність діяльності громадських рад.

Тим не менш, аналіз сучасного українського наукового дискурсу демонструє недостатній рівень дослідження функціонування консультативно-дорадчих органів у політичній системі України. Наприклад, можна констатувати повну відсутність досліджень, присвячених Раді голів громадських рад при органах виконавчої влади, утвореній ще у 2012 році. Функція цього консультативно-дорадчого органу при Кабінеті Міністрів України полягає в налагодженні комунікації і взаємодії між Кабінетом Міністрів України та громадськими радами при органах виконавчої влади усіх рівнів. Рада голів громадських рад при органах виконавчої влади є впливовим майданчиком для надання консультативної допомоги представникам громадських рад, координація їхньої діяльності, а також для консолідації представників інститутів громадянського суспільства в їхній взаємодії з виконавчою владою. Нещодавно Рада голів громадських рад при органах виконавчої влади відновила свою діяльність, яка фактично припинилася у 2014 році, – 4 липня 2019 року відбулося перше засідання оновленого складу Ради. Саме тому дослідження діяльності цієї Ради є надзвичайно актуальним у контексті комплексного й системного вивчення функціонування громадських рад у сучасній Україні.

Недослідженими наразі залишаються також і консультативно-дорадчі органи при Верховній Раді України. Вивчення цієї проблеми надзвичайно актуальне, оскільки наразі консультативно-дорадчі органи (громадські та експертні ради) функціонують при 7 комітетах Верховної Ради України, зокрема при Комітеті з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму, Комітеті з питань свободи слова та інформаційної політики, Комітеті з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, Комітеті з питань податкової та митної політики, Комітеті з питань культури і духовності, Комітеті в закордонних справах, а також Комітеті з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення.

Варто зазначити, що громадські ради не знаходяться у фокусі уваги науковців постійно, тому що вони зазвичай беруться до уваги в межах загального дослідження інститутів громадянського суспільства.

Грунтовне дослідження діяльності громадських рад у політичній системі України потребує

залучення необхідної джерельної бази, яка була умовно поділена нами на декілька основних груп: підзаконні нормативно-правові акти, офіційні документи громадських рад, матеріали аналітичних і наукових досліджень, а також публікації в засобах масової комунікації.

Аналіз підзаконних нормативно-правових актів під час дослідження важливий, оскільки чинні акти формують правовий контекст діяльності громадських рад, тоді як акти, які втратили чинність, відображають численні зміни політичної системи в Україні, що мали безпосередній вплив на функціонування громадських рад. Серед чинних підзаконних нормативно-правових актів для дослідження важливими є указ Президента України від 31.07.2004 р. № 854 «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», постанова Кабінету Міністрів України № 996 від 3 листопада 2010 року «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», а також постанова Кабінету Міністрів України № 658 від 20 червня 2012 року «Про утворення Ради голів громадських рад при органах виконавчої влади».

Не менш важливими джерелами дослідження є постанови Кабінету Міністрів України № 210 від 22 березня 1993 року «Про створення Ради підприємців України при Кабінеті Міністрів України» (створення першої громадської ради), № 1378 від 15 жовтня 2004 року «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (утворення громадських рад при усіх центральних органах виконавчої влади та місцевих, у тому числі й районних, державних адміністраціях), № 356 від 18 травня 2005 року «Про додаткові заходи щодо залучення громадян до участі в управлінні державними справами» (громадські ради при органах виконавчої влади були перетворені на громадські колегії при керівництві органів виконавчої влади), № 215 від 1 березня 2006 року «Питання забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», постанова Кабінету Міністрів України № 1302 від 26 листопада 2009 року «Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики».

До цієї категорії відносяться й численні нормативні акти міністерств, державних комітетів, інших органів центральної виконавчої влади зі спеціальним статусом, а також місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, які стосуються діяльності відповідних громадських рад (наприклад, накази про затвердження складу громадської ради, про затвердження положень або внесення змін до них тощо).

Другу групу джерел складають офіційні документи громадських рад, зокрема плани роботи,

звіти про діяльність, протоколи та матеріали засідань, офіційні рішення, регламент роботи, склад, оголошення, презентаційні доповіді тощо. Зазначені джерела зазвичай знаходяться у відкритому доступі на офіційних веб-сторінках громадських рад.

До третьої групи джерел входять матеріали аналітичних і наукових досліджень діяльності громадських рад, наприклад, загальнонаціональний звіт із моніторингу формування громадських рад при центральних та місцевих органах виконавчої влади «Громадські ради в цифрах» [9], довідник «Громадські ради в Україні» [8], аналіз результатів досліджень в монографії «Влада і суспільство: діалог через громадські ради» [6] тощо. Діяльність громадських рад у контексті взаємодії органів місцевої влади й громадянського суспільства відображена в численних аналітичних дослідженнях, наприклад, Аналітичного центру CEDOS [25] та [26].

Четверта група джерел сформована з публікацій і матеріалів стосовно діяльності громадських рад [29], які оприлюднюються й розповсюджуються засобами масової комунікації, наприклад, інформаційно-аналітичні матеріали [28], публіцистика, новини тощо.

Загалом джерельна база дослідження діяльності громадських рад характеризується публічністю, доступністю, переважна більшість джерел знаходиться у відкритому доступі в мережі Інтернет. Наприклад, на Урядовому порталі (www.kmu.gov.ua), єдиному веб-порталі органів виконавчої влади України, є інформація про всі наявні громадські ради, а також посилання на їхні офіційні веб-сторінки.

Висновки. У межах цієї роботи нами було проаналізовано історіографію, присвячену проблемі функціонування громадських рад у політичній системі, та визначено джерельну базу її дослідження.

За даними дослідження, становлення громадських рад як консультативно-дорадчих органів в Україні розпочалося з 1993 року й лише у 2010 році вони отримали сучасний організаційно-правовий контекст діяльності. Громадські ради стали популярним та дієвим засобом участі громадян в управлінні державними справами, засобом комунікації між органами виконавчої влади та суспільством, а також майданчиком для громадських експертів.

Проведений аналіз наукової та аналітичної літератури засвідчує значну зацікавленість науковців проблемою функціонування громадських рад, що проявляється в різноманітті тематики та напрямків науково-аналітичних доробок. Разом із тим поза увагою науковців досі залишаються проблеми діяльності Ради голів громадських рад при органах виконавчої влади при Кабінеті Міністрів України та консультативно-дорадчих органів (громадських

та експертних рад) при комітетах Верховної Ради України. Громадські ради не знаходяться постійно у фокусі уваги дослідників, подекуди вони вивчаються в межах загального дослідження інститутів громадянського суспільства.

Окреслена нами джерельна база дослідження функціонування громадських рад представлена підзаконними нормативно-правовими актами, офіційними документами громадських рад, матеріалами аналітичних і наукових досліджень, а також публікаціями в засобах масової комунікації. Усі зазначені джерела є публічними та знаходяться у вільному доступі в мережі.

Таким чином, результати, отримані внаслідок проведеного наукового аналізу історіографії та джерельної бази, стануть підґрунтям для подальшого дослідження функціонування громадських рад у сучасній політичній системі України та їх ролі в розвитку громадянського та демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агафонова Г. С., Сімонян А. В. Типологізація громадських рад. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. Вип. 137 (№10). 2018. С. 283–287.
2. Андрійчук Т.С. Громадські ради при органах виконавчої влади України як форма взаємодії держави і громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2015. 23 с.
3. Бачинська К. Громадські ради як форма громадського контролю над процесом управління державною власністю. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. Вип. 2. С. 33–36.
4. Бульба В.Г., Меляков А.В. Громадські гуманітарні ради в Україні: потенціал, проблеми, перспективи. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 3. С. 162–167.
5. Віхляєв М.Ю. Громадські ради при органах виконавчої влади України та роль громадських об'єднань у їх діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 36–43.
6. Влада і суспільство: діалог через громадські ради : монографія / за заг. ред. Шайгородського Ю.Ж. Київ. 2011. 147 с.
7. Громадські ради в системі охорони здоров'я: створення і робота : метод. посіб. / заг. ред. В.В. Глуховський. Миколаїв : Дизайн і поліграфія, 2008. 124 с.
8. Громадські ради в Україні : довідник / упоряд. М. Лациба. Київ. 2003. 232 с.
9. Громадські ради в цифрах : загальнонац. звіт із моніторингу формування громад. рад при центр. та місц. органах викон. Власти. Київ : Агентство «Україна». 2011. 123 с.
10. Круглашов А.М. Громадські Ради як комунікатор між владою та організованою громадськістю: регіональний досвід та потенціал розвитку. *Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці: аналітична доповідь* / за ред. О.М. Майбороди. Київ : ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2013. 376 с.
11. Крупник А.С. Громадські ради. *Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Київ : НАДУ*. 2011.

Т. 1 : Теорія державного управління. 2011. С. 116. URL : http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Encycloped_vyda_nniy/902a288d-d8fc-42de-b917-9ebd85e716cb.pdf (дата звернення: 01.08.2019).

12. Кучабський О.Г., Меляков А.В. Громадські ради в системі управління гуманітарним розвитком регіонів: потенціал та перспективи діяльності. Теорія та практика державного управління. 2012. Вип. 4. С. 32–40.

13. Олефіренко С.В. Громадські ради при Головних управліннях юстиції як засіб взаємозв'язку з громадськістю. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2014. № 3. С. 124–131.

14. Павлюк К.С. Взаємодія інститутів громадського суспільства та органів державної влади: діалог через громадські ради. Ефективність державного управління. 2013. Вип. 37. С. 235–241.

15. Пак С.Я. Громадські ради в системі державного управління охороною здоров'я на регіональному та місцевому рівнях в Україні. Ефективність державного управління. 2013. Вип. 36. С. 90–96.

16. Перегуда Є.В., Донченко К.А. Громадські ради як механізм взаємодії місцевих органів влади. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2015. Вип. 17. С. 48–53.

17. Полякова Ю.О. Громадські ради як консультативно-дорадчі органи при Президенті України. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 1. С. 136–144.

18. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF> (дата звернення: 01.08.2019).

19. Рудницький С.В. Громадські ради як інституціалізація суспільно-політичних інтересів національних меншин в Україні. Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр. 2010. Вип. 47. С. 657–663.

20. Рудовська С.І. Громадські ради нового формату: організаційно-правові зміни діяльності. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 9. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2015_9_18 (дата звернення: 01.08.2019).

21. Сімонян А.В. Громадські ради у політичному процесі сучасної України. Науковий журнал «Politicus». Випуск 2. 2018. С. 66–70.

22. Сіцінська М.В. Громадська рада: особливості її діяльності в секторі безпеки і оборони України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2014. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_1_3 (дата звернення: 01.08.2019).

23. Calinescu T., Zelenko O. Analysis of public institutes activity as instrument of settlement the economic relations of region. Технологічний аудит та резерви виробництва. № 3/5(41). 2018. С. 9–14.

24. Government interaction with Civil Society. Policy paper on government interaction with civil society on drug policy issues: Principles, ways and means, opportunities and challenges. 2015. URL : <https://rm.coe.int/government-interaction-with-civil-society-policy-paper-on-government-i/168075b9d9> (дата звернення: 01.08.2019).

25. Kyiv: interaction between local authorities and civil society. 2019. URL : <https://mistosite.org.ua/articles/kyiv-interaction-between-local-authorities-and-civil-society> (дата звернення: 01.08.2019).

26. Lviv: interaction between local authorities and civil society. 2019. URL : <https://mistosite.org.ua/articles/interaction-between-local-government-bodies-and-civil-society-in-lviv> (дата звернення: 01.08.2019).

27. Vavrenyuk S.A. Features of governmental regulation in the sphere of educational services of Ukraine. Public management: collection. № 2(17). March 2019. 2 (17), 25–34.

28. Why do Ukrainian Ministries need public consultations: training by Lidiia Yershykhyna. URL : <http://association4u.com.ua/index.php/en/2-uncategorised/155-why-do-ukrainian-ministries-need-public-consultations-training-by-lidiia-yershykhyna> (дата звернення: 01.08.2019).

29. Young Scientists Council at the Ministry of Education and Science of Ukraine. URL : <http://www.eurodoc.net/na/ysc-ukraine> (дата звернення: 01.08.2019).

REFERENCES:

1. Agafonova, H. S., Simonian, A. V. (2018) Typologizacija ghromadsjkykh rad [The Typology of public councils]. Kyiv. Hileya: Scientific Bulletin. Volume 137 (№10). 283-287 [in Ukrainian].

2. Andrijchuk, T. S. (2015) Hromads'ki rady pry orhanakh vykonavchoi vlady Ukrainy iak forma vzaiemodii derzhavy i hromadians'koho suspil'stva [Public councils under the executive bodies of Ukraine as a form of interaction between the state and civil society]: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv, 23. [in Ukrainian].

3. Bachyns'ka, K. (2013) Hromads'ki rady iak forma hromads'koho kontroliu nad protsesom upravlinnia derzhavnoiu vlasnistiu [Public councils as a form of public control over the process of managing state property]. Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia. Issue 2. 33-36 [in Ukrainian].

4. Bul'ba, V. H., Meliakov, A. V. (2013) Hromads'ki humanitarni rady v Ukraini: potentsial, problemy, perspektyvy [Public humanitarian councils in Ukraine: potential, problems, prospects]. Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka. Issue 3. 162-167 [in Ukrainian].

5. Vikhliaiev, M. Y. (2013) Hromads'ki rady pry orhanakh vykonavchoi vlady Ukrainy ta rol' hromads'kykh ob'iednan' u ikh diial'nosti [Public councils under the executive bodies of Ukraine and the role of public associations in their activities]. Naukovyj visnyk Natsional'noi akademii vnutrishnikh sprav. Issue 2. 36-43 [in Ukrainian].

6. Shajhorods'kyj, Y. Zh. (Ed.). (2011). Vlada i suspil'stvo: dialoh cherez hromads'ki rady : monohrafiia [Government and Society: Dialogue Through Public Councils: A Monograph]. Kyiv. 147 [in Ukrainian].

7. Hlukhovs'kyj, V. V. (Ed.). (2008). Hromads'ki rady v systemi okhorony zdorov'ia: stvorennia i robota: metod. posib [Public councils in the health care system: formation and performance]. Mykolaiv: Dydzajn i polihrafiia. 124. [in Ukrainian].

8. Latsyba, M. (Ed.). (2003). Hromads'ki rady v Ukraini: dovidnyk [Public councils in Ukraine]. Kyiv. 232 [in Ukrainian].

9. Hromads'ki rady v tsyfrakh: zahal'nonats. zvit iz monitorynhu formuvannia hromad. rad pry tsestr. ta mists. orhanakh vykon. vlady [Public Councils in Figures: National Report on Monitoring the Formation of Public Councils at Central and Local Executive Bodies] (2011). Kyiv. Ahentstvo «Ukraina». 123 [in Ukrainian].

10. Kruhlashov, A. M. (2013) Hromads'ki Rady iak komunikator mizh vladoiu ta orhanizovanoi hromads'kistiu: rehional'nyj dosvid ta potentsial rozvytku [Public Councils as a Communicator between Government and the Organized Community: Regional Experience and Development Potential]. Derzhava i hromadians'ke suspil'stvo v Ukraini: poshuk kontseptsii spivpratsi: analytical abstracts. Kyiv. 376 [in Ukrainian].

11. Krupnyk, A. S. (2011) Hromads'ki rady. Entsiklopediia derzhavnoho upravlinnia [Public councils. Encyclopedia of Public Administration]: (Vols. 1-8). / Kyiv: NADU.; Vol.1: Teoriia derzhavnoho upravlinnia (2011). 116. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Encykloped_vydanniy/902a288d-d8fc-42de-b917-9ebd85e716cb.pdf (accessed 1 August 2019) [in Ukrainian].

12. Kuchabs'kyj, O. H., Meliakov, A. V. (2012) Hromads'ki rady v systemi upravlinnia humanitarnym rozvytkom rehioniv: potentsial ta perspektyvy diial'nosti [Public Councils in the Humanitarian Development Management System for Regions: Potential and Prospects for Activity]. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia. Issue 4. 32-40 [in Ukrainian].

13. Olefirenko, S. V. (2014) Hromads'ki rady pry Holovnykh upravlinniakh iustytisii iak zasib vzaiemozvivazku z hromads'kistiu [Public councils at the Directorates General of Justice as a means of public relations]. Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Issue 3. 124-131 [in Ukrainian].

14. Pavliuk, K. S. (2013) Vzaiemodiia instytutiv hromads'koho suspil'stva ta orhaniv derzhanoi vlady: dialoh cherez hromads'ki rady [Interaction between civil society institutions and public authorities: dialogue through public councils]. Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnia. Issue 37. 235-241 [in Ukrainian].

15. Pak, S. Y. (2013) Hromads'ki rady v systemi derzhavnoho upravlinnia okhronoiu zdorov'ia na rehional'nomu ta mistsevomu rivniakh v Ukraini [Public councils in the system of public health management at regional and local levels in Ukraine]. Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnia. Issue 36. 90-96 [in Ukrainian].

16. Perehuda, Y. V., Donchenko, K. A. (2015) Hromads'ki rady iak mekhanizm vzaiemodii mistsevykh orhaniv vlady [Public councils as a mean of interaction between local authorities]. Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsial'no-politychnykh dystsyplin. Issue. 17. 48-53 [in Ukrainian].

17. Poliakov, Y. O. (2016) Hromads'ki rady iak konsul'tativno-doradchi orhany pry Prezidenti Ukrainy [Public councils as advisory bodies under the President of Ukraine]. Visnyk Natsional'noi akademii pravovykh nauk Ukrainy. Issue 1. 136-144 [in Ukrainian].

18. Pro zabezpechennia uchasti hromads'kosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky: Postanova

Kabinetu Ministriv Ukrainy № 996 (2010) [The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine about ensuring public participation in the formation and implementation of state policy no. 996]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF> (accessed 1 August 2019) [in Ukrainian].

19. Rudnyts'kyj, S. V. (2010) Hromads'ki rady iak instytutsializatsiia suspil'no-politychnykh interesiv natsional'nykh menshyn v Ukraini [Public councils as institutionalization of socio-political interests of national minorities in Ukraine]. Derzhava i pravo. Yuryd. i polit. nauky: zb. nauk. pr. Issue. 47. 657-663 [in Ukrainian].

20. Rudovs'ka, S. I. (2015) Hromads'ki rady novoho formatu: orhanizatsiino-pravovi zminy diial'nosti [New format public councils: organizational and legal changes in activity]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. Issue 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2015_9_18 (accessed 1 August 2019) [in Ukrainian].

21. Simonian, A. V. (2018) Hromads'ki rady u politychnomu protsesi suchasnoi Ukrainy [Public councils in the political process of modern Ukraine]. Naukovyj zhurnal «Politicus». Issue 2. 66-70 [in Ukrainian].

22. Sitsins'ka, M. V. (2014) Hromads'ka rada: osoblyvosti ii diial'nosti v sektori bezpeky i oborony Ukrainy [Public Council: Features of its Activity in the Security and Defense Sector of Ukraine]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. Issue 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_1_3 (accessed 1 August 2019) [in Ukrainian].

23. Calinescu, T., Zelenko, O. (2018) Analysis of public institutes activity as instrument of settlement the economic relations of region. Tekhnolohichnyi audyt ta rezervy vyrobnytstva. Issue 3/5(41). 9-14.

24. Government interaction with Civil Society. Policy paper on government interaction with civil society on drug policy issues: Principles, ways and means, opportunities and challenges (2015). URL: <https://rm.coe.int/government-interaction-with-civil-society-policy-paper-on-government-i/168075b9d9> (accessed 1 August 2019).

25. Kyiv: interaction between local authorities and civil society (2019). URL: <https://mistosite.org.ua/articles/kyiv-interaction-between-local-authorities-and-civil-society> (accessed 1 August 2019).

26. Lviv: interaction between local authorities and civil society. (2019). URL: <https://mistosite.org.ua/articles/interaction-between-local-government-bodies-and-civil-society-in-lviv> (accessed 1 August 2019).

27. Vavrenyuk, S. A. (2019) Features of governmental regulation in the sphere of educational services of Ukraine. Public management: collection. Issue 2 (17). 25-34.

28. Why do Ukrainian Ministries need public consultations: training by Lidiia Yershykhyna. URL: <http://association4u.com.ua/index.php/en/2-uncategorised/155-why-do-ukrainian-ministries-need-public-consultations-training-by-lidiia-yershykhyna> (accessed 1 August 2019).

29. Young Scientists Council at the Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <http://www.eurodoc.net/na/ysc-ukraine> (accessed 1 August 2019).

Historiographical and source criticism research approaches to public councils study

Simonian Anna Vramivna

Postgraduate Student
at the Department of Political Science
and International Relations
of Volodymyr Dahl East
Ukrainian National University
pr. Central 59-a, Severodonetsk, Ukraine

The article gives a detailed analysis of the state of scientific elaboration of the issue of functioning of public councils under executive bodies in the modern political system of Ukraine. The relevance of the chosen research topic is conditioned by the leading role of public councils in the process of civil society institutions and democratic society establishment and development. A mention should be made that public councils are an institutionalized form of public control over the activities of public authorities and the exercise of citizens' constitutional right to govern the state.

In recent times, Ukrainian civil society is under development, which is why a thorough study of the activities of public councils is necessary to identify possible institutional, domestic and foreign policy factors for destabilizing Ukraine as a state.

A comprehensive scientific analysis of the functioning of public councils in the current Ukrainian political system methodologically involves the systematic study of the existing set of scientific and analytical researches on this issue (the historiographical aspect) and the identification of the necessary source base (the source studies aspect). The article focuses on a detailed analysis of the functioning of public councils in the contemporary political system of Ukraine from the perspective of historiographical and source studies approaches.

It should be stressed that the source base of this research problem, which consists of by-laws, official documents of public councils, analysts, results of scientific researches, as well as articles and other publications in the media, has been identified and elaborated.

Data are given about the conducted analysis of research papers demonstrate the interest of researchers in the issue of functioning of public councils, as well the variety of topics and areas of research and analytical papers. Nevertheless, the issues of the activity of the Council of Heads of Public Councils at the executive bodies under the Cabinet of Ministers of Ukraine and advisory bodies (public and expert councils) at the committees of the Parliament of Ukraine are not studied at all. The identified research sources are transparent and publicly available on the Internet.

The results obtained will be the basis for further scientific analysis of the functioning of public councils in Ukraine's current political system and their role in the development of civil and democratic society.

Key words: public councils, civil society institutions, advisory bodies, public control, civil society, public authorities, political system, historiography, source base.

Surnina-Dalekorei
Olha Anatoliivna

Political participation of women in Central and Eastern Europe: comparative analysis

UDC 329-055.2(4-11/19)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-62-68>

Surnina-Dalekorei Olha Anatoliivna
PhD in Political Sciences,
Associate Professor of the Department of
Political Sciences and Public Administration
of Uzhhorod National University
Universitetska str., 14, Uzhhorod, Ukraine

The paper describes the process of transformation of political participation of women under the influence of various factors in the form of the comparative analysis. The aim of the study is to identify and systematize the factors influencing the level of political participation of women in developing economies. The relevance of the topic is determined by the necessity to include women as active participants in the political process of the countries of developing economies, and the creation of mechanisms that promote the growth of the role of women in authorities as a valid condition of representative democracy. The research methodology is based on the theoretical approaches to the analysis of political representation and women's participation in authorities, and also on the concept according to which the state of political participation of women is determined by a complex of socio-economic, cultural and political factors. The western researchers find that socioeconomic factors (women's employment, women's educational level, the level of the state economic development, the strength of women's movement), cultural factors (dominant religion, ratification of CEDAW, abortion rights) and the political factors (electoral system, left party government, degree of democracy) play a role in the accounting for the variation in the degree of gender inequality in the political representation around the world. The empirical basis of work is made by the wide circle of statistical materials. While working with it the author used the elements of the statistical analysis, and computer methods of data processing (in a standard package SPSS). Statistical analysis of the trends of women's political participation in Slovakia, Poland, Ukraine and Russia has shown that the level of social-economic development, the relevant cultural environment and institutional factors are important mechanisms, determining the level of political participation of women in transition countries.

Key words: Central and Eastern Europe, Slovakia, Poland, Ukraine, Russia, women's political participation.

Introduction. The desire of the CEE countries to build a Western model of liberal democracy at the turn of the 20-21st centuries has raised the necessity of ensuring the political rights of citizens. One of the problems of democracy transition was the need to form a new type of political culture, with the corresponding change of the forms of political participation of ordinary citizens according to the principle of equality. This principle underlies the normative theories of democracy, providing that women on the equal basis with the men should share their participation in the process of state governance. Most countries with well-established and developed democratic institutions have approached this norm, in contrast to the CEE countries. This might be evidenced by the fact that, with the beginning of transitional processes, the share of women in the national parliaments of the countries of the region has decreased to 10% (on the average for CEE), and in some regions even to 5%.

Studies on the women representation in politics have been intensively developing in the West since the 1970s. As a rule, general literature, touching upon women and politics includes three main clusters of variables explaining national variations of women representation at the level of authority: political, socio-economic, and cultural (R. Inglehart, P. Norris, K. Welzel (2002) [14], R. Matland (2003, 2004, 2005) [21; 20; 19], L. Kenworthy and M. Malami (1999) [17], J. Viterna, K.M. Fallon, J. Beckfield (2008) [36], S. Lindberg (2004) [18], P. Norris, R. Inglehart (2000) [26], M. Jones (2007) [15], etc.).

Most current researches focus on 25–30 developed democratic countries and demonstrate that institutional

factors have the most explanatory power. Researches of less developed countries, on the contrary, emphasize the role of socio-economic and cultural barriers that impede women's representation, for example: women's low level of education and labor market participation, poverty and non-egalitarian social values that can be reinforced by the Catholic, Muslim and Orthodox religions.

The relevance of the topic is determined by the necessity to include women as active participants in the political process of the countries of developing economies, and the creation of mechanisms that promote the growth of the role of women in authorities as a valid condition of representative democracy.

Comparative analysis, in the author's opinion, is the most expedient method to study cases which, on the one hand, have a certain common background, and on the other, are characterized by a number of distinctive features caused by different post-socialist transformations' conditions. Comparative "international" research, according to the author, provides a deeper understanding of the connections between the formal complete volume of rights to the citizens granting, caused by the liberal-democratic practice, and the actual provision of these rights to the members of societies, rather than the analysis within a national context.

The scientific novelty of the study is to conduct a comparative analysis of the political participation of women in the context of transformation as a result of the influence of socio-economic, national-cultural and institutional factors. Thus, for the first time, women's participation in political processes in the CEE region is explained not only through the prism of traditional

factors – cultural and socio-economic – but also as a result of the influence of the institutional environment of the post-socialist countries in the context of political transformation.

Our study takes full account of the socio-economic and cultural aspects of women's representation, as well as the role of political institutions – electoral systems and political parties as factors of women's political representation in the CEE countries in the 1990s of XX – the beginning of the XXI century.

The work is based on extensive statistical material used by the author in the traditional and processed form. The main sources of statistical information are the data of the sites of the State Statistics Service of the Russian Federation [7], Ukraine [28], Slovakia [29] and Poland [31], the data of the official websites of the Central Election Commission of Russian Federation [4], Ukraine [5] and Poland [27], as well as the data of the official Government websites of Slovakia, Poland, Russia and Ukraine (1991–2007) [11; 16; 33; 12], data of the Inter-Parliamentary Union (1989–2007) [13] and Freedom House (1989–2007) [8]. Important sources are also materials of the activities and history of women's organizations in Slovakia, Poland, Russia and Ukraine [1; 2; 10; 34], as well as databases of leading women's organizations [3; 9], statistical compilations and reference books in original and electronic versions [6; 10; 32; 35], official data of the Ministry of Justice of the Russian Federation and Ukraine [22; 23], National Court Register in Poland [25], Ministry of Interior of the Slovak Republic [24] as sources of information about civil society organizations existing in these countries.

Objective and Hypotheses. The *objective* of the study is to identify and systematize the factors influencing the level of political participation of women in developing economies.

The *hypotheses* of our research are:

1) the level of political participation of women positively correlates with their socio-economic status (the level of employment, education), and also depends on the level of economic development of the country and the strength of the women's movement as a whole;

2) cultural variables (the type of dominant religion, the legalization of abortion and the ratification of CEDAW) directly affect the proportion of women in national parliaments;

3) the proportional electoral system, the representation in the parliament of the parties of the left spectrum and the high rating of democratic freedoms of the country are the important determinants of the female parliamentarism indicators.

Methodology and data. The analysis is based on the method of identifying working variables, which is widespread in the Western political science, and namely in the works of L. Kenworthy, M. Malami (1999) [17], J. Viterna, K. Fallon, J. Beckfield (2008) [36]. The study of L. Kenworthy and M. Malami is an extensive sample of information (based on the sources of 146 countries),

where national parliaments operate and statistical data are available (1999).

The dependent variable in our case is the *percentage of seats in the national parliament obtained by women as a result of elections*. In the countries with a bicameral parliament (Poland, Russia), only the lower house data is used. The original source is the data of IPU [13] and the official web-sites of the Central election commission of Poland, Ukraine, Russian (1991–2004) [27; 4; 5]. As well as data of the Statistical office of the Slovak Republic [30].

Independent variables are grouped into political factors (*electoral system, left party government, degree of democracy*), socio-economic factors (*women's employment, women's educational level, the level of the state economic development, the strength of women's movement*) and cultural factors (*dominant religion, ratification of CEDAW, abortion rights*).

We shall start with considering the whole set of operative variables. *Socio-economic factors*: the level of women education is measured by the number of women with complete secondary education of the total mass of students. The level of women employment is measured by the amount of women in general quantity of employed in the economy within the period from 1994 to 2002. The economic development is represented by the share of GDP per capita in dollars in the countries under analysis.

As the sources of data the official websites of state statistics of Slovakia, Poland, Russian and Ukraine (1994, 1998 and 2002) [29; 31; 7; 28] have been used. The strength of the women's movement has been defined by the number of national women's organizations, recognizing their task to increase the women political participation (1994–2002). As the data sources the statistical collection and reference books in original and electronic versions have been used [6; 10; 32; 35].

Cultural factors. As is generally known, culture belongs to the phenomenon that is difficult to define. Therefore, a number of variables to identify relationships have been used in the work. First, we have included a number of dummy variables representing the dominant religious tradition in each individual country. Thus, the prevailing religious tradition was measured using three dummy variables, where the 1 corresponds to Catholicism, the 2 – to Orthodoxy, and the 3 – to the Islam. We expect that each of these variables will be inversely related to the number of women's seats in parliament.

Secondly, the variable "ratification of CEDAW" is represented by the year of validity of this document (in the intervals 1994, 1998, 2002) since the date of signing of the Convention by each country. The inclusion of this variable is the evidence of governments obligations to modify their legislation in accordance with the principles of an international convention regarding gender equality. It is also expected that when the duration of this document increases, the government policy concerning women will become more qualitative rather than declarative.

The legalization of abortion is the third binary variable, where the 1 indicates that abortion is legal, and the

0 indicates that abortion is prohibited. The liberalization of women's reproductive rights is an indicator of cultural orientations regarding women's roles and rights in a society. We expect a positive correlation between all the variables and the women representation.

Political factors. The electoral system is represented as an ordinal variable, where the majoritarian electoral system is assigned the value – 0, mixed – 1, and proportional – 2. The presence of left parties corresponds to the number of seats in the parliament (in percentage terms) occupied by the representatives of the left spectrum parties. The data sources are the IPU [13] and the official websites of the CEC of the Slovakia, Poland, Russian and Ukraine (1994–2002) [30; 27; 4; 5]. The level of democracy is measured using an ordinal scale developed by the International organization “Freedom House” [8]. Its scale ranges from 1 to 7, where the highest marks mean greater level of political freedom. Official data presented on the website of the organization are the original source of information.

The values of all variables used in the analysis are presented in the data matrix for each country (Table 1).

To identify the correlation between the variables, the methods of multidimensional statistics (descriptive and factor analyses) have been used. On the basis of construction of the table of frequencies (data of four countries within the interval from 1994, 1998 and 2002), we have formed a table of the correlation dependence between the main variables and determined the correlation coefficient of Pearson.

Results. According to the analysis of data presented in the general matrix of significant variables of women's parliamentarism (Table 2), from three socio-economic variables that were considered, only the indicator of a country's economic development is consistently related to the proportion of women's seats in the parliament.

Despite the expectations, such a variable as “women's employment” demonstrated a negative connection with women's political representation, while the theoretical construction does not provide such a result. Such a variable as “women's educational attainment” did not show a correlation with the dependent variable at all (Table 3).

The coefficient of correlation of the variable – “strength of the women's movement” although demonstrating the expected positive connection, is far from being statistically significant. The results obtained substantially differ in several aspects from those already made conclusions regarding the effect of socio-economic factors. Contrary to such authors as J. Viterna, J. Beckfield, K. Fallon (2008) [36] we do not find evidence that the variable “women's educational attainment” affects the percentage of women's political representation. The results obtained also contradict to the findings of these authors in that the number of women in the labor force correlates positively with the percentage of women-parliamentarians.

The confirmation of the results obtained we find in the work of L. Kenworthy and M. Malami (1999) [17], who also do not reveal the positive effect of the interaction of these factors with the indicator of the women political representation on a global scale. The variable of “level of economic development of the country” turned out to

Table 1

Data table for each country

Country	Slovakia	Slovakia	Slovakia	Poland	Poland	Poland	Russia	Russia	Russia	Ukraine	Ukraine	Ukraine
Year	1994	1998	2004	1994	1998	2004	1994	1998	2004	1994	1998	2004
Women's employment	0,46	0,44	0,45	0,45	0,44	0,46	0,48	0,48	0,49	0,49	0,51	0,49
Women's educational attainment	0,4	0,43	0,49	0,48	0,49	0,48	0,49	0,5	0,58		0,49	0,46
Level of GDP	2,571	3,793	7,806	2,399	3,887	6,617	1,868	1,867	4,113	0,728	0,846	1,366
Women's share of parliamentary seats	14,66	13,33	16,7	13,04	13,04	20,22	14,53	7,56	10,07	4,5	7,92	5,33
Strength of the women's movement		0,05	0,10		0,15	0,20	0,10	0,10	0,10		0,10	0,10
Religion	Catholicism	Catholicism	Catholicism	Catholicism	Catholicism	Catholicism	Orthodoxy	Orthodoxy	Orthodoxy	Orthodoxy	Orthodoxy	Orthodoxy
Ratification of U.N. convention	1	5	9	14	18	22	13	17	21	13	17	21
Abortion rights	1	1	1	0	0	0	1	1	1	1	1	1
Electoral system	2	2	2	2	2	2	1	1	1	0	1	2
Left party government	0,2	0,24	0,24	0,46	0,35	0,46	0,66	0,25	0,24	0,26	0,43	0,25
Degree of democracy	2,5	2	1,5	2	1,5	1,5	3,5	4	5	3,5	3,5	4

Source: created by the author

able 2

Table of significant variables of women's parliamentarism

	Women's share of parliamentary seats	Level of GDP	Religion	Degree of democracy	Women's employment	Electoral system	Strength of the women's movement
Women's share of parliamentary seats	1	,776(**)	-,754(**)	-,718(**)	-,667(**)	,608(*)	,580(*)
Level of GDP	,776(**)	1	-,639(*)	-,587(*)	-,591(*)	,534(*)	0,34
Religion	-,754(**)	-,639(*)	1	,915(**)	,910(**)	-,775(**)	-0,241
Degree of democracy	,718(**)	-,587(*)	,915(**)	1	,832(**)	-,652(*)	-0,305
Women's employment	-,667(**)	-,591(*)	,910(**)	,832(**)	1	-,705(**)	-0,2
Electoral system	,608(*)	,534(*)	-,775(**)	-,652(*)	-,705(**)	1	0,216

Note: ** Correlation is significant at the level of 0.01; * Correlation is significant at the level of 0.05. Source: created by the author

Table 3

Pearson's correlation $r = \frac{\sum_{i=1}^N (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{(N-1)s_x s_y}$

	Country	Year	Women's employment	Women's educational attainment	Level of GDP	Women's share of parliamentary seats	Strength of the women's movement	Religion	Ratification of U.N. convention	Abortion rights	Electoral system	Left party government	Degree of democracy
Country	1	,000	,881(**)	,451	-,680(**)	-,780(**)	-,346	,894(**)	,624(*)	,258	-,693(**)	,185	,736(**)
Year	,000	1	,046	,427	,593(*)	,126	-,203	,000	,521(*)	,000	,316	-,300	,045
Women's employment	,881(**)	,046	1	,397	-,591(*)	-,667(**)	-,621	,910(**)	,423	,525(*)	-,705(**)	,086	,832(**)
Women's educational attainment	,451	,427	,397	1	,139	-,200	-,168	,493	,688(**)	-,035	-,603(*)	,146	,493
Level of GDP	-,680(**)	,593(*)	-,591(*)	,139	1	,776(**)	,093	-,639(*)	-,023	-,312	,534(*)	-,106	-,587(*)
Women's share of parliamentary seats	-,780(**)	,126	-,667(**)	-,200	,776(**)	1	,149	-,754(**)	-,235	-,470	,608(*)	,328	-,718(**)
Strength of the women's movement	-,346	-,203	-,621	-,168	,093	,149	1	-,539	-,036	-,657	,431	-,049	-,513
Religion	,894(**)	,000	,910(**)	,493	-,639(*)	-,754(**)	-,539	1	,438	,577(*)	-,775(**)	,088	,915(**)
Ratification of U.N. convention	,624(*)	,521(*)	,423	,688(**)	-,023	-,235	-,036	,438	1	-,345	-,175	,266	,348
Abortion rights	,258	,000	,525(*)	-,035	-,312	-,470	-,657	,577(*)	-,345	1	-,447	-,377	,613(*)
Electoral system	-,693(**)	,316	-,705(**)	-,603(*)	,534(*)	,608(*)	,431	-,775(**)	-,175	-,447	1	-,078	-,652(*)
Left party government	,185	-,300	,086	,146	-,106	,328	-,049	,088	,266	-,377	-,078	1	-,119
Degree of democracy	,736(**)	,045	,832(**)	,493	-,587(*)	,718(**)	-,513	,915(**)	,348	,613(*)	-,652(*)	-,119	1

Note: ** Correlation is significant at the level of 0.01; * Correlation is significant at 0.05. Source: created by the author

be most closely associated with the indicator of women parliamentarism, which, however, is not confirmed in most researches. The exception is the work by J. Viterna, J. Beckfield, and K. Fallon (2008) [36], where the statistical model clearly demonstrates that this variable positively correlates with the level of women's parliamentarism.

While the socio-economic variables has justified to some extent the expectations regarding the degree of interconnection, the effectiveness of cultural variables almost did not confirm its relevance. Such variables as "ratification of CEDAW" and "abortion rights" did not appear statistically significant in research. The variable as the "type of dominant religion" demonstrated the maximally negative connection (-0,754) with the dependent variable. Having justified the initial theoretical premise that those religions (Catholicism and Orthodoxy), defending traditional roles for women, tend to prevent the women's political activity. This is confirmed by the number of studies revealing that the parliaments of the countries of the Northern and Sub-Saharan Africa, Asia and the Pacific, Latin America and Eastern Europe have less proportion of women than the countries of Western Europe, where Protestantism predominates.

In accordance with the analysis of the data presented in the general matrix of significant variables of women's parliamentarism (Table 2), it is obvious that the number of political indicators play a central role in determining the degree of gender inequality in political representation. We find significant support for the political empowerment of women by such variables as "electoral system" and the "degree of democracy". The correlation coefficient of the variable "left party government", although demonstrating the expected positive connection, is far from being statistically significant.

Our results have confirmed the relevance of some political determinants, which is consistent with most similar researches. Many previous works, studying the practice of stable democratic states, have found that the structure of the electoral system is the most important parameter of women's success in achieving political representation. The findings have confirmed this discovery and spread these conclusions to the countries demonstrating new wave of democracy.

Thus, the presented research model is able to explain almost two thirds of the facts with the maximum probability of fluctuations in the level of women political representation. This is a fairly high index of reliability (in the regression with 13 variables and only 12 cases), however, the model leaves virtually one third of the variations without explanations. What reasons do make it difficult to verify all model's data? A number of independent variables that are used in the analysis suffer from the error of measurement. Moreover, even those variables, the data for which are available in a number of countries, have doubtful reliability. This concerns such an indicator as the "strength of the women's movement", which shows one of the highest levels of standard deviation (4,649).

As the model shows, the number of women's political organizations does not directly influence the political women participation. However, despite the fact that this variable is not valid, it is doubtful to deny its influence on women's political representation, since both the initial theoretical construction and a number of researches have supposed that a vibrant women's movement can play a critical role in expanded women's parliamentarism.

Some of the variables, namely, the "share of women employed in skilled labor," had to be excluded from the analysis due to the lack of reliable data (however, the value of this variable is significant at L. Kenworthy and M. Malami (1999) [17]. In our case the lack of positive correlation from such variables as "employment" and "educational level" may have resulted from the fact that our statistical model did not include in the list such variable as "share of women employed in skilled labor".

Thus, the discovery of significant effects of some variables and the absence of the influence of others could occur due to the absence (or presence) explaining's variables in the model. To a certain extent, our research suffers from the error of measurement of variables and their more complete set. Taking these priori limitations into account, we consider our analysis as relatively successful.

It is necessary to take into account, as L. Kenworthy and M. Malami (1999) specify, when the analysis is limited to rich stable democracies, for which the data are more complete and more reliable, selected variables can embrace to 90% of reliable variations in explaining women's political representation.

The results obtained have indicated that political, socio-economic and cultural factors play different role in terms of influencing the political women representation. Some variables are characterized as having a positive intercommunication with the indicator of female parliamentarism. Others, on the contrary, do not show a similar correlation. In this regard, women's political representation is similar to many important social phenomena. However, it can be assumed that socio-economic and cultural factors are less significant than theoretical expectations about their impact on gender equality in the political sphere.

Despite the strong view that reducing gender inequalities in the socio-economic sphere is a critical condition in terms of the empowerment of women in politics, our study showed that the level of women education is not related to the indicator of female parliamentarism, and the measure of bringing them to paid employment demonstrated feedback with a dependent variable.

The only socio-economic indicator that had a direct impact on the dependent variable was the level of the country's GDP. However, despite the fact that the correlation coefficient of this variable is the highest, it also showed a small degree of deviation (2.22). Thus, we suppose that the change in the functioning of political institutions may be more effective, but not less easy way for the expansion of political opportunities for women.

The data presented in the statistical model to a certain measure coincide with the similar data in the framework of international analysis, and in some cases contradict general conclusions. Two of the three political variables behave as expected. The degree of democracy and the presence of the proportional electoral system contribute to the expansion of political opportunities for women, while the percentage of left-wing parties has not demonstrated a significant interconnection.

The results of the influence of socio-economic factors were slightly weaker. The habitual expectations about the relevance of the part of cultural determinants have not been confirmed in our analysis as well. Such an outcome undermines confidence in the appropriateness of considering the validation of CEDAW and the legalization of abortion as significant variables.

The level of GDP turned out to be the only socio-economic indicator related to women political representation. Catholicism and Orthodoxy, as expected, do not contribute to women's success in winning the elections, showing a correlation with the negative value. Thus, such variables as "women's educational attainment", "strength of the women's movement", "ratification of CEDAW", "abortion rights" and "left party government" were not related to gender inequality in the political sphere. Such variables as the "level of GDP", "electoral system", "religion" and the "degree of democracy" demonstrated the type of connection that was expected from theoretical constructions.

Considering the results obtained – significant influence of such factors as "electoral system", "level of GDP", "religion" and "degree of democracy", on women's political participation, we consider that these variables deserve to be included into the study of gender inequality in political representation. At the same time, we agree with the opinion of those researchers – J. Viterna, J. Beckfield, K. Fallon (2008) [36], R. Matland (2003) [21], that all existing models are not able to fully identify the factors, encouraging women's political representation beyond the experience of stable democratic states.

Although our research mainly discusses with conclusions of L. Kenworthy and M. Malami (1999), taking into account the consistent usage of these variables in the works of many researchers of female parliamentarism, we assume that these authors would come to similar results if they studied the experience of stable democratic states and the states of new wave states democracy apart.

However, the results of our model (the importance of political factors, the lack of influence from a number of socio-economic indicators), in general, act in accordance with the theoretical expectations of the constructed model by L. Kenworthy and M. Malami (1999) for Western Europe [17]. However, the existing measurement error requires further verification of the main indicators, as well as the advancement of new hypotheses regarding the processes in which women are politically empowered in CEE countries.

Conclusions. The results of statistical verification of hypotheses presented in the model, in general, coincide with the similar ones within the framework of international analysis, and in some cases contradict the findings of the Western studies on gender inequality in politics. Thus, the degree of democracy and the presence of a proportional electoral system were found to contribute to the expansion of political opportunities for women, but the percentage of left-wing parties in parliament did not show a significant connection. Despite the expectations, the women's educational attainment and the strength of the women's movement were not statistically significant in the model. The habitual expectations about the relevance of a part of cultural determinants have not been confirmed in our analysis as well. The level of economic development is the only socio-economic variable that is associated with women's political representation. Catholicism and Orthodoxy, as expected, do not contribute to women's success in winning elections, demonstrating a correlation dependence with a negative value.

Such variables as "women's educational attainment", "strength of women's movement", "ratification of CEDAW", "abortion rights" and "left party government" turned out to be unrelated to the indicator of women's parliamentarism in CEE countries. Such variables as "level of GDP", "electoral system", "religion" and the "degree of democracy" demonstrated the type of communication that was provided by the theoretical model. Taking these results into account, we consider that the variables mentioned above deserve to be included into the development of the conceptual framework of the analysis of the women representation in the authority bodies of the countries with the transitional economies.

REFERENCES:

1. Aliancia zien Slovenska. Historia a Výročné správy. Retrieved June 10, 2019. URL : <http://www.alianciazien.sk/index.php?page=20>.
2. Baza Fundacja Kobiece «eFka». URL : <http://efka.org.pl/en/home/>.
3. Baza Organizacji Aliancia zien. URL : <http://www.alianciazien.sk/index.php?page=pub>.
4. Central Election Commission of Russian Federation. URL : <https://www.cikrf.ru>.
5. Central Election Commission of Ukraine. URL : <https://www.cvk.gov.ua/>.
6. Eurasian Women's Community. URL : <http://eawfpress.ru/en/>.
7. Federal State Statistics Service of the Russian Federation. URL : http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/en/main/.
8. Freedom House. URL : <https://freedomhouse.org>.
9. Fundacja Centrum Promocji Kobiet. URL : .
10. Fundacja Równość.info. URL : https://rownosc.info/org_bank/list.
11. Government Office of the Slovak Republic. URL : <https://www.vlada.gov.sk/government-of-the-slovak-republic/>.
12. Government Portal of Ukraine. URL : <https://www.kmu.gov.ua/en>.

13. Inter-Parliamentary Union. URL : <https://www.ipu.org>.
14. Inglehart, R., Norris, P., Welzel, C. (2002). Gender equality and Democracy. *Comparative Sociology*, 1(3-4). P. 235–264.
15. Jones, Mark P. (2007). Democracy in Latin America. Challenges and Solution: Political Party and Party System Institutionalization and women's Legislative Representation. Retrieved May 25, 2019. URL : http://www.copenhagenconsensus.com/sites/default/files/democracy_jones_sp_3v.pdf.
16. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów Rzeczypospolita Polska. URL : <http://www.kprm.gov.pl/s.php?id=474>.
17. Kenworthy, L., Malami, M. (1999). Gender Inequality in Political Representation: A Worldwide Comparative Analysis. *Social Forces*, 78(1), 235–269.
18. Lindberg, S.I. (2004). Women' Empowerment and Democratization: The Effects of Electoral Systems, Participation, and Experience in Africa. *Studies in Comparative International Development*, 39(1), 28–53.
19. Matland, R. (2005). Explaining Women's Representation: The Role of Legislative Recruitment & Electoral Systems. Retrieved May 27, 2019. URL : http://www.iknowpolitics.org/sites/default/files/ep.4_matland.pdf
20. Matland, R., Ballington, G. (2004). Political Parties and Special Measure: Enhancing Women's Participation in Electoral Processes. Retrieved June 1, 2019. URL : http://archive.idea.int/newsletters/2004/electoral_quotas.pdf.
21. Matland, R.M. (2003). Recruiting Women to National Legislatures: A General Framework with Application to Post-Communist Democracies. In: R.M. Matland and R.M. Montgomery (eds.). *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. New York : Oxford University Press Inc., 19–42.
22. Ministry of Justice of the Russian Federation. URL : <https://minjust.ru/>.
23. Ministry of Justice of Ukraine. URL : <https://minjust.gov.ua/en>.
24. Ministry of the Interior of the Slovak Republic. URL : <https://www.minv.sk/?ministry-of-interior>.
25. National Court Register in Poland. URL : <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/krajowy-rejestr-sadowy>.
26. Norris, P., Inglehart, R. (2000). Cultural barriers to women's leadership: A worldwide comparison. Retrieved June 3, 2019. URL : <http://www.onlinewomeninpolitics.org/beijing12/ipsa2000culture.pdf>.
27. Państwowa komisja wyborcza. URL : <https://pkw.gov.pl/>.
28. State Statistics Service of Ukraine. URL : http://ukrstat.org/en/work/contakt_e.html.
29. Statistical office of the Slovak Republic. URL : <https://slovak.statistics.sk>.
30. Statistical office of the Slovak Republic. *Elections and referenda*. URL : <https://web.archive.org/web/20190331044517/http://volby.statistics.sk/index-en.html>.
31. Statistics Poland. URL : <https://stat.gov.pl/en/>.
32. Szymanczak J. (1994). Wykaz organizacji i ruchów kobiecych w polsce. Retrieved June 15, 2019. URL : http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_94/i-210.pdf.
33. The Russian Government. URL : <http://government.ru/en/>.
34. Ukrainian women's fund. URL : <https://www.uwf.org.ua/about/us>.
35. Ukrainian women's portal. URL : <http://portal.uwf.org.ua/index.php?page=base1>.
36. Viterna, J., Fallon K. M., Beckfield, J. (2008). Development, democracy, and women's legislative representation: Re-visiting existing explanations of gender variation in the world's parliaments. *International Journal of Comparative Sociology*, 49(6), 457–477. Retrieved May 21, 2019. URL : https://www.researchgate.net/publication/241535103_Development_Democracy_and_Women%27s_Legislative_Representation_ReVisiting_Existing_Explanations_of_Gender_Variation_in_the_World%27s_Parliaments.

Політична участь жінок країн Центральної і Східної Європи: порівняльний аналіз

Сурніна-Далекорей
Ольга Анатоліївна

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
і державного управління
Ужгородського національного
університету
вул. Університетська, 14,
Ужгород, Україна

У статті досліджується процес трансформації політичної участі жінок під впливом різних факторів у формі порівняльного аналізу. Метою дослідження є виявлення та систематизація факторів, що впливають на рівень політичної участі жінок у країнах із перехідною економікою. Актуальність теми визначається необхідністю включення жінок як активних учасників у політичний процес країн, що розвиваються, та створення механізмів, що сприяють зростанню ролі жінок в органах влади як чинної умови представницької демократії. Методологія дослідження базується на теоретичних підходах до аналізу політичного представництва та участі жінок в органах влади, а також на основі концепції, згідно з якою стан політичної участі жінок визначається комплексом соціально-економічних, культурних та політичних факторів. Загальна література, що стосується жінок і політики, включає три основні кластери змінних до пояснення національних варіацій у рівні представництва жінок у владі: соціально-економічні (рівень зайнятості жінок, рівень освіти жінок, економічний розвиток держави, сила жіночого руху), політичні (виборча система, наявність лівих партій, рівень демократії) та культурні (домінуюча релігія, ратифікація конвенції ООН про ліквідацію дискримінації щодо жінок, легалізація абортів). Емпіричну основу роботи складає широке коло статистичних даних. Працюючи з ними, авторка використовувала елементи статистичного аналізу та комп'ютерні методи оброблення даних (у стандартному пакеті SPSS). Статистичний аналіз тенденцій політичної участі жінок у Словаччині, Польщі, Україні та Росії продемонстрував, що рівень соціально-економічного розвитку, відповідне культурне середовище та інституційні чинники є важливими механізмами, що визначають рівень політичної участі жінок у перехідних країнах.

Ключові слова: Центральна і Східна Європа, Словаччина, Польща, Росія, Україна, політична участь жінок.

Тімашова
Вікторія Михайлівна

Вплив розладів психічного здоров'я особистості, зумовлених її перебуванням при владі, на суспільно-політичні процеси

УДК 321.64-051:159.9
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-69-74>

Тімашова Вікторія Михайлівна
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політичних наук,
публічного управління та адміністрування
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна

Актуальною проблемою в сучасному динамічному світі є душевні розлади, які є наслідком порушення взаємодії особистості з власним і навколишнім світом, причому останнє поняття обов'язково включає в себе ставлення до подій під час перебігу суспільно-політичних процесів. Криза ідентичності багато в чому зумовлена тим, що ми живемо у стані підвищеного ризику насамперед у сфері політичній та економічній. У зв'язку із цим у статті розглянуто поняття психічної дезадаптації у ситуаціях кризових державних періодів, які супроводжуються погіршенням психологічного стану населення. Метою дослідження є аналіз розладів психічного здоров'я особистості, зумовлених її перебуванням при владі, та їх впливу на суспільно-політичні процеси. У дослідженні використаний біхевіоралістський (поведінковий) підхід, який розглядає політичний процес як реалізацію певного первинного вольового зусилля, що надає політичний сенс будь-якому поведінковому акту. Біхевіоралізм використовує зведення особистості до її соціального функціонування, а визначення норми або здоров'я пов'язує з поняттям рівноваги, критеріями якої є адаптація, стабільність, успішність, продуктивність, конформність.

Застосовано поняття політичної психіатрії, за допомогою якого доведена доречність застосування психіатричних концепцій для описання і пояснення впливу розладів психічного здоров'я особистості, пов'язаних із її перебуванням при владі, на перебіг суспільно-політичних процесів. Наголошено, що предмет, методи і завдання політичної психіатрії поки що чітко не визначені. Соціальна уцербність, а також поняття нормальної соціальної уцербності, введене Е. Фроммом, визначається як адаптаційний феномен, який сприяє виживанню особистості в сучасному суспільстві, а синдром самовпевненості (гібрис) – як сукупність ознак специфічної професійної деформації, викликаної тривалим перебуванням особи при владі. Наведено основні клінічні критерії гібрис-особистості та їх прояв у поведінці такої особи. З'ясовано, що суттєвими зовнішніми факторами можуть бути надання надмірної влади і відсутність механізмів її обмеження, а також період, протягом якого особа припускає залишатися при владі. Із цього випливає основний висновок, що психічні стани людини входять до зони відповідальності політиків, а тому суспільство потребує політико-соціальної стабільності, а якщо вона не забезпечена системою демократичної влади, вона забезпечуватиметься авторитарними (тоталітарними) методами.

Ключові слова: психічна дезадаптація, політична психіатрія, парадоксальний наказ, соціальна уцербність, гібрис-синдром.

Вступ. Психічне здоров'я та психологічне благополуччя належать до найважливіших проблем сьогодення і визнані найважливішими складовими частинами високого рівня якості життя, які дозволяють людині вважати своє життя повноцінним і значущим, бути активними і творчими членами суспільства. Розвиток сучасної психіатрії є прикладом інтегративного розвитку галузі, яка поєднала нозологічний підхід із психологічними та соціологічними категоріями, що стало передумовою інтегративного системного підходу до психічних розладів/хвороб. Особливо це стосується України, яку ВООЗ відносить до країн, які досі не мають власних програм охорони психічного здоров'я своїх громадян [10, с. 41].

Стрімкі політичні, соціально-економічні, культурні, ментальні зміни завжди супроводжуються погіршенням психологічного стану населення. Дія соціальних змін на здоров'я будь-якого суспільства має ознаки універсальної шкідливості. Дані соціологічних опитувань свідчать про зростання в такі періоди рівня тривожності, песимістичних установок, відчуття соціальної незатребуваності, втрати

перспективи в переважній більшості респондентів (В. Полтавець, М. Белінська, 1994; Б. Положий, 1995; Є. Головаха, 1997) [5, с. 201].

Психічна дезадаптація в ситуації кризи суспільних систем зумовлена переживанням кризи ідентичності. Політичні, етнічні, культурологічні, соціальні, ідеологічні чинники взаємодіють таким чином, що не лише вимагають змін у соціальному мисленні людини, а й передбачають загострення проблем самоідентифікації, особистісної категоризації образу «Я» [7]. Тобто порушується сприйняття особистістю себе, свого образу, втрачається відчуття себе як особистості.

Метою та завданням дослідження є аналіз розладів психічного здоров'я особистості, зумовлених її перебуванням при владі, та їх впливу на суспільно-політичні процеси, зокрема впливу патологічних змін особистості посадовця найвищого рангу на процес прийняття рішень, на психічне здоров'я державного апарату й суспільства загалом.

Методи дослідження. У дослідженні використаний біхевіоралістський (поведінковий) підхід, який розглядає політичний процес як

реалізацію певного первинного вольового зусилля, що надає політичний сенс будь-якому поведінковому акту. Тому саме поведінка є основним елементом аналізу в політичній теорії. Вона розглядається як більш фундаментальна категорія порівняно з правилами, нормами і законами, оскільки причетна до «живої» реальної політики. При цьому відхилення поведінки не є наслідком дефекту в самій особистості – вони є наслідком прямої дії несприятливих умов середовища, що регулюють поведінку. Для біхевіоралізму характерне зведення особистості до її соціального функціонування, а визначення норми або здоров'я – через поняття рівноваги із середовищем із використанням таких критеріїв, як адаптація, стабільність, успішність, продуктивність, конформність тощо [4, с. 200].

Результати. Головними критеріями психічного здоров'я, як вважає І.І. Галецька, «є адаптивність психічної діяльності та поведінки, адекватність віку й властивостям та впливу середовища. Поняття «психічне здоров'я» насамперед стосується механізмів і структури психічних процесів та станів, здатності саморегуляції та регуляції власної діяльності, координації діяльності згідно із чинними нормативами, а також функціональної ресурсності. Фактично описані позитивні психологічні критерії психічного здоров'я стосуються і здоров'я психологічного як одного з компонентів» [3, с. 51].

Виходячи з наведеного визначення, у кризових ситуаціях політична психіатрія може бути позначена як інтеграційна дисципліна, що вивчає вплив суспільно-політичних процесів на психічне здоров'я особистості та психічної патології особистості, зумовленої її перебуванням у владі, на суспільно-політичні процеси. У реальному житті психіатрія набагато жорсткіше пов'язана із суспільними та політичними процесами, ніж інші галузі медицини. Душевні розлади, незважаючи на успіхи нейрофізіології, як і раніше, залишаються захворюваннями, в генезі яких значну роль відіграють порушення взаємодії особистості із власним і навколишнім світом, причому останнє поняття обов'язково включає в себе ставлення до подій під час перебігу суспільно-політичних процесів. Ситуація видається парадоксальною: з одного боку, існування розладів, спровокованих руйнівними для адаптації суспільно-політичними процесами (наприклад, військовий конфлікт, який більше п'яти років триває в Україні), не піддається сумніву. З іншого боку – розділу психіатрії, який займався би питаннями психічного здоров'я політиків й осіб (суспільства загалом), які постраждали від дій політиків, начебто не існує. Але світ рухається вперед і наука, яка нехай і не визначається як «політична психіатрія», не тільки існує, а й, на нашу думку, успішно розвивається. Так, психіатричні парадигми з успіхом використовувалися для опису й пояснення суспільних явищ (Є. Голо-

ваха, Н. Паніна, 1994) [4], виявлено також психічні розлади, зумовлені перебуванням при владі (Оуен, 2011) [12], з'явилися нові професійні терміни, наприклад, «політичний темперамент» і «політична особистість» (Alford, Hibbing, 2007) [1] і т. п. До того ж, сьогодні психіатричні кліше надовго увійшли до звичайного лексикону політиків, правознавців, соціологів, правозахисників тощо.

Політика, яка здійснюється в політичній сфері, – це комплексне, багаторівневе суспільне явище, де найголовнішим є феномен політичної влади, інтегративна присутність якої визначає цінності, що слугують основою формування політичних відносин людей, створення політичних інститутів для функціонування та реалізації цих відносин, формування політичної ідеології, і яка є результатом і засобом матеріалізації політично усвідомленої діяльності людей. А тому індивід, який волею долі прагне до влади, обов'язково вступає з іншими індивідами в комунікацію (відносини) стосовно влади. Виникає силове поле, в якому свідомо чи підсвідомо знаходиться безліч індивідів. Індивідуальні волі, що прагнуть до влади, стикаються між собою і, врешті-решт, формують стійкі способи взаємодії, узгоджуючи свої дії, результати яких фіксуються у правилах і нормах.

Криза ідентичності багато в чому зумовлена тим, що ми живемо у стані підвищеного ризику насамперед у сфері політичній та економічній. Це відбувається у випадках, коли в зазначених сферах, особливо політичній, основою стає не поточна суб'єктивна потреба діяти на користь суспільного блага, а бажання самостверджуватися на індивідуальному і колективному рівнях. Залежність психічного самопочуття від матеріальних благ, точніше їх кількості, в сучасному світі набуває неосягнених масштабів. І хоча споживча позиція людства дедалі все більше турбує передову світову спільноту, питання виживання в умовах політичної та фінансово-економічної криз у деяких країнах, у тому числі й Україні, є актуальним, оскільки значна кількість населення цих держав не має можливості задовольнити свої первинні фізіологічні потреби, не кажучи вже про вищі духовні потреби особистості.

Що стосується суспільних процесів, то, як свого часу зауважував Е. Фромм, суспільство в цілому може бути «не цілком психічно здоровим». У розвитку індивідуальної та колективної патологій дійсно простежуються паралелі. Ідеї про національно-державну велич і винятковість, наддержаву, особливі здібності представників титульної нації у відтворенні пацієнта психіатричної лікарні дозволяють поставити певний діагноз. Оскільки ці ідеї часто ведуть до глибокого національного приниження і навіть територіального розколу, використання в даному випадку психіатричної термінології видається доречним. «Не цілком психічно здорове

суспільство», на думку Е. Фромма, трансформує уявлення про дійсні проблеми психічного життя, які полягають не стільки в тому, чому деякі люди стають душевнохворими, скільки в тому, чому більшості вдається уникнути цього. Не захворіти допомагає комплекс соціальних захисних (адаптивних) механізмів – стандартизована система, в якій переважають певні рішення і, відповідно, певні прагнення і способи їх задоволення. Ця система «передбачає моделі поведінки», завдяки яким можна «страждати від нестачі спонтанності й індивідуальності та не відрізнятись суттєво від мільйонів інших людей» [14].

Уведене Е. Фроммом поняття «нормальної соціальної ущербності» передбачає, що система досить захищена, щоб надати необхідну кількість соціальних транквілізаторів, що підтримують ілюзію нормального життя середньої людини. На противагу цьому хвора громадська структура перешкоджає задоволенню потреб, не надає достатньої кількості заспокійливих засобів через обмеженість власних ресурсів і погано регламентує поведінку громадян, пред'являючи до них різноспрямовані вимоги, що іноді призводить до трагічних наслідків.

Типовим прикладом слугує відома фраза колишнього прем'єр-міністра Киргизької Республіки Турсунбека Чингишева [13], яка свого часу була широко процитована в киргизькій центральній пресі: «Не крадуть у Киргизстані тільки дурні і ледарі», що було рівнозначно наказу: «Кради, якщо ти не ледар і не дурень». І це незважаючи на чинне кримінальне законодавство, що передбачає відповідне покарання. Іншим прикладом подвійних посилок можуть бути утопічні інтернаціональні гасла про братерство і рівність при бурхливо розквітаючому націоналізмі. При цьому Конституція Киргизької Республіки юридично закріплює ідеологію, засновану на мультикультуралізмі. Результатом існування в ускладненій соціальному хаосом ситуації подвійних наказів став злостий когнітивний дисонанс: зростаючий рівень тривоги і зрив ослаблених захисних механізмів соціальної системи призвели до апатії і деградації громадян, періодично змінювані ненавистю, бажанням знищити існуючий режим, а також самих себе. «Помаранчеві» й інші «кольорові» революції в цьому сенсі можуть розглядатися як результат загострення в усвідомлюваній більшості соціальної ущербності, компенсація якої вимагає негайних дій. У середині 1950-х рр. Г. Бейтсон (Bateson, 2000 [1956]) [2] назвав і описав подібні ситуації, що склалися в результаті парадоксального наказу, що означає протиріччя між повідомленнями, які одночасно посилюються на різних рівнях комунікації.

Вочевидь, що в соціальної ущербності є свої критерії тяжкості – від бездумного слідування моделям поведінки в суспільстві («задана соціальна ущербність») до розвитку синдрому вивче-

ної безпорадності, за якого здатність самостійно приймати рішення і нести відповідальність за свої вчинки зникає. У запущених випадках суспільство перетворюється на подібну дитячого садка із суворим вихователем-тираном на чолі, без дозволу якого не можна зробити навіть найпростіші дії. Вихователь-тиран, у свою чергу, також є продуктом системи і залежить від своїх жертв, страждаючи від іншого варіанту ущербності, який чітко проявляється під час перебування при владі.

Щодо останнього можна констатувати, що дослідження особистості політичних діячів мають давню історію. У своїй книзі «Психопатології в політиці» Г. Лассуел обґрунтував положення, що політичні люди (*homo politicus*) найчастіше прагнуть компенсувати виникаючі в ранньому дитинстві несвідоме почуття неповноцінності й низьку самооцінку (Лассуел, 2005) [10]. Гонитва за владою є лише одною з поширених спроб людини втекти від самої себе, а політична діяльність стає засобом гіперкомпенсації комплексу неповноцінності. *Homo politicus* переносить особисті мотиви на громадські об'єкти, раціоналізуючи їх із точки зору суспільного інтересу. Політична арена, на думку Лассуела, – надзвичайно зручне місце для заміщення дитячої травми. Перебування при владі, таким чином, не тільки не забезпечує страховки від захворювання на психічний розлад – навпаки, вона (влада) надає родючий ґрунт для його подальшого розвитку. Вчений доходить висновку, що патологічні зміни особистості правителя істотно впливають на процес прийняття рішень, здоров'я державного апарату і суспільства в цілому, формуючи при цьому з великою ймовірністю політичні інститути, які встановлюють авторитарний або тоталітарний режими. А для того щоб вивчити психічні розлади людей, які очолювали держави і проаналізувати вплив зміненого мислення можновладців на хід історії, вважає Лассуел, необхідно поєднання фундаментальної медичної підготовки і досвіду роботи в уряді держави.

Дуже часто амбіційність від манії величчя в політиці відділяє тонка грань. Як зазначалося вище, політика особливо приваблює нарцисичних людей, бо цей рід діяльності забезпечує їм популярність та саморекламу. У 1998 році було проведено дослідження, в якому порівнювався рівень нарцисизму в політиків, духовенства, професорів коледжів та бібліотекарів. Автори мали початкову гіпотезу, що перші три типи матимуть рівень нарцисизму значно вищий, ніж у бібліотекарів, бо їхня діяльність є більш престижною і помітною для публіки. З'ясувалося, що священники, професори та бібліотекарі утворили спільну групу, а політики вирвалися далеко вперед. Із цього був зроблений висновок, що якби існувала політична система, яка цінує лідерство чи реальну законодавчу роботу, то таке відхилення в поведінці не становило б проблеми. Однак такої системи немає, а замість неї існує

система, яка винагороджує тих, хто має нічим не стримувану здатність до самореклами [11].

В інтерв'ю англійський лорд Девідом Оуеном [6], який за своє життя зустрічався з багатьма світовими політиками, оскільки в 70-х роках ХХ ст. був міністром охорони здоров'я, а згодом – і міністром іноземних справ Великобританії, розповідав про своє враження від В. Путіна і Д. Медведєва: «И Путин, и Медведев – молодые и здоровые современные люди, у них нет явных физических и психических проблем. Кое-кто подозревает Путина в гибрис-синдроме – этот термин означает некую профессиональную деформацию, слепую, враждебную здравому смыслу самонадеянность, презрение к чужому мнению, отрыв от реальной политической ситуации. Чем дольше человек во власти, тем больше шансов, что он «подхватит» гибрис-синдром. Им страдала Маргарет Тэтчер, ярко выражен он был у Тони Блэра и Джорджа Буша-младшего во время операции в Ираке».

Незважаючи на різноманітність думок про правомірність виділення гібрис-синдрому в якості окремої нозологічної категорії, інтерес до його дослідження зростає. Нижче перерахуємо основні клінічні критерії гібрис-особистості.

1. Схильність сприймати світ як арену, де можна використовувати свою силу і здобути славу, а не місце, наповнене проблемами, які вимагають розв'язання.

2. Схильність до вчинення дій, які в подальшому подаються виключно в позитивному світлі та перебільшення їх значення для оточуючих.

3. Надмірна заклопотаність власним іміджем і способом його вираження.

4. Месіанська манера розмови про власні діяння, тенденція до самозвеличення в мові та манерах.

5. Надмірна ідентифікація себе з нацією або іншою групою людей до такої міри, що власні бажання, думки і потреби починають приписувати всій нації або групі людей.

6. Зневага і презирство до думки інших.

7. Нерозсудливість та імпульсивність у прийнятті рішень.

8. Втрата контакту з дійсністю і самоізоляція від «простих смертних».

9. Тенденція дозволяти собі «широке бачення проблеми», особливо її моральної сторони, уникати обговорення практичності і безпеки власних рішень.

10. Подальше некомпетентне ведення політики, яку можна назвати «зарозумілою некомпетентністю». Це така ситуація, коли все йде не так тільки тому, що зарозумілість завадила лідеру подбати про «болти і гайки» [10].

Істотними зовнішніми факторами, що призводять до такого стилю поведінки, можуть бути надання надмірної влади і відсутність механізмів її

обмеження, а також період, протягом якого людина припускає залишатися при владі. Очевидно, що чим довше лідер перебуває при владі, тим ймовірнішим є розвиток гібрис-синдрому. Атмосфера всемогутності може розвинути навколо лідера будь-якого рангу, але, як правило, чим вище посада людини, тим більший ризик. Навіть демократично обрані лідери оточені особливим шануванням всередині даної політичної ситуації. Гібрис-особистість більш характерна для глав урядів, незалежно від того, демократичні вони чи ні. Особистісні характеристики, що перешкоджають збереженню якісного контакту з реальністю під час перебування при владі, сприяють швидкому розвитку гібрис-синдрому.

Низку характеристик, що визначають швидкий розвиток розладу (завищена самооцінка, імпульсивність, егоцентризм, презирство до підлеглих), медицина пояснює змінами нормального функціонування вентромедіальної префронтальної кори, лімбічної системи і латерального гіпоталамуса. Диференціальний діагноз повинен, ймовірно, включати ознаки професійної деформації людини, яка володіє владою, істеричні й нарцисичні розлади особистості. Катамнестичне дослідження гібрис-особистостей істотно полегшується після відходу лідера зі свого поста, якщо тільки його/її не встигли канонізувати, що аж ніяк не рідкість у разі спадкової передачі влади. Якщо влада передається члену сім'ї і в попереднього правителя були очевидні ознаки гібрис-синдрому, то патологічні зміни особистості спадкоємця можуть стати очевидними з перших хвилин перебування на чолі держави. Революційна зміна уряду далеко не завжди призводить до зміни режиму, пасивність більшості також не покращує ситуацію.

Отже, наголосимо, що психічні хвороби суспільства і психічні розлади особистості, пов'язані з її перебуванням при владі, не достатньо розглядаються соціологією, психологією, соціальною психіатрією. Предмет, методи і завдання останньої дисципліни поки що чітко не визначені, не дивлячись на значну кількість навчальних посібників і статей, в назві яких зустрічаються вищезгадані терміни.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо таке:

1. Зв'язок між політикою і психічними станами як особи, так і суспільства в цілому підтверджений.

2. Політичний аспект деспотизму, який описується ознаками гібрис-синдрому, є не тільки політичним поняттям, а й загально-соціологічною і морально-правовою категорією, політичні форми якого визначаються як бонапартизм, авторитаризм, тоталітаризм. Суспільство потребує політико-соціальної стабільності, а якщо вона не забезпечена системою демократичної влади, вона забезпечуватиметься авторитарними (тоталітарними) методами.

3. Психічні стани людини входять до зони відповідальності політиків і можуть успішно вимірюватися і контролюватися в інтересах суспільства.

4. Політика, яка здійснюється не як професійна трудова діяльність, а як «аматорська політика», з великою ймовірністю призводить до некерованих спалахів психічних станів у суспільстві, які згодом можуть корегуватися тільки медичними засобами. Непрофесійна політика становить небезпеку для суспільства, тому професійні політики повинні розуміти і враховувати свій вплив на психічний стан людей.

Насамкінець, проводячи паралелі із сучасним політичним життям українського суспільства, наголосимо на тому, що все частіше й частіше у ЗМІ, виступах депутатів на телебаченні, з трибуни Верховної Ради, в комітетах лунають заклики і висуваються пропозиції, що для найвищих посадовців, які реально впливають на всі сфери суспільного життя, перед їх призначенням на посаду, а згодом – хоча б раз на рік, необхідно проходити розгорнуте медичне, психологічне й психіатричне обстеження для виявлення тих негативних рис і ознак, які в подальшому можуть призвести до встановлення в країні диктатури. Переконані, що це було б розумним і своєчасним рішенням, яке вплинуло б на прискорення демократичних процесів у політичній сфері транзитної України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Alford J. Hibbing J. R.,. Personal, Interpersonal, and Political Temperaments. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2007. Vol. 614. S. 196–212.
2. Bateson G. Steps to an Ecology of Mind. Chicago : University of Chicago Press. Bloch, 2000. S. 178.
3. Галецька І.І. Психічне здоров'я як проблема національної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. 2(1). С. 49–57.
4. Головаха Е. Социальное безумие. История, теория и современная практика. Киев : Абрис, 1994. 168 с.
5. Гусева А.В. Кризи суспільних систем і психічне здоров'я особистості. *Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць К-ГІНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С Костюка АПН України*. 2010. Вип. 10. С. 196–204.
6. Какие болезни политиков мешали жить их народам. *Город 812*, 2011. 16 марта. URL : <http://www.online812.ru/2011/03/16/010/>.
7. Корнилов А.П. Саморегуляция человека в условиях социального перелома. *Вопросы психологии*. 1995. № 5. С. 69–78.
8. Лассуэл Г. Психопатология и политика. Москва : РАГС, 2005. 352 с.
9. Моїсеєнко Р.О. Охорона психічного здоров'я дітей в умовах економічної кризи: деякі проблеми та шляхи їх розв'язання. *Здоров'я України*. 2010. № 3(14). С. 41–43.
10. Молчанова Е.С. Реабилитация политической психиатрии: нездоровое общество и психические

расстройства, связанные с пребыванием у власти. *Историческая психология и социология истории*, 2012. Т. 5. № 2. URL : <http://www.socionauki.ru/journal/articles/148920/>.

11. Нарцисизм та інфантилізм. Політик стає шоу-меном і замість написання законів пише в Твіттер // Текст ORG UA, 2010. 1 декабря. URL : http://texty.org.ua/pg/article/newsmaker/read/25998/Narcysyzm_ta_infantylizm_Polityk_staje_shoumenom_i.

12. Оуэн Д. История болезни: недуги мировых лидеров последнего столетия. Москва : Амфора, 2011. 639 с.

13. Усупбаев А. Надо прекратить этот «Кыргызстан – наш общий дом». *Ачык Салат плюс*. 2011. 29 декабря.

14. Фромм Э. Здоровое общество. Москва : АСТ, 2011. 448 с.

REFERENCES:

1. Alford, J. (Ed.). (2007). Personal, Interpersonal, and Political Temperaments [Personal, Interpersonal, and Political Temperaments]. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 614, pp. 196–212.
2. Bateson, G. (2000). Steps to an Ecology of Mind [Steps to an Ecology of Mind]. Chicago: University of Chicago Press. Bloch, P. 178.
3. Galetcka, I. I. (2012). Psykhichne zdorov'ia yak problema natsionalnoyi bezpeky [Mental health as a national security problem]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 2(1), pp. 49–57.
4. Golovaha, E. (Ed.). (1994). Socialnoie bezumie. Istoriia, teoriia i sovremennaia praktika [Social madness. History, theory and modern practice]. Kiev: Abris, 168 s.
5. Gusieva, A. V. (Ed.). (2010). Krizy suspilnyh system i psykhichne zdorov'ya osobystosti [Crisis of social systems and mental health of the individual]. *Problemy suchasnnoi psykhologii: zb. nauk. pratc. K-GINU imeni Ivana Ogiyenka, Instytutu psihologii im. G. S. Kostyuka APN Ukrayiny*, vol. 10, pp. 196–204.
6. Kakiie bolezni politikov meshali zhit ikh narodam [What diseases of politicians prevented their peoples from living]. *Gorod 812*. 2011. 16 marta. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.online812.ru/2011/03/16/010/>.
7. Kornilov, A. P. (1995). Samoregulatsiia cheloveka v usloviakh socialnogo pereloma [Self-regulation of a person in a social fracture]. *Voprosy psihologii*, no. 5, pp. 69–78.
8. Lassuel, G. (2005). Psikhopatologiya i politika [Psychopathology and politics]. Moskva: RAGS, 352 s.
9. Moiseyenko, P. O. (Ed.). (2010). Okhorona psykhichnoho zdorov'ya ditei v umovakh ekonomichnoyi kryzy: deyaki problemy ta shlyahy yih rozv'yazannya. *Zdorov'ya Ukrayiny*, no. 3 (14), pp. 41–43.
10. Molchanova, E. S. (Ed.). (2012). Reabilitatsiya politicheskoy psikhiiatriyi: nezdorovoe obshchestvo i psikhicheskie rasstrojstva, svyazannye s prebyvaniem u vlasti [Rehabilitation of political psychiatry: unhealthy society and mental disorders associated with being in power]. *Istoricheskaya psikhologiya i sotsiologiya istoriyi*, t. 5, no. 2. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/148920/>.

11. Nartsysyzm ta infantylyzm. Politik staie shoumenom i zamist napysannia zakoniv pyshe v Twitter [Narcissism and infantilism. The politician becomes a showman and writes in Twitter instead of writing laws]. Teksty ORG UA. 2010. 1 dekabria. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu:

http://texty.org.ua/pg/article/newsmaker/read/25998/Nartsysyzm_ta_infantylyzm_Polityk_staje_shoumenom_i.

12. Ouen, D. (2011). Istoriia bolezni: nedugi mirovyh liderov posledneho stoletia [Case history: illnesses of world leaders of the last century]. Moskva: Amfora, 639 s.

13. Usupbaev, A. (2011). Nado prekratit etot «Kyrgyzstan – nash obshii dom» [We must stop this «Kyrgyzstan – our common home»]. Achyk Salsat plyus. 29 dekabria.

14. Fromm, E. (2011). Zdorovoe obshestvo [Healthy society]. Moskva: AST, 448 s.

Impact of mental health disorders personality due to her being in power on socio-political processes

Timashova Viktoriya Mikhailivna

Doctor of Political Science,
Associate Professor,
Professor of the Department of Political
Science, Public Administration and
Administration
National Pedagogical University
named after M.P. Drahomanov
Pyrohova str., 9, Kiev, Ukraine

The current problem in the modern dynamic world is the mental disorders that result from the violation of the interaction of the individual with his or her own and the surrounding world. The latter concept necessarily includes attitudes to events in the course of socio-political processes. The identity crisis is largely due to the fact that we are at increased risk connected in the political and economic spheres. In this connection, the article deals with the concept of mental disadaptation in situations of crisis state periods which are accompanied by deterioration of the psychological state of the population. The purpose of the study is to analyze the mental health disorders of the individual which caused by his or her power, and their impact on socio-political processes. The study uses a behavioral approach that views the political process as the realization of a particular primary willpower that gives political meaning to any behavioral act. Behavioralism uses the reduction of personality to its social functioning and the definition of norm or health connects with the concept of equilibrium, the criteria of which are adaptation, stability, success, productivity, conformality.

The concept of political psychiatry has been applied, which has proved the appropriateness of applying psychiatric concepts to describe and explain the influence of mental health disorders of a person related to his / her power in the course of socio-political processes. It is emphasized that the subject, methods and tasks of political psychiatry have not yet been clearly defined. Social impairment as well as the concept of normal social impairment introduced by E. Fromm. He defined as an adaptation phenomenon that contributes to the survival of the individual in modern society, and the syndrome of overconfidence (hybridity) – as a set of signs of specific occupational deformity, invocation. The basic clinical criteria of a hybrid personality and their manifestation in the behavior of such a person are given. It has been found that the granting of excessive power and the absence of mechanisms to limit it as well as the period during which a person assumes to remain in power. It can be significant external factors. This leads to the main conclusion that the mental states of a person are within the responsibility of politicians, which is why society needs political and social stability, and if it is not provided with a system of democratic power, it will be provided by authoritarian (totalitarian) methods.

Key words: political psychiatry, paradoxical order, social defect, hybrid syndrome.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Жигайло
Володимир Миколайович

Доктринальні засади зовнішньої політики Дж. В. Буша

УДК 327(73)

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-75-81>

Жигайло Володимир Миколайович
аспірант кафедри міжнародних відносин
Національного університету
«Острозька академія»
вул. Семінарська, 2, Острог,
Рівненська обл., Україна

Стаття присвячена аналізу документів, що складають доктринальні засади зовнішньої політики Сполучених Штатів упродовж першої каденції Дж. В. Буша. Недостатнє висвітлення доктринальних основ зовнішньої політики Вашингтона упродовж 2001–2005 років визначає актуальність даного дослідження. Метою дослідження є аналіз базових документів адміністрації Дж. В. Буша, прийнятих після 2001 року, які визначили зовнішньополітичний курс країни упродовж тривалого часу. Розглянуто засади зовнішньої політики Дж. Буша як продовження політики адміністрації Клінтона, проте вересневій події 2001 року значною мірою визначили зовнішньополітичні пріоритети Білого дому. Доктрину Дж. Буша визначає низка стратегічних документів: Стратегія національної безпеки (2002 р.); стратегія національної оборони (2005 р.); національна воєнна стратегія (2004 р.); інші національні стратегії (стратегія США в XXI столітті (2000 р.); національна стратегія внутрішньої безпеки (липень 2002 р.); національна стратегія для боротьби зі зброєю масового знищення (грудень 2002 р.); національна стратегія з кібербезпеки (лютий 2003 р.); національна стратегія захисту важливих місць інфраструктури 2003 р.); національна стратегія у боротьбі з тероризмом (лютий 2003 р.); стратегія національної контррозвідки США (2005 р.). До цієї групи відносимо і документи оборони США: чотирирічний оборонний огляд 2001 року (QDR 2001); щорічні звіти президенту США та Конгресу (2001–2005 рр.) та виступ президента в ООН. Вищезгадані документи репрезентують концепцію зовнішньої політики, що була краще структурованою і більш цільною, ніж будь-яка інша, розроблена упродовж холодної війни. В основі цієї стратегії було усвідомлення американської сили. Загальною метою американської політики була трансформація моменту впливу в десятиліття миру, процвітання і свободи для США. Окрім боротьби з тероризмом, іще одним вектором зовнішньополітичної доктрини США виступає поширення демократії у світі та дотримання прав людини.

Ключові слова: доктрина, зовнішня політика, США, Дж. В. Буш, стратегія національної безпеки, доктринальні засади зовнішньої політики США.

Вступ. Сучасний період міжнародних відносин зазнає швидких змін, що відбуваються на геополітичній карті світу. Незважаючи на це, провідним актором у сфері міжнародних відносин залишаються Сполучені Штати Америки. Провідна роль Вашингтона в міжнародних відносинах потребує аналізу доктринальних основ зовнішньої політики однієї із сучасних суперпотуг.

Метою даної статті є аналіз базових документів адміністрації Дж. В. Буша, що складають доктрину зовнішньої політики США упродовж 2001–2005 рр. і пояснюють зовнішньополітичні імперативи Вашингтону. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: 1) виявити базові документи, що складають доктрину Дж. В. Буша; 2) здійснити аналіз ключових документів стратегій адміністрації Буша, прийнятих упродовж 2001–2005 рр. Пов'язаний із сучасною зовнішньою політикою США, предмет дослідження зумовив відсутність наукових робіт із даної тематики, натомість виявлено експертну аналітику вітчизняних [1; 2; 3] та зарубіжних політиків і політологів [4; 5; 6], що підсилює потребу в даному дослідженні як спробі наукового аналізу проблеми.

Методи. У роботі використано метод історизму, аналітичний метод та системного аналізу,

які сприяли виявленню кінцевих цілей зовнішньої політики адміністрації Дж. В. Буша і базових аспектів міжнародної діяльності США упродовж 2001–2005 рр.

У першій половині 2001 року основою зовнішньої політики Дж. Буша було продовження політики адміністрації Клінтона, проте за відсутності очевидної загрози та конкретних цілей місія США в новому столітті залишалася невизначеною. Вереснева трагедія 2001 року сприяла формуванню концепції зовнішньополітичного курсу. Події 11 вересня підштовхнули адміністрацію до визначення чіткої мети в зовнішній політиці. «Ми у стані війни», – заявив президент Буш на засіданні Ради Національної Безпеки (РНБ) кількома годинами після атак [7, с. 2]. Того ж дня РНБ розробила директиву, що стосувалася дипломатичних та військових аспектів термінової відповіді США на атаки, яка стала підґрунтям стратегії країни на тривалий час. Це був початок формування зовнішньополітичної доктрини президента Буша.

В історії США є чимало документів, що визначали зовнішню політику країни на тривалий час, проте найвагоміший перегляд американської зовнішньої політики за останні 40 років здійснено

в кількох документах, які стали засадничими для зовнішньої політики Буша. Доктрину Дж. Буша визначає низка стратегічних документів: Стратегія національної безпеки (2002 р.); стратегія національної оборони (2005 р.); національна воєнна стратегія (2004 р.); інші національні стратегії (стратегія США в ХХІ столітті (2000 р.); національна стратегія внутрішньої безпеки (липень 2002 р.); національна стратегія для боротьби зі зброєю масового знищення (грудень 2002 р.); національна стратегія з кібербезпеки (лютий 2003 р.); національна стратегія захисту важливих місць інфраструктури (2003 р.); національна стратегія в боротьбі з тероризмом (лютий 2003 р.); стратегія національної контррозвідки США (2005 р.). До цієї групи відносимо і документи оборони США: чотирирічний оборонний огляд 2001 року (QDR 2001); щорічні звіти президенту США та Конгресу (2001–2005 рр.) та виступ президента в ООН [8]. Вищезгадані документи репрезентують концепцію зовнішньої політики, що була краще структурованою і більш цільною, ніж будь-яка інша, розроблена упродовж холодної війни. В основі цієї стратегії було усвідомлення американської сили. Загальною метою американської політики була трансформація моменту впливу в десятиліття миру, процвітання і свободи для США [9, с. 284].

Результати. Доктрина Буша представлена такими документами (див. рис. 1).

Інші національні стратегії США, прийняті та втілені в життя, охоплюють низку додаткових документів (див. рис. 2).

Одним із базових документів, розроблених і втілених у життя адміністрацією Дж. В. Буша, була Стратегія національної безпеки, основу якої складає американський інтернаціоналізм, під яким розуміють поєднання американських цінностей

і національних інтересів. І як зазначено у вступі згаданого документа, мета Стратегії національної безпеки полягає в тому, щоб зробити світ не просто безпечнішим, але й кращим [10, с. 1]. Традиційно йдеться про свободу та тоталітаризм, мир і безпеку, розвиток дружних дво- та багатосторонніх відносин з іншими країнами світу, водночас захист миру передбачає боротьбу з терористами і авторитарними режимами, що стало особливо актуальним після атак у вересні 2001 року. Для боротьби з тероризмом адміністрація планує використати військову силу, поліпшити обороноздатність країни, залучати правоохоронні органи та розвідку. Уперше в офіційному документі США боротьба з тероризмом оголошена на глобальному рівні без конкретної вказівки тривалості та закінчення. У боротьбі з тероризмом президент Буш очікує підтримки інших країн світу, які поділяють зі Сполученими Штатами спільні цінності [10, с. 1]. Отже, боротьба з тероризмом у глобальному, цивілізаційному вимірі стає не лише доктриною зовнішньої політики США, але й метою зовнішньополітичної стратегії Вашингтона упродовж наступних десятиліть.

З точки зору доктринального підходу в документі актуалізовано чотири ключові теми, пов'язані із загрозою національної безпеки: 1) звучить заклик здійснити превентивні удари (доктрина превентивності) проти ворожих держав і терористичних груп, які мають на меті розроблення зброї масового знищення (ЗМЗ) [11]; 2) зазначено, що США не допустять, щоб будь-яка інша держава кинула виклик її глобальній воєнній силі [12]; 3) висловлено відданість багатосторонній міжнародній співпраці. Водночас адміністрація Білого дому заявляє про те, що в разі необхідності Сполучені Штати без коливань розпочнуть односторонні дії заради захисту національних інтересів і

Доктринальна основа зовнішньої політики Вашингтона упродовж першої каденції Дж. В. Буша

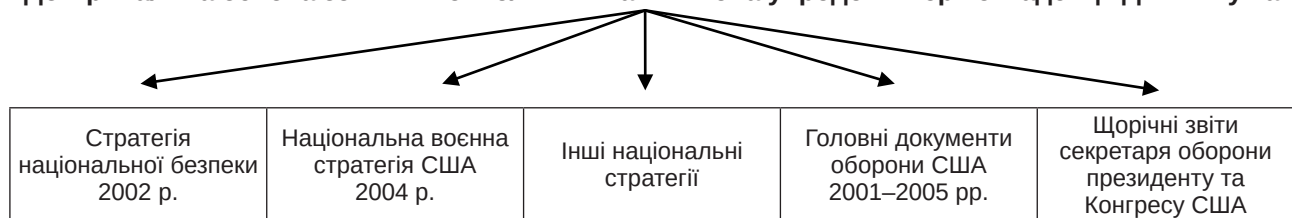

Рис. 1. Доктрина Буша

Інші національні стратегії США 2001–2005 рр.

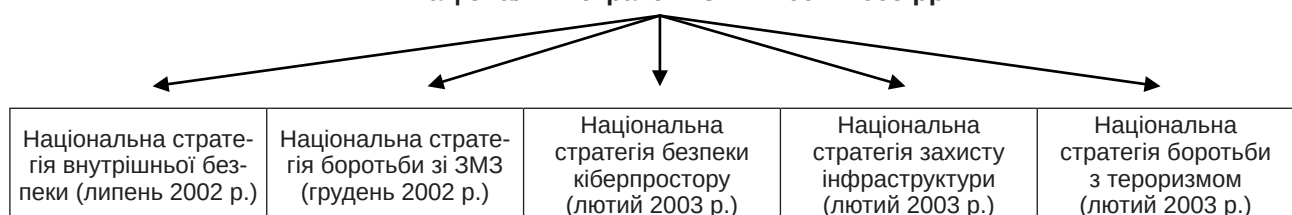

Рис. 2. Інші національні стратегії США

національної безпеки [13]; 4) проголошено мету поширювати демократію та права людини на земній кулі, зокрема і в мусульманському світі [14].

Щоб зменшити напругу у світі, Сполучені Штати мають намір звести до мінімуму загрозу використанні зброї масового знищення. Стратегія боротьби зі ЗМЗ охоплює такі аспекти: 1) активні зусилля протистояти поширенню ЗМЗ; 2) протидію поширенню має стати частиною доктрини зовнішньої політики США; 3) намір стати на заваді країнам-паріям і терористам здобути матеріали чи технології для створення зброї масового знищення. А нещодавня угода «великої вісімки» про 20 млрд. доларів на глобальне партнерство проти поширення ЗМЗ є першим кроком на цьому шляху; 4) фективну реакцію на появу загрози з боку терористів використати ЗМЗ. Америка не дозволить ворогам завдати удар першими; 5) з метою попередити ворожі дії США будуть діяти на випередження. Для цього Вашингтон значно поліпшить розвідувальні можливості, які забезпечать своєчасну та точну інформацію про загрози; координуватиме зусилля із союзниками для адекватної оцінки більш небезпечних загроз; продовжуватиме реформування збройних сил і посилить їхню здатність здійснювати швидкі та точні операції з прогнозованими результатами [11].

Нестабільний характер світ-системи вимагає від США активної участі у міжнародних відносинах. А кожен випадок глобального та регіонального конфлікту буде розглянуто з урахуванням таких стратегічних принципів: 1) Сполучені Штати докладуть зусиль до розбудови міжнародних відносин та інституцій, спрямованих на врегулювання конфліктів, де б вони не виникли; 2) Америка завжди готова допомогти тим, хто готовий змінюватися.

Регіон Близького Сходу є одним із пріоритетних цілей зовнішньої політики США. У Південній Азії американо-пакистанські відносини поліпшилися після того, як уряд Пакистану висловив згоду приєднатися до США в боротьбі з тероризмом. У Західній півкулі Вашингтону вдалося створити гнучкі коаліції з низкою країн – Мексикою, Бразилією, Канадою, Чилі та Колумбією. В Африці у співробітництві з європейськими союзниками США готові допомогти зміцнити слабкі африканські країни. Водночас південноафриканські країни, такі як Кенія, Нігерія та Ефіопія, як регіональні лідери, потребують посиленої уваги США. Координація зусиль із європейськими союзниками та міжнародними інституціями є важливим чинником у конструктивному вирішенні проблем та успішних миротворчих операціях. Африканські державні та субрегіональні організації потребують зміцнення, оскільки вони є початковими засобами нейтралізації транснаціональних загроз на постійні основі [12].

Війна з тероризмом передбачає співпрацю з регіональними партнерами та скоординованих

зусиль задля ізоляції терористів. За потреби Сполучені Штати висловлюють готовність здійснити прямі та тривалі дії з використанням національних і міжнародних сил. Безпосередньо увагу буде зосереджено на терористичних організаціях і групах. За необхідності, скориставшись правом самозахисту, Сполучені Штати готові застосувати силу в односторонньому порядку, завдаючи удар на випередження. Америка буде вести планомірну війну проти міжнародного тероризму, зокрема: 1) використовувати особистий вплив та співпрацювати з друзями та союзниками, щоб продемонструвати, що всі дії терористів є незаконними, а сам тероризм прирівнюється до піратства та геноциду; 2) підтримувати помірні та сучасні уряди, особливо серед мусульманських країн, задля переконання, що умови та ідеології, сприятливі для тероризму, не знайдуть підтримки та допомоги в жодного народу; 3) погіршувати умови для поширення тероризму; 4) сприяти вільному потокові інформації з метою плекати цілі та ідеї свободи та демократії в тих країнах, якими правлять спонсори глобального тероризму [13]. У боротьбі з тероризмом в Афганістані Вашингтон має намір активно співпрацювати з ООН і неурядовими організаціями та надавати гуманітарну, економічну, політичну та безпекову допомогу у відбудові країни, щоб перетворити її на мирну країну, а не прихисток тероризму.

Іще одним вектором зовнішньополітичної доктрини США виступає поширення демократії у світі та дотримання прав людини. Задля поширення демократичних засад у світі уряд Сполучених Штатів планує втілення таких стратегій: 1) допомогти ресурсами країнам, що започаткували національні реформи. Реформування передбачає гуманітарну допомогу, економічну свободу, боротьбу з корупцією, дотримання прав людини, верховенство права, збільшення інвестицій в охорону здоров'я та освіту; 2) поліпшити ефективність світового банку та інших фінансових організацій із метою підвищення життєвого рівня країн світу, що розвиваються; 3) вимагати підтвердження ефективності наданої допомоги; 4) збільшити кількість допомоги у формі грантів, а не позик; 5) сприяти торгівлі та інвестиціям; 6) підвищити стандарти охорони здоров'я; 7) збільшити фінансування освіти; 8) збільшити допомогу сільськогосподарському сектору [14].

Події 11 вересня не просто підштовхнули США до ревізії зовнішньої політики, але й чітко окреслили загрози безпеки Америки, однією з яких став міжнародний тероризм. На думку адміністрації Буша, стара *стратегія стримування* була неефективною, хоча від неї повністю і не відмовились. Зазначалось, що політика стримування та залякування буде використовуватись там, де це необхідно та доцільно. Зовнішньополітичні

інтереси доповнює внутрішньополітичний аспект – реорганізація інститутів забезпечення зовнішньої політики. Передбачалось доповнити функціонуючі інститути міністерством внутрішньої безпеки. На думку президента, всі діючі інститути потребували змін з урахуванням нестабільної міжнародно-політичної ситуації [15, с. 278].

У 2004 році було опубліковано Національну воєнну стратегію, розроблену під керівництвом Голови Об'єднаного комітету начальників штабів Р. Маєрса. Вона була спрямована на підтримку офіційних документів – Стратегії національної безпеки та Стратегії оборони США. Згаданий документ окреслює шляхи та засоби захисту країни, попередження конфліктів і нападів ворогів. Успіх ґрунтується на трьох пріоритетах: 1) здобути перемогу у війні з тероризмом; 2) розширити здатність воювати об'єднаними силами; 3) реформувати збройні сили США [16, с. 3].

Для досягнення першої мети слід знищити транснаціональну мережу тероризму, виявити зв'язки з державами-спонсорами, знищити їхні бази та попередити поширення тероризму. Друга ціль потребує об'єднаних зусиль всіх видів збройних сил і відомств, організацій, систем і доктрин. США слід посилити співпрацю об'єднаних сил, об'єднати зусилля урядових агенцій і міжнародних партнерів. Третє завдання полягає в терміновому реформуванні збройних сил через пошук нового потенціалу можливостей і розробок нових концепцій у боротьбі з тероризмом.

Кінцева мета Національної воєнної стратегії 2004 року – зміцнити лідерство США у світі, від протистояння з тероризмом у глобальному масштабі до підтримки молодих демократій. У цьому контексті дотримання міжнародних зобов'язань США та партнерство є домінуючими чинниками. І вагомим фактором у вирішенні міжнародних конфліктів виступають Збройні Сили США, які, як зазначено в документі 2004 року, також стоять на захисті національних і спільних інтересів.

Національна воєнна стратегія доповнює не лише Стратегію національної безпеки 2002 року, але й репрезентує Стратегію національної оборони, у якій сформульовано чотири пріоритети на майбутнє: 1) убезпечити США від прямого нападу; 2) здобути глобальну свободу дії; 3) створити безпечні умови для міжнародного порядку; 4) зміцнити союзи та партнерства для боротьби зі спільними викликами [16, с. 1].

Національна стратегія внутрішньої безпеки (липень 2002 р.) доповнює решту прийнятих і затверджених документів. Проголошено першочергову мету – захистити Америку від майбутніх терористичних атак. Національна стратегія внутрішньої безпеки намагається віднайти відповіді на чотири ключові питання: 1) що таке внутрішня безпека і яка її місія; 2) які найважливіші цілі, яких

слід досягнути; 3) що робить виконавча влада задля досягнення поставлених цілей; 4) що слід недержавним організаціям, приватному сектору та громадянам робити для внутрішньої безпеки [17, с. 4]. Сама стратегія власне складається з кількох базових блоків: вступу, сфер першочергової важливості та засад, на яких ґрунтується така стратегія і висновків. У вступі визначено загрози та процес організації захисту. До сфери першочергової важливості відносять розвідувальну діяльність та попередження атак, безпеку кордонів і транспорту, боротьбу з терором всередині країни, захист вразливих місць інфраструктури, захист від катастрофічних загроз, термінову підготовку та відповідь. Розділ основ внутрішньої безпеки охоплює законодавчу діяльність, використання науки та технологій, обмін інформацією та міжнародну діяльність. У висновках виокремлено пріоритети на майбутнє.

Національна стратегія внутрішньої безпеки є першим документом США, спрямованим безпосередньо на захист країни перед глобальними, зовнішніми та внутрішніми викликами, терористичними атаками. Боротьба з тероризмом всередині країни передбачає втілення шести ініціатив, а саме: покращити координацію зусиль між силовими відомствами країни; швидше реагувати на потенційних терористів; продовжувати розслідування та затримання терористів; закінчити реформування ФБР із метою попереджувати терористичні атаки; відслідковувати та реформувати джерела їхнього фінансування; знаходити закордонних терористів і судити їх.

У Національній стратегії внутрішньої безпеки розроблено та заплановано втілити в життя такі ініціативи: попередити використання терористами ядерної зброї; розробити широкий спектр вакцин, антимікробних засобів та антидотів; широко використовувати наукові здобутки та засоби в боротьбі з тероризмом.

Блок основ внутрішньої безпеки нараховує чотири напрями, зокрема: закон (законодавчу діяльність), науку і технологію, обмін інформацією та міжнародну співпрацю [17, с. 2]. У висновках визначено пріоритети у війні з тероризмом: фінансове забезпечення, захист від біологічної зброї, посилення рівня безпеки на кордонах, розширення аналітичних можливостей ФБР, створення технологічно розвинутої систем перетину кордону, збільшення фінансування служби берегової оборони, покращення обміну інформацією між федеральними службами.

Національна стратегія внутрішньої безпеки 2002 р. значно відрізняється за формою та змістом від Стратегії США для XXI століття (грудень 2000 р.), і перша відмінність – концептуальна, вони різняться ключовою метою. Попередня стратегія сформульована під гаслом зміцнення тран-

сатлантичної безпеки, яка значною мірою поширюється на союзників, партнерів та друзів [18], у той час як стратегія 2002 року зосереджена лише на внутрішній безпеці США і лише зрідка згадуються партнери та союзники.

Національна стратегія безпеки кіберпростору, як один із базових документів зовнішньополітичної доктрини, була прийнята в лютому 2003 року. Документ складається із трьох частин: вступу, пріоритетів національної безпеки кіберпростору та висновків. Цей документ є частиною Національної стратегії внутрішньої безпеки. Його доповнює Національна стратегія фізичного захисту базових місць інфраструктури. Мета цього документа – сприяти захисту кіберпростору США від зовнішнього впливу. Стратегія була спрямована на те, щоб зменшити вразливість інформаційних мереж і фізичних активів, що забезпечують їх. Відповідно до мети визначено такі завдання: 1) запобігти кібернетичним атакам, спрямованим проти США; 2) знизити вразливість інформаційної інфраструктури до зовнішнього втручання; 3) мінімізувати втрати і час відновлення після здійснених кібератак [19]. Документ 2003 року передбачає низку ініціатив для гарантії безпеки кіберпростору. Серед них: 1) створення громадсько-приватної структури для відповіді на віртуальні атаки національного рівня; 2) забезпечення розвитку тактичного та стратегічного аналізу кібератак і оцінка рівня вразливості; 3) сприяння розвитку приватного сектору, здатного здійснювати синоптичний огляд функціонування кіберпростору; 4) розширення мережі інформаційного попередження для координації зусиль у кризових ситуаціях; 5) покращення роботи управління національних загроз; 6) координація процесів добровільної участі в розвитку національних планів інформаційного захисту; 7) поліпшення обміну інформацією між громадськими і приватними мережами щодо кібератак, загроз і вразливих місць [19, с. X].

Важливим напрямком кібернетичного захисту є національна безпека та міжнародне співробітництво у сфері безпеки інформаційного середовища. Задля досягнення цієї мети в Національній стратегії безпеки кіберпростору передбачено співпрацю за такими напрямками: зміцнити контррозвідальну діяльність у сфері віртуального простору; поліпшити здатність захисних систем відбивати інформаційні напади; поліпшити координацію зусиль у відповідь на інформаційні атаки в межах національної спільноти; співпрацювати із промисловими та міжнародними організаціями, підтримувати діалог та партнерські відносини, поширюючи глобальну культуру міжнародної безпеки; прискорити формування національної та міжнародної спостережно-попереджувальної мережі для виявлення та попередження інформаційних атак; переконувати інші народи приєднатись до конвен-

ції Ради Європи щодо інформаційних злочинів [19, с. XIII].

Поява такого документа – закономірна, оскільки в 2003 році економіка та національна безпека Сполучених Штатів стала повністю залежною від інформаційних технологій та інформаційної інфраструктури. Інформаційні мережі безпосередньо підтримують діяльність усіх секторів економіки: енергетичного, транспортного, фінансового, банкового, інформаційного та телекомунікаційного, громадського здоров'я, аварійно-рятувального, водного, хімічного, захисту промисловості, продуктового, сільськогосподарського, поштової служби і відправлень. Інформаційна загроза є актуальним питанням національної безпеки. Так, у 1998 році терористи здійснили добре організований системний напад на інформаційні мережі НАСА та низку урядових дослідницьких лабораторій. У 2002 році інформаційна атака під назвою «Code Red» інфікувала сто п'ятдесят тисяч комп'ютерних систем менше ніж за чотирнадцять годин [19, с. 6; 50]. Атаки в інтерактивному інформаційному середовищі створюють загрози на кількох рівнях: 1) користувачів і малого бізнесу; 2) великих підприємств; 3) важливих секторів економіки та інфраструктури; 4) національному; 5) глобальному.

Особливої уваги заслуговує п'ятий пріоритет – «Національна безпека та міжнародне співробітництво». Творці згаданого вище документа визначили роль США як лідера світової спільноти в боротьбі з терористами, зокрема проти інформаційних атак: «Америка має бути готовою об'єднати зусилля світового товариства, працюючи з урядами та промисловими підприємствами, щоб створити безпечне інформаційне середовище, життєво необхідне для розвитку світової економіки та ринків» [19, с. 49].

Ініціативи у сфері міжнародної співпраці охоплюють: інформаційне партнерство з Канадою, Мексикою, Європою, Азією, Південною Америкою. Задля безпеки глобального інформаційного середовища Вашингтон готовий об'єднати зусилля з низкою міжнародних організацій, зокрема: Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), «великою вісімкою» (G8), Асоціацією Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АПЕК), Організацією американських держав (ОАС) та низкою інших організацій, сприяючи координації глобальних зусиль для безпеки інформаційного середовища. Сполучені Штати докладають зусиль для розвитку двосторонніх відносин із Канадою та Мексикою, спрямованих на створення безпечної Північноамериканської кібернетичної зони. Покращення обміну інформації у сфері інформаційної безпеки потребує створення та ефективного функціонування міжнародної мережі, здатної отримувати, оцінювати та поширювати необхідну інформацію на глобальному рівні.

Водночас Вашингтон активно розвиватиме співробітництво, спрямоване на розслідування та покарання інформаційних злочинів. Із цією метою США підписали та дотримуються Європейської конвенції кіберзлочинів, яка визнає інформаційні напади серйозним кримінальним злочином і передбачає застосовувати заходи взаємодопомоги для покращення боротьби з кіберзлочинами в міжнародних відносинах [19, с. 52]. Національна стратегія безпеки кіберпростору 2003 року є першим кроком на шляху до безпеки інформаційних інфраструктур.

Висновки. Аналіз базових безпекових документів свідчить про те, що Стратегія національної безпеки США 2002 року була цілісною доктриною, багатоаспектною, послідовною та спрямованою на забезпечення безпеки і національних інтересів США. Поява цього документа виникла у зв'язку з пошуком відповідей на проблемні питання нових викликів і загроз національній і міжнародній безпеці. Зовнішню політику США доповнює нова концепція – «превентивної оборони». Доктрину Буша складає низка базових документів, спрямованих на захист країни від терористичних атак зі збереженням лідерської ролі США у світі.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні зовнішньополітичних стратегій, підґрунтям яких виступають вищезгадані документи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дашкевич А.В. Еволюція системи доктринального забезпечення зовнішньої політики США повоєнного періоду: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. політ. наук. : спец. 23.00.04. «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». Київ, 1998. 32 с.
2. Рижков М.М. Доктринальний вибір стратегій зовнішньої політики США: від стримування до глобальної демократизації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. політ. наук. : спец. 23.00.04. «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». Київ, 2007. 25 с.
3. Оборський О.П. Концептуальне забезпечення американського глобалізму на початку ХХІ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук. : спец. 23.00.04. «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». Київ, 2008. 16 с.
4. Sasse Ben (Senator). The End of the End of History: Reimagining U.S. Foreign Policy for the 21st Century. *Texas National Security Review*. Vol. 2. Issue 2 (February 2019). P. 102–113.
5. Sicarusa Joseph & Aiden Warren. Presidential doctrines: U.S. national security from George Washington to Barack Obama. Rowman & Littlefield, 2016. 274 p.
6. Gurtov Mel. Superpower on Crusade: The Bush Doctrine in US Foreign Policy. Lynne Rienner Publishers, 2006. 265 p.
7. Balz Dan, Bob Woodward. America's Chaotic Road to War. *The Washington Post*. January 27, 2002. P. 2.

8. Bush George W. Address to the United Nations General Assembly, September 12, 2002. URL : <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/09/20020912-1.html>.

9. Brands Hal. From Berlin to Baghdad: America's search for purpose in the post-Cold War world. Lexington : The University Press of Kentucky, 2008. 416 p.

10. The National Security Strategy of the United States of America. September 2002. Washington, DC. 2002. 32 p.

11. The National Security Strategy of the USA 2002: Prevent Our Enemies from Threatening Us, Our Allies, and Our Friends with Weapons of Mass Destruction / G.W. Bush. June 1, 2002. West Point. URL : <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ei/wh/15425.htm>.

12. The National Security Strategy of the USA 2002: Work with others to defuse regional conflicts / G.W. Bush. May 23, 2002. Berlin, Germany. URL : <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ei/wh/15424.htm>.

13. The National Security Strategy of the USA 2002: Strengthen Alliances to Defeat Global Terrorism and Work to Prevent Attacks Against Us and Our Friends / G.W. Bush. September 14, 2001. Washington, D.C. URL : <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ei/wh/15423.htm>.

14. The National Security Strategy of the USA 2002: Expend the Circle of Development by Opening Societies and Building the Infrastructure of Democracy / G.W. Bush. March 14, 2002. Washington, D.C. URL : <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ei/wh/15428.htm>.

15. Колобов О.А, Тумина Ю.В. Доктринальные основы внешней политики США при администрациях Дж. Буша-мл. и Б. Обамы. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2012. № 1(1). С. 277–284.

16. National Military Strategy of the United States of America 2004: A Strategy for Today; A Vision for Tomorrow. R.B. Myers. 2004. URL : <https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/NMS04.pdf>.

17. National Strategy for Homeland Security. July 2002. URL : <https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/hls-strategy02.pdf>.

18. Department of Defense: Strengthening Transatlantic Security – A U.S. Strategy for the 21st Century, Washington. Dec. 2000. URL : <https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/eurostrategy2000.pdf>.

19. The National Strategy to Secure Cyberspace. February, 2003. URL : https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/cyberspace_strategy03.pdf.

REFERENCES:

1. Dashkevych A.V. Evoliutsiia systemy doktrynal'noho zabezpechennia zovnishn'oi polityky SShA povoiennoho periodu: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dok. polit. nauk.: spets. 23.00.04. «Politychni problemy mizhnarodnykh system ta hlobal'noho rozvytku» Kyiv, 1998. 32 s. [in Ukrainian].
2. Ryzhkov M.M. Doktrynal'nyj vybir stratehij zovnishn'oi polityky SShA: vid strymuvannia do hlobal'noi demokratyzatsii: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dok. polit. nauk.: spets. 23.00.04. «Politychni problemy mizhnarodnykh system ta hlobal'noho rozvytku». Kyiv, 2007. 25 s. [in Ukrainian].
3. Obors'kyj O.P. Kontseptual'ne zabezpechennia amerykans'koho hlobalizmu na pochatku KhKhI stolittia: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand.

polit. nauk.: spets. 23.00.04. «Politychni problemy mizhnarodnykh system ta hlobal'noho rozvytku». Kyiv, 2008. 16 s. [in Ukrainian].

4. Sasse Ben (Senator). The End of the End of History: Reimagining U.S. Foreign Policy for the 21st Century // Texas National Security Review: Vol. 2. Issue 2 (February 2019). P.102-113.

5. Sicarusa Joseph & Aiden Warren. Presidential doctrines: U.S. national security from George Washington to Barack Obama. Rowman & Littlefield, 2016. 274 p.

6. Gurtov Mel. Superpower on Crusade: The Bush Doctrine in US Foreign Policy. Lynne Rienner Publishers, 2006. 265 p.

7. Balz Dan, Bob Woodward. America's Chaotic Road to War // The Washington Post, January 27, 2002. P. 2.

8. Bush George W. Address to the United Nations General Assembly, September 12, 2002. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/09/20020912-1.html>

9. Brands Hal. From Berlin to Baghdad: America's search for purpose in the post-Cold War world. Lexington: The University Press of Kentucky, 2008. 416 p.

10. The National Security Strategy of the United States of America. September 2002. Washington, DC. 2002. 32 p.

11. The National Security Strategy of the USA 2002: Prevent Our Enemies from Threatening Us, Our Allies, and Our Friends with Weapons of Mass Destruction / G.W. Bush. June 1, 2002. West Point. URL: <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ei/wh/15425.htm>

12. The National Security Strategy of the USA 2002: Work with others to defuse regional conflicts / G.W. Bush.

May 23, 2002. Berlin, Germany. URL: <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ei/wh/15424.htm>

13. The National Security Strategy of the USA 2002: Strengthen Alliances to Defeat Global Terrorism and Work to Prevent Attacks Against Us and Our Friends / G.W. Bush. September 14, 2001. Washington, D.C. URL: <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ei/wh/15423.htm>

14. The National Security Strategy of the USA 2002: Expand the Circle of Development by Opening Societies and Building the Infrastructure of Democracy / G.W. Bush. March 14, 2002. Washington, D.C. URL: <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ei/wh/15428.htm>

15. Kolobov O.A., Tumina Yu.V. Doktrinal'nye osnovy vneshney politiki SShA pri administraciyah Dzh. Busha-ml. i B. Obamy // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. 2012. № 1 (1). S. 277-284. [in Russian].

16. National Military Strategy of the United States of America 2004: A Strategy for Today; A Vision for Tomorrow. R.B. Myers. 2004. URL: <https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/NMS04.pdf>

17. National Strategy for Homeland Security. July 2002. URL: <https://www.Bits.de/NRANEU/others/strategy/hls-strategy02.pdf>

18. Department of Defense: Strengthening Transatlantic Security – A U.S. Strategy for the 21st Century, Washington. Dec. 2000. URL: <https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/eurostrategy2000.pdf>

19. The National Strategy to Secure Cyberspace. February, 2003. URL: https://www.bits.de/NRANEU/others/strategy/cyberspace_strategy03.pdf

Doctrinal foundation of G. W. Bush foreign policy

Zhyhajlo Volodymyr Mykolajovych

Postgraduate Student at the Department
of International Relations
National University of Ostroh Academy
Seminars'ka str., 2, m Ostroh, Rivne
Region, Ukraine

The article deals with analysis of documents that laid the foundation for the foreign policy doctrine of the United States of America during the first presidential term of G.W. Bush. Doctrinal observation of U.S. foreign policy during 2001–2005 has not been properly studied yet. That's why research of the topic is urgent and timely. The purpose of the research is an analysis of basic official documents of Bush administration published after 2001 that shaped foreign policy course for a lengthy time. The author observed basics of George Bush foreign policy as continuation of foreign policy course conducted by Clinton administration. Events of September of 2001 considerably affected foreign policy priorities of the White House. Bush Doctrine is represented by a number of official documents. Among them: the National Security of the USA (2002); the National Defense Strategy (2005); the National Military strategy (2004); other national strategies in the 21st century. They are accompanied by additional documents, such as National strategy for Homeland Security (2002); National Strategy to Combat Weapon of Mass Destruction (2002); the National Strategy to Secure Cyberspace (2003); the National Strategy for the Physical Protection of Critical Infrastructure and Key Assets (2003); National Strategy for Combating Terrorism (2003); the National Counterintelligence Strategy of the USA (March 2005). Documents from the Department of Defense make up a substantial strategic document pack. Among them Quadrennial Defense Review Report 2001 (QDR 2001), Annual Reports to the President and the Congress (2001–2005) and the speech of G.W. Bush in the UNO. The above mentioned documents represent the conception of the foreign policy course which is much better structured and arranged than any other composed during the cold war period. The core idea of the strategy is the perception and realization of U.S. power. The general purpose of U.S. policy was transformation of geopolitical landscape into the decades of American prosperity, thriving and freedom. Apart from war with terrorism, there was another vector in foreign policy and it was spread of democracy in the world along with protection of civil rights.

Key words: doctrine, foreign policy, the USA, G.W. Bush, the national security strategy, doctrinal foundation of the U.S. foreign policy.

Лукасевич Анна Вікторівна
Пасічний Роман Ярославович
Рослонь Домініка Томашівна

Теоретичні підходи та реалізація «східної політики» Польщі в сучасному вимірі

УДК 327+339.9[438:477]+[061ЄС:005.56]
(4)«21»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-82-86>

Лукасевич Анна Вікторівна
студентка IV курсу спеціальності
«Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, Львів, Україна

Пасічний Роман Ярославович
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. С. Бандери 12, Львів, Україна

Рослонь Домініка Томашівна
кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, Львів, Україна

Ця робота присвячена вивченню Східного партнерства ЄС як важливого виміру реалізації східної політики Республіки Польща з урахуванням актуальних трендів трансформації міжнародного середовища в Центральній та Східній Європі. Актуальність роботи продиктована потребами поглибленого вивчення перспектив «Східного партнерства» ЄС і можливостей Польщі під час його реалізації. Проблематика актуалізується також необхідністю (пере)осмислення сучасної польської східної політики й окреслення потенційних сценаріїв її втілення. Дослідження «Східного партнерства» в зовнішній політиці Польщі з перспектив України є важливим, передусім, через доцільність «перезавантажити» сучасні відносини Києва та Варшави, а також з огляду на практичні потреби розвитку якісної лінії зовнішньополітичної поведінки української держави в умовах зближення з ЄС. Задля повноцінного аналізу вибраної тематики ми розглянули теоретичні підходи до формування концепції цього зовнішньополітичного напрямку. Так, виділяють прихильників Realpolitik, пілсудчиків і народних демократів («ендеків»). На сучасному етапі практична реалізація «східної політики» здійснюється більшою мірою за ідейною лінією пілсудчиків. У статті розглянули поточний стан реалізації «східної політики» Польщі на прикладі найважливіших держав цього регіону, які також є членами «Східного партнерства»: України, Білорусі, Молдови, Грузії, Азербайджану. Проаналізувавши наявні дані, ми дійшли висновку, що на сучасну польську активність у регіоні, охопленому «Східним партнерством», а також пов'язану з нею діяльність Польщі як у рамках ЄС, так і щодо РФ впливає поєднання декількох тенденцій і процесів. Вони проявляються всередині Польщі (політичні, демографічні, культурні), всередині ЄС (політичні й економічні), в диференціації ставлення до Брюсселя з боку суспільств, охоплених СГП, а також у зовнішньому вимірі російсько-української війни. Найбільшими загрозами на шляху реалізації східного вектору політики є інституційна та економічна слабкість країн, на яких спрямована ця політика, а також постійна економічна, політична, інформаційна загроза зі сторони Російської Федерації. Для якісного дослідження нами було використано такі методи як: системний, діалектичний, прогнозування, аналіз.

Ключові слова: «Східне партнерство», «східна політика» Польщі, Європейська політика Сусідства, Європейський Союз, Центральна та Східна Європа, Україна, Російська Федерація.

Вступ. Метою реалізації курсу польської зовнішньої політики, як і кожної держави, є забезпечення її незалежності та можливостей для безпечного розвитку. Досягнення цієї мети можливе лише завдяки правильному окресленню та розумінню викликів і загроз для Польщі й передбачає визначення ефективних методів реагування на них, як власними силами, так і силами союзників на різних географічних напрямках. Саме тому в рамках формування курсу польської зовнішньої політики була розвинута концепція її «східного виміру», що є частиною більшого політичного проекту — «Східне партнерство». Україні відведене значне місце в проведенні «східної політики» Польщі, саме тому доцільним та своєчасним є дослідження процесів, що відбуваються в зовнішньополітичній доктрині Польщі.

Мета роботи полягає в розгляді теоретичних ідей щодо функціонування «східної політики» Польщі та аналізі поточної ситуації в її реалізації.

Досягнення мети передбачає реалізацію таких завдань:

— з'ясувати геополітичні аспекти «східної політики» Польщі;

— розкрити взаємозв'язок польської політичної думки та зовнішньополітичної практики;

— визначити потенційні можливості та обмеження для «східної політики» Польщі в контексті динаміки Східного партнерства ЄС.

Методи дослідження. У роботі було використано такі методи, як системний, що сприяло всебічному розгляду об'єкта і предмета дослідження в розвитку та взаємодії з іншими явищами суспільного життя, діалектичний метод дав можливість з'ясувати особливості взаємозв'язку східних векторів зовнішньої політики ЄС та Польщі, а також виявити їхні збіжні й суперечливі особливості відповідно до визначеного історичного контексту, прогнозування сприяло визначенню їхніх перспектив у майбутньому, всебічний аналіз дав змогу з'ясувати зміст і виокремити особливості взаємозв'язку цілей та засобів Східного партнерства та східного напрямку зовнішньої політики Польщі.

Результати. На ідейному рівні бачення того, як будувати стосунки зі Сходом, особливо з Україною, в різних груп польської політичної еліти відрізняються. Виокремлюють три основні течії:

1) прихильників *realpolitik* – наголошують на односторонній польській модернізації та відмежуванні Варшави від її східних сусідів;

2) пілсудчиків – продовжують ідею династії Ягеллонів про розвиток стосунків Польщі і її східних сусідів через федералізм, який у XX ст. набув форми прометеїзму Ю. Пілсудського і її варіації – концепції «східної політики» Ю. Мєрошевського, Ю. Маєвського і Є. Гєдройця. Вони виступають за створення надійного буфера між Варшавою і Москвою у формі автономних та(чи) незалежних держав, надійно пов'язаних із Польщею;

3) народних демократів («ендеків») – поділяють виключно імперську та унітаристську тезу в дусі «народного демократа» Р. Дмовського, яка пропонує приєднати землі між Москвою і Варшавою до Польщі [5].

Життєвим інтересом Польщі є підтримання належного рівня безпеки і стабільності в регіоні, що вимагає підтримки якнайкращих відносин із державами з-поза її східного кордону, а не ізоляції від них. Нові незалежні держави формують «зону безпеки» всіх незалежних держав Центральної Європи, зокрема й Польщі, забезпечують їхнє існування і збереження суверенності. Незважаючи на виняткове значення цих держав, вони відзначаються інституційною та економічною слабкістю. Причиною цього є авторитарний режим (Білорусь, Азербайджан), неконсолідована демократія (Україна, Грузія), або ж нестабільність та непередбачуваність функціонування суспільних, зокрема політичних та військових структур (Молдова). Також особливістю білоруської, української, молдовської ситуації є чіткий поділ політичної еліти та суспільства на прихильників прозахідного або проросійського векторів. Також варто врахувати, що через географічну близькість до Російської Федерації ці держави знаходяться під постійним економічним, військовим, політичним та інформаційним тиском. Таке положення справ є вагомим чинником для того, щоб «східна політика» Польщі функціонувала в напрямку перетворення східних сусідів на сильні з інституційного, економічного й військового погляду держави. Лише за такої умови можливе перешкодження домінуючого становища Москви в регіоні.

Інструментами реалізації цієї далекосяжної цілі польської зовнішньої політики є: співпраця із зацікавленими державами, скерування фінансових ресурсів та політичного потенціалу ЄС на його східний кордон; тісна співпраця із членами ЄС та НАТО, що підтримують польську точку зору щодо РФ і колишнього СРСР; зовнішня підтримка, особливо США, держав Балтії і Скандинавії; нейтралізація дій проросійських учасників ЄС та НАТО, що мають протилежне бачення політичної архітектури ЦСЄ (Італія, Іспанія, Греція, Інолі – Болгарія, Угорщина та Словаччина) [2].

Польща, зважаючи на свій демографічний, територіальний та промисловий потенціал, економічні успіхи в умовах глобальної господарської кризи, постає середньою європейською державою на зразок Іспанії, України та Румунії, але не великою державою, як РФ, ФРН, Франція, Велика Британія та Італія. Вона є впливовою через дипломатичну активність у західних наддержавних структурах, яка впливає з необхідності відігравати істотну роль у міжнародній політиці. З огляду на географічне положення і контакти всередині ЄС і на схід від нього Польща може ефективно – в стратегічному вимірі – використати своє геополітичне розташування. Окремі аналітики вважають Польщу державою, призначеною бути лідером та рушієм під час формування й реалізації курсу «східної політики» ЄС. Польща вже з 1990 рр. надавала великого значення стосункам зі східними партнерами ЄС, покладаючись на сусідство з ними, спільну історичну спадщину, досвід співпраці з державами регіону, розуміння їхніх політичних та економічних реалій [7].

Однак унаслідок різниці між польським і російським потенціалами перша не може ані ефективно реалізовувати власний курс політики щодо РФ, ані проводити самостійну й відірвану від союзних структур «східну політику», яка приречена на поразку. Тому в умовах беззаперечної переваги російського потенціалу над польським союзники Польщі є джерелом, з якого вона черпає сили для реалізації свого бачення союзної «східної політики», і необхідною умовою для успішної реалізації Варшавою власного курсу «східної політики».

Головним зовнішнім джерелом сили, потенціал якого Польща залучає до реалізації своєї програми «східної політики», є США. Саме американська підтримка розширення НАТО на Схід у 1994–2004 рр. вплинула на перебіг цього процесу відповідно до інтересів Польщі. Обидві країни також підтримують можливість членства Грузії та України НАТО [1]. Вашингтон сміливіше підтримує білоруську опозицію, ніж ЄС, що концентрується на гуманітарній діяльності в Білорусі, зважаючи на власну «політкоректність». Саме завдяки підтримці Сполучених Штатів, на нашу думку, у 2008 р. вдалося зберегти транзитний коридор для енергоносіїв із басейну Каспійського моря в Європу і Туреччину через Азербайджан і Грузію [6].

Іншим важливими стейкхолдерами в підтримці «східної політики Польщі» є НАТО та ЄС. Зараз факт членства Польщі та держав Балтії в НАТО певною мірою оберігає їх від прямої чи опосередкованої агресії РФ [1]. Але оскільки воєнний лідер НАТО – США – зміщують свій фокус уваги в Азію і перекидають у зазначений регіон нові сили, захищеність Польщі і решти держав Центральної Європи дещо зменшується [3].

Важливими стратегічними партнерами серед країн-членів ЄС у питанні реалізації Польщею «східної політики» є держави Скандинавії і Балтії. Підтвердженням цього є зацікавлення Данії державами Балтії, шведсько-фінська ініціатива щодо «північного виміру» ЄС, а також польсько-шведська співпраця з просування «Східного партнерства». У цьому випадку зацікавлення Данії безпекою Естонії, Латвії та Литви стало для Варшави свідченням того, що Копенгаген є її потенційним союзником для промоції інтересів регіону в Брюсселі (в ЄС та НАТО).

Держави Балтії, незважаючи на їхній незначний (в масштабах ЄС) демографічний та економічний потенціал, є важливим суб'єктом впливу на польську «східну політику». Найтісніші стосунки, з огляду на історичні, географічні та етнічні чинники, поєднують Польщу та Литву. Утім, із часу естонсько-російської «війни за пам'ятники», коли Варшава солідаризувалась із Талліном, Естонія також визнала позитивну роль Польщі в регіоні. У рамках співпраці Польщі і держав Балтії зв'язки з Латвією є найслабшими. Тому існує нагальна потреба вжити заходів для їхнього зміцнення. На відміну від Литви, в польсько-латвійських стосунках немає дражливих питань. Нечисельна польська меншина в Латвії – джерело зближення обох держав, а не суперечок між ними. Утім, Латвія є єдиною державою Балтії, що раніше не мала постійної підтримки Варшави на зразок тієї, яку Естонія знайшла у Фінляндії або Литва – в Польщі.

На нашу думку, серйозною, можливо навіть найважливішою проблемою під час формування і реалізації польського курсу «східної політики» (як самотійно, так і в рамках ЄС) є не брак ресурсів чи пошук союзників, а так званий «імперський комплекс» відчуття загрози від Москви: польський «провінціал» постійно відчуває щодо неї презирство, але робить на її користь численні поступки. Зворотною стороною цього складного імперського (неоколоніального) комплексу Третьої Речі Посполитої і її «східної політики» є не лише залежність від Москви та ментально зумовлена готовність до поступок, але й прагнення до панування над своїми безпосередніми сусідами [4].

Отже, описавши контекст і чинники формування польської східної політики в ЄС і поза ним, можемо описати його напрями. Успішна реалізація плану максималістів-пілсудчиків із політичної перебудови Східної Європи у відповідності з інтересами Польщі передбачає залучення ключової держави регіону – України – як головного стратегічного союзника. Окрім того, що «прозахідна» Україна дає змогу підтримати належний рівень безпеки Польщі і є цінним союзником на міжнародній арені, вона також створює більше можливостей для економічного розвитку і Східної Європи загалом, і східних регіонів Польщі зокрема. Тому

далекосяжним прагненням Польщі, на нашу думку, є її тісний союз із Україною в рамках ЄС. Близня ціль Варшави – Україна як стабільний сусід, який інтегрується із Заходом, як його важливий економічний партнер. У цьому контексті першочерговим для Польщі заходом є підтримка незалежності України та її «європеїзація», а другорядними – підтримка Білорусі, Молдови та Грузії. У свою чергу, найменша спроба «європеїзації» цих держав та Азербайджану шляхом налагодження всебічних контактів між ними та ЄС і НАТО від початку є викликом Москві у її «виключній сфері інтересів», забезпечить для Варшави конфлікт із РФ. Окрім того, ще одним фактором ризику проведення Варшавою «східної політики» є внутрішня слабкість України, її політична нестабільність і сприйнятливості суспільства до російських маніпуляцій.

Програма польської «східної політики» щодо Білорусі, яка не є ані незалежним військовим чинником, як Україна, ані суб'єктом, здатним до енергетичної гри з РФ, повинна спиратися в основному на культурні чинники. Ця країна, на нашу думку, вимагає реалізації широкої польської програми підтримки сучасної національної свідомості, історичної гордості та патріотизму, побудованих не на антипольській основі, стримування і відвернення ментальної русифікації білорусів, «несвідомих», із точки зору прозахідних прихильників незалежної Білорусі. Польща має інструменти впливу на цю країну. Наприклад, ТБ «Белсат», радіо «Рація» є можливими каналами комунікації польської політичної еліти з білоруським народом, проте вони не використовуються на повну потужність. Саме тому можливим варіантом вирішення цього питання є ідея створення фонду підтримки вільної культури в Білорусі. На певних етапах історії (зокрема, й за керівництва в МЗС Польщі В. Ващиковського від «ПіС») здійснювались обґрунтовані спроби співпраці з О. Лукашенком, які, на нашу думку, не повинні стати єдиним вектором реалізації польського курсу щодо Білорусі [8].

Молдова в контексті реалізації курсу «східної політики» Польщі на практиці є виключно її об'єктом, а не суб'єктом. Прозахідною точкою впливу на Молдову може стати її сусід Румунія. Тому в цьому випадку Польщі варто підкріпити власні зусилля кооперацією з Бухарестом. Суб'єктом співпраці з Кишиневом, на думку польських оглядачів, повинен бути Бухарест.

Випадок Грузії в польській «східній політиці» є особливим. Мешканці цієї країни найбільш консолідовані у своїй прозахідній позиції серед усіх держав-учасників «Східного партнерства». Проблемою Варшави у Тбілісі є забезпечення грузинам свободи реалізації власних зовнішньополітичних амбіцій, незважаючи ані на прохолодне ставлення Заходу, ані на військовий тиск РФ, що загрожує завоюванням та розчленуванням Грузії.

Важливість цієї країни у «східній політиці» Польщі визначається декількома аспектами. По-перше, із практичних міркувань, оскільки дана держава лежить на незалежному від РФ шляху транзиту енергоресурсів в Європу із басейну Каспію та Центральної Азії. Тому її загарбання Москвою закряє можливості для диверсифікації поставок енергоносіїв до ЦСЄ. По-друге – з морально-політичних, адже остаточний успіх російської агресії в Грузії може заохотити еліти РФ продовжити реалізацію силового політичного курсу й на інших напрямках, що загрожує Україні та державам Балтії, Польщі. Тому грузинська проблема може стати платформою для розвитку співпраці Польщі з партнерами по регіону, які відчують загрозу через агресивний курс російської політики, продемонстрований на Кавказі у 2008 р. і в Україні – з 2014 р.

Висновки. Отже, підсумовуючи все вищесказане, можемо відзначити, що картину польської «східної політики» формують еволюція ситуації в Україні, Білорусі та РФ, два потужні зовнішні чинники – США та ФРН, стан їхніх стосунків із Росією та між собою. Контекст польського підходу до проблеми сусідства творять три елементи: членство Польщі в ЄС, неоімперські тенденції в Росії, устремління й орієнтації зовнішніх політик партнерів Євросоюзу на сході. Тому для майбутнього «східного сусідства», з точки зору Польщі, російський його вимір настільки ж суттєвий, як і союзний. Обидва складаються з комплексу можливостей і труднощів, з якими слід рахуватися під час вироблення цілісної, оптимальної стратегії діяльності польської дипломатії. Однак вважаємо, що саме проблема імперського комплексу поляків, зокрема загроза відродження імперіалізму «ендеків» серед впливових у сучасній Польщі «кресов'ян», і лише в другу чергу – зовнішньополітичний контекст (вихід сил США з регіону ЦСЄ), може призвести до краху польського курсу «східної політики» пілсудчиків-ягеллонів щодо України як ключового суспільства Східної Європи, а це, у свою чергу, загрожує всій конструкції «східної політики» як Польщі, так і ЄС, оскільки Варшава є «двигуном» його «Європейської політики сусідства» на Сході у вигляді «Східного партнерства».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сидоренко С. Новий статус України в НАТО: завдання, що стало реальним. Європейська правда. 2017. 7 листопада. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/7/7073310/>.
2. Bieleń S. Stosunki Unia Europejska-Rosja. *Dyplomacja czy siłą? Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych* / red. S. Parzymies. Warszawa, 2009.

3. Corboy D., Courtney W., Yalowitz K. A Democratic Spring Could Be Stirring in Eurasia. The West's Quiet Support Can Help. Denis Corboy, William Courtney, Kenneth Yalowitz. 2019. 13 June. URL : <https://www.rand.org/blog/2019/06/a-democratic-spring-could-be-stirring-in-eurasia-the.html>.

4. Giedroycizm jako kompleks postkolonialny. URL : <http://www.kresy.pl>.

5. Mieroszewski J. Finał klasycznej Europy. *Kultura*. 1950. nr 2-3 (28-29).

6. Minister Radosław Sikorski już nawet widzi Rosję w NATO. *Dziennik*. 2009. 31.III. Nr 76 (897). S. 5.

7. Żurawski P. Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej – główne czy pomocnicze narzędzie polskiej polityki wschodniej? *Partnerstwo Wschodnie w kontekście Europejskiej Polityki Sąsiedztwa i agendy Grupy Wyszehradzkiej*. Kraków, 2010.

8. Żurawski P. Wyspa Białoruś. *Obserwator. Biuletyn Biura Bezpieczeństwa Narodowego*. 2008. Nr 1(1). S. 68–79.

REFERENCES:

1. Sydorenko S. (2017) Novyi status Ukrainy v NATO: zavdannia, shcho stalo realnym [The new status of Ukraine in NATO: a task that has become real] [Elektronnyi resurs] / S. Sydorenko // Yevropeiska pravda.– Rezhym dostupu: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/7/7073310/>

2. Bieleń S. (2009) Stosunki Unia Europejska-Rosja [Relations between EU and Russia] / S. Bieleń // *Dyplomacja czy siłą? Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych* / red. S. Parzymies. – Warszawa.

3. Corboy D., Courtney W., Yalowitz K. A (2019) Democratic Spring Could Be Stirring in Eurasia. The West's Quiet Support Can Help [Elektronnyi resurs] / Denis Corboy, William Courtney, Kenneth Yalowitz // – Rezhym dostupu: <https://www.rand.org/blog/2019/06/a-democratic-spring-could-be-stirring-in-eurasia-the.html>

4. Giedroycizm jako kompleks postkolonialny [Hedroism as a postcolonial complex] [Elektronnyi resurs] // Kresy. – Rezhym dostupu: <http://www.kresy.pl>;

5. Mieroszewski J. (1950) Finał klasycznej Europy [The final of classic Europe] / J. Mieroszewski // *Kultura*. – nr 2-3 (28-29).

6. Minister Radosław Sikorski już nawet widzi Rosję w NATO [Minister Radosław Sikorski even sees Russia in NATO] // *Dziennik*. – 2009. – 31.III. – Nr 76 (897). – S. 5.

7. Żurawski P. (2010) Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej – główne czy pomocnicze narzędzie polskiej polityki wschodniej? [The European Union's Eastern Partnership - a major or subsidiary instrument of Poland's eastern policy?] / P. Żurawski vel Grajewski // *Partnerstwo Wschodnie w kontekście Europejskiej Polityki Sąsiedztwa i agendy Grupy Wyszehradzkiej*. – Kraków.

8. Żurawski P. (2008) Wyspa Białoruś [The island of Belarus] / P. Żurawski vel Grajewski // *Obserwator. Biuletyn Biura Bezpieczeństwa Narodowego*. – Nr 1 (1). – S. 68-79.

Doctrinal foundation of G. W. Bush foreign policy

Lukasevych Anna Viktorivna

4th year student of the specialty
“International Relations, Public
Communications and Regional Studies”
of the Lviv Polytechnic National University
S. Bandery str., 12, Lviv, Ukraine

Pasichnyi Roman Yaroslavovych

Candidate of Political Science,
Senior Lecturer at the Department
of Political Science
and International Relations
of the Lviv Polytechnic National University
S. Bandery str., 12, Lviv, Ukraine

Roslon Dominika Tomashivna

Candidate of Political Science,
Assistant at the Department of Political
Science and International Relations
of the Lviv Polytechnic National University
S. Bandery str., 12, Lviv, Ukraine

This paper examines the EU's Eastern Partnership as an important dimension of the implementation of the Eastern policy of the Republic of Poland, taking into account current trends in the transformation of the international environment in Central and Eastern Europe. The urgency of the work is dictated by the needs of an in-depth study of the EU's Eastern Partnership prospects and Poland's potential for its implementation. The issue is also actualized by the need to (re)comprehend contemporary Polish Eastern policy and outline potential scenarios for its implementation. The study of the Eastern Partnership in the foreign policy of Poland from the perspective of Ukraine is important, first of all, because it is advisable to “reset” the current relations between Kyiv and Warsaw, as well as considering the practical needs of developing a quality line of foreign policy behavior of the Ukrainian state in the context of its rapprochement with the EU. For a thorough analysis of the selected topics, we have considered theoretical approaches to the formation of the concept of this foreign policy, so stand out supporters of Realpolitik, Pilsudzhits and People's Democrats (“endek”). At the present stage, the practical implementation of the “Eastern policy” is carried out to a greater extent along the ideological line of the judges. The article considered the current state of implementation of the “Eastern policy” of Poland on the example of the most important states of this region, which are also members of the “Eastern Partnership”: Ukraine, Belarus, Moldova, Georgia, Azerbaijan. Having analyzed the available data, we have concluded that the current Polish activity in the region covered by the Eastern Partnership, as well as the related activities of Poland both within the EU and the Russian Federation, are influenced by a combination of several trends and processes. They are manifested within Poland (political, demographic, cultural), within the EU (political and economic), in the differentiation of the societies covered by the JV, and in the external dimension of the Russo-Ukrainian war. The greatest threats to the implementation of the Eastern policy vector are the institutional and economic weakness of the countries targeted by the policy, as well as the continuing economic, political and informational threat from the Russian Federation. For qualitative research we used such methods as: systemic, dialectical, prediction, analysis.

Key words: Eastern Partnership, Eastern Policy of Poland, European Neighbourhood Policy, European Union, Central and Eastern Europe, Ukraine, Russian Federation.

Мамед-Заде
Наргиз Сабир гызы

Национальная безопасность Азербайджана в контексте защиты границ государства

УДК 327.57

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-87-92>

Мамед-Заде Наргиз Сабир гызы
доктор философии
по политическим наукам,
доцент кафедры
международных отношений
Бакинского государственного
университета
ул. Академика Захида Халилова, 23, Баку,
Азербайджанская Республика

В статье рассматриваются некоторые аспекты, связанные с национальными интересами государств, являющимися основополагающими в его независимом развитии. Отмечается, что каждое суверенное государство, определяя основные приоритетные задачи во внутренней и внешней политике, пытается обеспечить свою территориальную целостность и защитить границы от угроз и посягательств врагов.

Целью и задачей данного исследования является изучение национальной законодательной базы, на которой основана политика национальной безопасности Азербайджанской Республики и вопрос защиты государственных границ в современных условиях развития региональных и международных отношений.

Метод наблюдения и сбора фактов позволяет представить политику национальной безопасности нашего государства на основании имеющейся правовой базы и регулирования данной проблемы в рамках принятых законов и международных документов. Анализ указанных в статье документов способствует обоснованию внешней политики Азербайджанской Республики в современных условиях и объясняет сложность процесса создания региональной и международной системы безопасности.

Обращается внимание на то, что за годы независимости и политической самостоятельности в Азербайджанской Республике принят пакет законов, направленных на защиту земель и государственных границ. К ним относятся: Конституция Азербайджанской Республики, принятая 12 ноября 1995 года, Закон «О государственной границе Азербайджанской Республики» от 9 декабря 1991 года, Закон «О национальной безопасности» Азербайджанской Республики, принятый 29 июня 2004 года. Концепция национальной безопасности от 23 мая 2007 года, Военная доктрина Азербайджанской Республики от 23 мая 2007 года.

Отмечается, что согласно этим правовым базам Азербайджан проводит политику обеспечения защиты своих территорий в рамках международно-правовых норм и на основе принципов добрососедства и равноправного сотрудничества. Однако упомянутый конфликт усложняет процесс всестороннего развития как нашего государства, так и стран региона. Национальная безопасность Азербайджана не может быть обеспечена в полном объеме, когда имеется нерешенный конфликт и нет возможности создать систему региональной безопасности в контексте международной системы безопасности. Азербайджанская Республика сотрудничает с международными организациями и поддерживает практически все программы и проекты, направленные на обеспечение международной безопасности.

В выводах автор констатирует, что обеспечение национальной безопасности Азербайджанской Республики и защита ее национальных интересов, в первую очередь, зависит от положения безопасности государственных границ. Поскольку территориальные границы Азербайджана включают морские и сухопутные пространства, политика национальной безопасности исходит именно из этих основополагающих позиций.

Ключевые слова: Азербайджан, национальная безопасность, государство, границы, защита, нормы международного права, международные отношения, международные организации, политическая независимость, государственный суверенитет.

Введение. Защита исторических территорий и государственных границ, обеспечение национальной безопасности и политического суверенитета для современных государств является первостепенной проблемой. Изменение на рубеже столетий политической карты мира обострило взаимоотношения стран в этом направлении. Нормы международного права, провозглашенные ООН после Второй мировой войны, увы, не соблюдаются, и чаще всего их нарушение остается безнаказанным. Защита государственных границ сегодня сталкивается также с проблемой либеральности и легкости их пересечения в силу развития международных проектов, имеющих военных и территориальных конфликтов между соседними странами. В силу указанного вопрос обеспечения национальных интересов и безопасности

государственных границ является актуальным вопросом политологической науки.

В конце XX века после распада системы международных отношений главной проблемой, с которой столкнулись многие государства, особенно молодые страны, стала защита их границ. В эти годы увеличилось количество территориальных споров, которые привели к военным столкновениям и многотысячной миграционной волне беженцев. Распад СССР стал также причиной открытия границ и более свободного передвижения. Глобальные процессы, охватившие весь мир, экономические и торговые связи способствовали пересмотру правовых режимов государственных границ. В этот период было подписано множество соглашений, были созданы и реализовываются международные проекты, которые соединили региональные страны.

Целью и задачей данного исследования является изучение национальной законодательной базы, на которой основана политика национальной безопасности Азербайджанской Республики, и вопроса защиты государственных границ в современных условиях развития региональных и международных отношений.

Метод наблюдения и сбора фактов позволяет представить политику национальной безопасности нашего государства на основании имеющейся правовой базы и регулирования данной проблемы в рамках принятых законов и международных документов.

Анализ указанных в статье документов способствует обоснованию внешней политики Азербайджанской Республики в современных условиях и объясняет сложность процесса создания региональной и международной системы безопасности.

Защита границ государства в современных условиях. Отмечая нынешние условия, в которых развиваются страны и международные отношения, защита государственных границ, на наш взгляд, должна решаться все-таки в сугубо правовом порядке и на основании подписанных государствами международных договоров и соглашений, имеющих историческую базу, юридическую силу которых никто не отменял. Но, справедливости ради, необходимо учитывать также, что некоторые исторические документы сохраняют, мягко говоря, принцип несправедливости (фактически агрессия, сопровождающаяся аннексией исконных территорий), который пытаются сегодня восстановить народы, земли которых стали объектом дележа и были потеряны. Однако территориальные конфликты и поведение ведущих держав дает основание утверждать, что международное право не в состоянии обеспечить неприкосновенность территориальных границ, принцип которой закреплён в Уставе ООН, и его никто не отменял: «Все Члены Организации Объединённых Наций воздерживаются в их международных отношениях от угрозы силой или ее применения как против территориальной неприкосновенности или политической независимости любого государства, так и каким-либо другим образом, несовместимым с Целями Объединённых Наций» [10].

Современное государство и его границы находятся на пороге очень опасной трансформации. К таким территориям, претерпевающим на себе административные изменения, относится регион Ближнего Востока, Восточная Европа и другие. Причиной тому являются, как было отмечено выше, внешняя политика ведущих держав и их желание сохранить лидерство на интересующих их территориях. В таких условиях сохранить политическую независимость и обеспечить безопасность государственных границ становится крайне сложным. Государство, территория которого

становится объектом борьбы за овладение ею, обращается к правовым нормам и авторитетным международным организациям, каковыми являются ООН, НАТО... Однако не следует забывать, что ведущие державы, претендующие на те или иные территории, являются членами и практически спонсорами этих организаций, что, возможно, и объясняет неисполнение принятых резолюций и отсутствие санкций по отношению к агрессорам – инициаторам территориальных конфликтов.

Как известно, национальные интересы формируются в соответствии с геополитическими параметрами, ресурсными возможностями государства, уровнем экономического развития страны, ее места в мировом сообществе и национально-культурными традициями. Конец XX века ознаменовал собой изменение геополитики. И в таких условиях защита государственных границ осложнилась и стала еще более актуальной. Отсутствие международной политической стабильности и системы международной и коллективной безопасности вынуждает современные государства обеспечивать безопасность своих границ самостоятельно, без надежды и упования на всемирно принятые нормы международного права. И в этом вопросе они сталкиваются с множеством других проблем (политическое давление, информационная блокада, дезинформация, антипропаганда).

Сегодня процесс развития международных отношений фактически регулируют и контролируют США. Они являются ведущей мировой экономикой и военной силой. На политической карте мира нет практически ни одного геополитического процесса, в котором не задействованы Соединённые Штаты Америки. Они влияют на ход этих событий, что объясняется ее нежеланием разделять свои интересы с другими силами, способными составить ей конкуренцию. Главными оппонентами Соединённых Штатов в мировой политике являются Россия и Китай. И вполне естественно, что США не желает их усиления и всячески старается натравить их друг на друга по принципу «разделяй и властвуй». Этой борьбой за лидерство объясняются многие военные столкновения и экономические кризисы, наблюдающиеся сегодня в мировом развитии.

Новая геополитика по убеждениям США предусматривает расширение Ближневосточного региона, в состав которого включаются бывшие советские республики Закавказья, страны Северной Африки, Афганистан и Пакистан. Авторами данной концепции являются Г. Киссинджер, Г. Допрет, Д. Рамсфельд, Д. Чейни, К. Райс, Р. Перл, П. Вулфовиц, М. Гроссман. Сущность этого проекта заключается в изменении и расширении Ближнего Востока на юго-запад и северо-восток

для формирования нового сообщества, которое будет отвечать национальным интересам США и их стратегического партнера Израиля.

Учитывая вышеизложенные цели США, вполне естественно, что имеются и противники этих планов, каковыми стали представители арабского мира (Президент Сирии Б.Асад, лидер Ливийской Джамахирии М.Каддафи, премьер-министр Кувейта шейх С. ас-Сабах и другие арабские лидеры), которые вполне логично оценили эту идею как политику обеспечения интересов США и Израиля в ущерб странам Арабского Востока, то есть установление ими геополитического контроля над регионом и геоэкономического господства над энергетическими и транспортными ресурсами арабских стран. Лишним доказательством политики США в этом направлении является подписание Дональдом Трампом указа о признании Голанских высот частью территории Израиля. Многие эксперты и политологи считают, что отныне тема возвращения Голанских высот Сирии, похоже, выходит из повестки дня переговоров по урегулированию проблем между Израилем и Сирией. Годом раньше он признал Иерусалим столицей Израиля. В 1981 году эта территория – в отличие от также контролируемого Западного берега реки Иордан – была провозглашена израильскими законодателями частью их государства, т.е. аннексирована вопреки международному праву.

Указ о признании Голанских высот территорией Израиля еще раз подтверждает, что государственные границы перекраиваются посредством силы и политического давления во имя интересов мировых сил и непосредственно личных интересов их лидеров (поддержка лобби, дополнительные голоса на очередных выборах, финансовые дивиденды). Этот указ стал прецедентом и может быть использован также и другими государствами, которые будут аргументировать свои действия жизненной необходимостью обеспечения безопасности государственных границ.

Американский аналитический центр Stratfor пишет: «Эти факторы будут поощрять большие и малые государства к тому, чтобы рассматривать военную силу как потенциальное средство для корректировки собственных границ, оправдывая свои действия стратегическими соображениями. Государства, которые поддерживали принципиальную оппозицию российской аннексии Крыма, теперь могут посчитать аргументы Москвы более привлекательными» [11].

Подобные аргументы с 1992 года приводит и непризнанная Нагорно-Карабахская Республика, оккупировавшая семь азербайджанских районов, не входящих в состав Нагорного Карабаха. Эти территории и в Армении называются «поясом безопасности», Азербайджан и ПАСЕ считают их оккупированными.

Концепция национальной безопасности Азербайджанской Республики и защита государственных границ. Восстановив свою независимость в 1991 году, Азербайджан определил ряд приоритетных вопросов, среди которых первоочередным стала защита государственных границ. В этом вопросе был принят ряд законов, направленных на обеспечение защиты территориальных границ Азербайджанской Республики. К ним относится Конституция Азербайджанской Республики, принятая 12 ноября 1995 года, Закон «О государственной границе Азербайджанской Республики» от 9 декабря 1991 года, Закон «О национальной безопасности» Азербайджанской Республики, принятый 29 июня 2004 года. Концепция национальной безопасности от 23 мая 2007 года, Военная доктрина Азербайджанской Республики от 23 мая 2007 года.

В Концепции национальной безопасности Азербайджанской Республики указано, что «наличие таких угроз для обстановки безопасности в Азербайджанской Республике, как международный терроризм, незаконная миграция, транснациональная организованная преступность, торговля людьми, контрабанда наркотических средств и распространение оружия массового уничтожения, ставит перед государством определенные задачи» [5]. В связи с этим в Концепции закреплены национальные интересы нашей страны, включающие в себя «защиту независимости и территориальной целостности государства, обеспечение неприкосновенности его границ, признанных на международном уровне» [5].

Главной угрозой национальной безопасности Азербайджанской Республики, указанной в Концепции, являются «посягательства на независимость, суверенитет, территориальную целостность и конституционный строй Азербайджанской Республики» [5].

В целях обеспечения целей и задач, утвержденных в вышеуказанных нормативных документах, были созданы структурные правоохранительные органы защиты государственных границ.

Согласно ст. 27 Закона Азербайджанской Республики «О государственной границе Азербайджанской Республики» «охрана государственной границы Азербайджанской Республики – неотъемлемая составная часть системы обеспечения национальной безопасности Азербайджанской Республики. Охрана государственной границы Азербайджанской Республики обеспечивается осуществлением политических, правовых, экономических, военных, оперативных, организационных, технических, экологических, санитарных и других мер, направленных на предотвращение незаконного изменения государственной границы, соблюдение режима государственной

границы, пограничного режима, режима в пунктах пропуска через государственную границу, защиту иных жизненных интересов государства, общества и личности на государственной границе от внешних и внутренних угроз» [3]

Руководствуясь целями и задачами, определенными в указанных законах, Азербайджан, осуществляя внешнюю политику, руководствуется и принципами, указанными в Уставе ООН, а также и другими международными документами, отражающими принципы защиты государственных границ, такими как Декларация ООН о недопустимости интервенции и вмешательства во внутренние дела государств от 9 декабря 1981 года и др.

Защита государственных границ суверенного Азербайджана сегодня осложняется неурегулированным Армяно-азербайджанским Нагорно-карабахским конфликтом. Оккупированность 20% государственных территорий ограничивает возможности Азербайджанского государства использовать весь политический и экономический потенциал республики, а также мешает созданию системы региональной безопасности на Кавказе.

Значимым вопросом в сфере защиты государственных границ Азербайджана следует отметить долгожданное решение правового статуса Каспийского моря, которое затягивалось многие годы и тем самым препятствовало созданию всеобщей системы безопасности как для Азербайджана, так и других прикаспийских стран. 12 августа 2018 года на V Каспийском саммите, после двадцати двух лет систематических переговоров, была подписана Конвенция о статусе Каспийского моря, считающаяся своеобразной «Конституцией Каспия». Исторический документ был подписан главами прикаспийских государств.

Согласно принятой Конвенции площадь водной поверхности Каспийского моря остается в общем пользовании сторон, а дно и недра делятся соседними государствами на участки по договоренности между ними на основе международного права. Этот факт еще раз доказывает приверженность Азербайджана решению территориальных проблем мирным путем и на основании международных правовых норм.

Согласно Конвенции добыча нефти и газа, их транспортировка, в какой бы части Каспия не происходили, должны иметь открытый характер и гарантироваться экологической безопасностью моря и прибрежных территорий. А судоходство, рыболовство, прокладка трубопроводов осуществляться по правилам, согласованным с соседней страной.

Важное значение в данном вопросе имел также учет геополитических, военных вопросов. Одними из основных пунктов принятой Конвенции вполне оправданно и целесообразно считается положение

о недопустимости присутствия в Каспийском море вооруженных сил третьих стран.

Необходимо отметить, что именно Азербайджан в свое время был инициатором определения правового статуса Каспийского моря. Значение этой Конвенции, ее роль в безопасном, взаимовыгодном, совместном освоении Каспия были обоснованы еще общенациональным лидером азербайджанского народа Гейдаром Алиевым. Его идеи и установки послужили основой азербайджанской позиции при разработке Конвенции. Не вызывает сомнений, что соблюдение данной Конвенции принесет народам прикаспийских стран мир и благополучие, а также обеспечит экологическую безопасность моря, что в условиях обострения глобальной экологической проблемы является также одним из направлений в политике национальной безопасности и приоритетным вопросом во внешней политике нашего государства.

Процесс обеспечения национальной безопасности и защиты государственных границ затрагивает работу спецслужб Азербайджанской Республики в этом направлении. «Сегодня спецслужбы осуществляют успешную деятельность в области обеспечения национальных интересов Азербайджана, защиты конституционного строя, осуществления информационного обеспечения государственных решений, а также борьбы с терроризмом, сепаратизмом, религиозным экстремизмом, транснациональной организованной преступностью и в других сферах. Угрозы, создаваемые происходящими в мире и регионе процессами для мира и безопасности, еще больше повышают значение международного сотрудничества. Наши спецслужбы наладили с партнерскими структурами многих иностранных государств связи, носящие стратегический характер, и в результате этого плодотворного сотрудничества вносят ценный вклад в обеспечение региональной и международной безопасности. Мы высоко оцениваем данное партнерство и заинтересованы в его дальнейшем углублении» [8].

Отмечая значение работы спецслужб, Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев в своем обращении к личному составу служб государственной безопасности и внешней разведки отметил, что «угрозы, создаваемые происходящими в мире и регионе процессами для мира и безопасности, еще больше повышают значение международного сотрудничества. Наши спецслужбы наладили с партнерскими структурами многих иностранных государств связи, носящие стратегический характер, и в результате этого плодотворного сотрудничества вносят ценный вклад в обеспечение региональной и международной безопасности. Мы высоко оцениваем данное

партнерство и заинтересованы в его дальнейшем углублении» [8].

Территория современного Азербайджана является сегодня стратегически важным объектом в силу реализации международных экономических проектов. Региональные страны, а также и государства других регионов заинтересованы в сотрудничестве с Азербайджаном посредством участия в этих проектах. В связи с этим защита государственных границ для нашей страны – самый приоритетный и актуальный вопрос. За годы независимости Азербайджан превратился в транспортный узел Евразии: восстановлен Великий Шелковый путь, транспортный коридор Баку-Тбилиси-Карс соединил Европу с Азией, транспортный коридор Север-Юг соединил Северную Европу с Южной Азией. Эти и другие проекты международного значения ставят перед Азербайджаном новые задачи, направленные на защиту своих территорий и государственных границ. Поэтому политика национальной безопасности является для нашего государства важным аспектом независимого развития и основополагающей базой для защиты национальных интересов в новых условиях мирового развития.

Выводы. В своих выступлениях на мероприятиях международного и регионального значения главой азербайджанского государства неоднократно отмечалась важность политики национальной безопасности и обеспечение национальных интересов в международно-правовых рамках и на основе принципов равноправного взаимовыгодного сотрудничества [1]. Нефтяной и энергетический потенциал Азербайджана стал объектом международного интереса. Однако территориальный фактор во внешней политике нашего государства был и остается приоритетным направлением. Нерешенность армяно-азербайджанского Нагорно-Карабахского конфликта требует как можно скорейшего решения, так как он затрагивает интересы как Азербайджана, так и региона. Международная общественность осудила оккупацию и признала законную и историческую принадлежность захваченных территорий Азербайджану. Однако отстранение определенной территории от всеобщего развития отражается на выполнении поставленных целей и задач, направленных на благо процветания международных отношений.

За годы своей независимости, «не входя в военно-политические блоки, Азербайджан сформировал атмосферу «мягкой» безопасности, выступая в роли не «потребителя», а «производителя» и гаранта безопасности в регионе, и сегодня воспринимается как достойный и надежный партнер» [7]. В связи с этим защита государственных границ представляется для нашего государства основополагающим аспектом внешней и внутренней политики.

Таким образом, необходимо констатировать, что обеспечение национальной безопасности Азербайджанской Республики и защита ее национальных интересов, в первую очередь, зависит от положения безопасности государственных границ. Поскольку территориальные границы Азербайджана включают морские и сухопутные пространства, политика национальной безопасности исходит именно из этих основополагающих позиций.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Prezident İlham Əliyev regional təhlükəsizlik haqqında. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin administrasiyası. Bakı. 2010. 50səh.
2. Военная доктрина Азербайджанской Республики/утверждена Распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 23 мая 2007 года, № 2198; Постановлением Милли Меджлиса Азербайджанской Республики от 8 июня 2010 года № 1029-IIIQR об утверждении Военной доктрины Азербайджанской Республики.
3. Закон «О государственной границе Азербайджанской Республики» от 9 декабря 1991 года. «Ведомости Верховного Совета Азербайджанской Республики» (15 января 1992 года, № 1 (854), ст. 1); («Vnesh Expert Service» LLC). С изменениями от 20 июня 1995 года № 1066; 23 июня 1998 года № 509-IQ; 30 декабря 2003 года № 568-IIQD; 5 марта 2004 года № 597-IIQD; 2 октября 2008 года № 694-IIIQD; 21 декабря 2010 года № 38-IVQD.
4. Закон «О национальной безопасности» Азербайджанской Республики от 29 июня 2004 года, № 712-III. *Азербайджан*. 6 августа 2004 года. № 181.
5. Концепция национальной безопасности Азербайджанской Республики от 23 мая 2007 года, № 2198. *Азербайджан*. 24 мая 2007 года. № 112.
6. Конвенция о правовом статусе Каспийского моря 12 августа 2018 года.
7. Мамедъяров Э.М. Внешнеполитическая стратегия Азербайджана основана на национальных интересах и соответствует вызовам времени. *İRS-Наследие. ПОЛИТИКА*. № 5(89). 2017. С. 16–25.
8. Обращение Президента Азербайджанской Республики к «Личному составу служб государственной безопасности и внешней разведки Азербайджанской Республики» 28 марта 2019 года. URL : ru.president.az.
9. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики «Об утверждении Концепции национальной безопасности Азербайджанской Республики от 23 мая 2007 года, № 2198». *Азербайджан*. 24 мая 2007 года. № 112.
10. Устав ООН. URL : www.un.org.
11. URL : www.novayagazeta.ru.
12. URL : www.un.org/ru.

REFERENCES:

1. President İlham Aliyev on regional security.// Administration of the President of the Republic of Azerbaijan. Bak. 2010. -50 p. [in azerbaijani...].
2. Military doctrine of the Republic of Azerbaijan // approved by Order of the President of the Republic of Azerbaijan dated May 23, 2007, No. 2198;

By the Resolution of the Milli Majlis of the Republic of Azerbaijan dated June 8, 2010 No. 1029-IIIQR On approval of the Military Doctrine of the Republic of Azerbaijan. [in russian].

3. The Law «On the State Border of the Azerbaijan Republic» dated December 9, 1991 // «Gazette of the Supreme Council of the Azerbaijan Republic» (January 15, 1992, No. 1 (854), Article 1); («VneshExpertService» LLC). As amended on June 20, 1995 No. 1066; June 23, 1998 No. 509-IQ; December 30, 2003 No. 568-IIQD; March 5, 2004 No. 597-IIQD; October 2, 2008 No. 694-IIQD; December 21, 2010 No. 38-IVQD. [in russian].

4. The Law «On National Security» of the Republic of Azerbaijan dated June 29, 2004, No. 712-III // newspaper «Azerbaijan» dated August 6, 2004, No. 181. [in russian].

5. The concept of national security of the Republic of Azerbaijan dated May 23, 2007, No. 2198 // newspaper «Azerbaijan» dated May 24, 2007, No. 112. [in russian].

6. Convention on the Legal Status of the Caspian Sea on August 12, 2018, [in russian].

7. Mamedyarov E.M.(2017). Azerbaijan's foreign policy strategy is based on national interests and meets the challenges of the time // IRS-Heritage. POLICY. No. 5 (89), pp. 16-25. [in russian].

8. Appeal of the President of the Republic of Azerbaijan to the «Personnel of the State Security and Foreign Intelligence Services of the Republic of Azerbaijan» on March 28, 2019 // ru.president.az. [in russian].

9. The order of the President of the Republic of Azerbaijan On approval of the National Security Concept of the Republic of Azerbaijan dated May 23, 2007, No. 2198 // «Azerbaijan» newspaper dated May 24, 2007, No. 112. [in russian].

10. UN Charter // www.un.org

11. www.novayagazeta.ru

12. www.un.org/en

National security of Azerbaijan in the context of protection of the borders of the state

Mammad-Zada Nargiz Sabir gizi

Doctor of Philosophy in Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of International Relations
Baku State University
Akademika Zakhyda Khalilova str., 23,
Baku, Azerbaijan Republic

The article discusses some aspects related to the national interests of the states that are fundamental to its independent development. It is noted that each sovereign state, defining the main priorities in domestic and foreign policy, is trying to ensure its territorial integrity and protect borders from the threats and attacks of enemies.

The purpose and objective of this study is to study the national legal framework on which the national security policy of the Republic of Azerbaijan is based and the issue of protecting state borders in modern conditions of development of regional and international relations.

The method of observation and the collection of facts allows us to present the national security policy of our state on the basis of the existing legal framework and regulation of this problem within the framework of adopted laws and international documents. The analysis of the documents indicated in the article contributes to the justification of the foreign policy of the Republic of Azerbaijan in modern conditions and explains the complexity of the process of creating a regional and international security system.

Attention is drawn to the fact that over the years of independence and political independence in the Republic of Azerbaijan a package of laws has been adopted aimed at protecting land and state borders. These include the Constitution of the Republic of Azerbaijan, adopted on November 12, 1995, the Law «On the state border of the Republic of Azerbaijan» of December 9, 1991, the Law «On National Security» of the Republic of Azerbaijan, adopted on June 29, 2004, National Security Concept of May 23, 2007, Military Doctrine of the Azerbaijan Republic of May 23, 2007.

It is noted that according to these legal bases, Azerbaijan pursues a policy of ensuring the protection of its territories within the framework of international legal norms and on the basis of the principles of good neighborliness and equal cooperation. However, the mentioned conflict complicates the process of comprehensive development of both our state and the countries of the region. Azerbaijan's national security cannot be fully ensured when there is an unresolved conflict and it is not possible to create a regional security system in the context of the international security system. The Republic of Azerbaijan cooperates with international organizations and supports almost all programs and projects aimed at ensuring international security.

In the final part, the author states that ensuring the national security of the Republic of Azerbaijan and protecting its national interests, first of all, depends on the state of security of state borders. Since the territorial borders of Azerbaijan include maritime and land spaces, the national security policy proceeds precisely from these fundamental positions.

Key words: Azerbaijan, national security, state, borders, protection, norms of international law, international relations, international organizations, political independence, state sovereignty.

РОЗДІЛ 4. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Андрущенко
Тетяна Вікторівна

Регіональна ідентичність: зміст, типи та особливості формування

УДК 316.334
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-93-97>

Андрущенко Тетяна Вікторівна
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичної психології
та соціально-правових технологій
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна

У статті досліджено зміст феномену «регіональна ідентичність». Визначено регіональну ідентичність як особливу форму колективної ідентичності та досліджено її особливості, структурні компоненти. Регіональна ідентичність постає як динамічна структура, яка проявляється у процесі формування повсякденних практик. Динамізм регіональної ідентичності викликаний у тому числі об'єктивними умовами.

Зосереджено увагу на проблемі співвідношення різних рівнів територіальної ідентичності: макрорегіональної, національної, етнічної, регіональної та локальної – що є однією з найскладніших наукових проблем. Зазначено, що в регіональній ідентичності поєднуються аспекти власне простору і внутрішньої енергетики, «сили» ідентичності. Вирізняють структурні компоненти регіональної ідентичності: когнітивний (громадяни повинні бути інформовані про існування свого регіону і його географічних меж); афірмативний (виступає формою інтерпретації когнітивного елемента і включає набір емоцій щодо свого регіону); інструментальний (коли регіон використовується як база для соціальної та політичної мобілізації населення та колективної діяльності).

Зазначено, що в різних типах регіонів механізм формування регіональної ідентичності має ряд характерних ознак. Особливо це стосується прикордонних територій: будучи периферією країни, вони стають центром регіону, життя якого диктується певними правилами.

Закцентовано увагу на взаєминах регіонів і держави та вказано, що в незалежності від вибору моделі взаємин держава повинна мінімізувати символічну і правову нерівність різних спільнот, забезпечуючи тим самим розвиток суспільства, в якому спільне життя етносів і носіїв різних політичних поглядів веде до «єднання» людей на основі вільної конкуренції ідентичностей.

Ключові слова: регіон, національна ідентичність, регіональна ідентичність, регіоналізм, політичний процес.

Вступ. Регіональну ідентичність можливо традиційно віднести до одного з рівнів територіальної ідентичності. Національна ідентичність у побутовому уявленні зазвичай асоціюється з етнічною ідентичністю. Але слід зауважити, що наукова категорія «національна ідентичність» лише на перший погляд існує в іншій площині з поняттям «регіональна ідентичність», і її доцільніше буде ототожнювати не з етнічною, а з державною ідентичністю.

Із появою в європейській науці XIX ст. концепції «нація – держава» наразі стала вже класичною політико-географічна тріада «держава – нація – територія», що не тільки пов'язала національну і політичну ідентичності, але і поставила національну ідентичність на «верхній щабель» в ієрархії територіальних ідентичностей.

Незважаючи на те, що дослідження ідентичності є традиційною темою в гуманітарних науках, вивчення проблем, безпосередньо пов'язаних із явищами регіонального і кроссрегіонального рівнів, недостатньо вивчено. Це можливо пояснити відсутністю теоретико-методологічної концептуалізації поняття «регіональна ідентичність», а також міждисциплінарними бар'єрами в її вивченні.

Насправді, як показує світовий досвід, актуальність «регіонального фактору» не знижується,

а лише варіюється згідно з політичною ситуацією. В умовах глобалізації та глокалізації спостерігаються, з одного боку, певні ситуативні кризи ідентичності, з іншого – активація регіонального потенціалу та регіональної ідентичності. Усвідомлення механізмів розвитку регіональної ідентичності та сценаріїв її дрейфу необхідно для попередження негативної ідентичності і розвитку ресурсів багатокультурності.

Метою статті є визначення регіональної ідентичності як особливої форми колективної ідентичності та вирішення її особливостей, структурних компонентів.

Основними завданнями дослідження є:

- визначення сутності регіональної ідентичності;
- вирішення основних компонентів у структурі регіональної ідентичності;
- встановлення взаємозв'язку між структурними елементами.

Методологічною основою дослідження виступають структурно-функціональний і когнітивний підходи, що дозволяють розглянути особливості регіональної ідентичності на рівні структури, механізму формування, функцій і значення в системі регіональних взаємодій. У роботі

використовуються також принципи системного, компаративного аналізу.

Результати. Регіональна і локальна ідентифікації служать одним із визначальних і стабілізуючих (хоча і важко виокремлюваних) чинників формування культурно-історичної і соціально-територіальної спільності. Із точки зору Шарля Ріка, «фактор регіональної ідентичності є «націоналітарним» твердженням регіонального колективу, «голосом «регіональної групи» [3, с. 212]. Регіональну ідентичність, як видається, можна вважати варіантом етнічної або, точніше, субетнічної ідентичності. Значимість регіональної ідентичності має принаймні два політичних наслідки. По-перше, це ускладнює здійснення стратегії етнополітичної мобілізації суспільства. По-друге, це робить регіональну ідентичність значущим політичним ресурсом, що може, у свою чергу, поставити під загрозу єдність країни.

Збереження і стійкість регіональної ідентичності можливо пояснити за допомогою концепції «внутрішнього колоніалізму» М. Хечтера. Останній розуміє його як «існування, притаманне тій чи іншій культурі, ієрархії поділу праці, яка сприяє формуванню реактивних груп» [5, с. 185], тому «внутрішній колоніалізм» представляє собою форму експлуатації Центром своєї периферії.

Регіональну ідентичність можна визначити як форму колективної ідентичності, за якої її носій виявляється здатним до просторово-часової ідентифікації, ціннісного, емоційного, регулятивного самовіднесення із зовнішнім світом.

Регіональна ідентичність постає як динамічна структура, яка проявляється у процесі формування «репертуару» повсякденних практик [8, с. 165]. Рухливість регіональної ідентичності викликана в тому числі об'єктивними умовами, триваючими змінами у фізичному просторі (переміщенням кордонів, зміною ландшафту, зміною архітектурних споруд, інституційних форм і т.п.). Зі змінами фізичного простору змінюються і ціннісні уявлення, символи, життєвий уклад і соціальні відносини індивідів. Регіональна ідентичність може посилюватися (мати статус «артикульована регіональної ідентичності») і послаблюватися («зникаюча регіональна ідентичність») в результаті зміни саме ціннісної компоненти.

Територіальна спільність, до якої людина відчуває причетність, завжди буде обмежена конкретним місцем розвитку (місто, область, село або ж досить широкий простір – країна, регіон, материк). Проблема співвідношення різних рівнів територіальної ідентичності – макрорегіональної, національної, етнічної, регіональної та локальної – є однією з найскладніших міждисциплінарних проблем. Зазвичай людина відчуває себе жителем одночасно і своєї країни, і одного з її регіонів, і конкретного населеного пункту. При цьому ці різні рівні територіальної ідентичності відіграють різну

роль – підпорядкування або панування. Деякі ідентичності можуть бути «сплячими» і активізуються лише за певних обставин, наприклад, у разі виникнення загрози даній групі. Якщо ж регіональна ідентичність виходить на перший план і превалює над національною, виникає небезпека розпаду держави.

У регіональній ідентичності поєднуються аспекти власне простору і внутрішньої енергетики, «сили» ідентичності, де доречний термін «місцевий патріотизм». У цьому випадку регіональна ідентичність пов'язана із загальними цінностями (наприклад, регіональна гордість) з акцентом на динаміці впливу культури на формування регіональної ідентичності та політичні дії і установками у відношенні до свого місця проживання: якість життя, інфраструктура, освіта, охорона здоров'я, робота, участь в суспільно-політичній і культурній діяльності і т. д.

Значимість соціально-просторової (територіальної) ідентифікації в регіональному аспекті визначається і тим, що в силу незрівнянно розширених можливостей (в тому числі за рахунок науково-технічного прогресу та інших факторів) середовище життєдіяльності соціально-територіальних спільнот стає не просто певною умовою їх колективного життя, що вимагає лише більш-менш адекватної адаптації, а предметом соціального проектування, використання всього сукупного потенціалу території для підвищення рівня і якості всього життя [2, с. 8]. Отже, регіональна ідентичність пов'язана і з різними регіональними історіями успіху (уявленнями про майбутнє регіону). Це можуть бути історії про економічне відродження регіону, про створення комфортних умов для життя і роботи в регіоні. Формування ідентичності стає пріоритетом регіональної політики і соціально-економічного розвитку, головними цілями яких є підвищення капіталізації регіону і залучення інвестицій у регіон (реалізація культурних, соціальних, спортивних проектів).

У структурі регіональної ідентичності людини можна виділити такі рівні тотожності: «зовнішній», «внутрішній» і «абсолютний». «Зовнішня» регіональна ідентичність – як усвідомлення людиною своєї приналежності до територіальної соціальної спільності (індивідуальний рівень), так і усвідомлення групою своєї цілісності і тотожності (колективний рівень). «Внутрішня» регіональна ідентичність має на увазі наявність у «самості» людини її співвідношення з *genius loci* регіону та інтелектуальна, з духовними, емоційними явищами і їх матеріальним середовищем. Якщо два перших рівня фіксуються досить чітко, то третій вимагає прояснення. Співвіднесеність і тотожність з абсолютним і сферою трансцендентного проявляється у структурі регіональної ідентичності людини у формі ментальних конструкцій про «золотий вік»

регіону – якогось ідеального етапу розвитку території, коли особистість реалізує максимум своїх здібностей та інтересів, на високому рівні знаходяться матеріальні і духовні цінності. «Золотий вік» регіону може бути в минулому, рідше – в сьогоденні, частіше – в майбутньому. Зазвичай ми маємо справу із двома проявами регіональної ідентичності людини: «зовнішньою» і «внутрішньою». Регіональна ідентичність, таким чином, виступає як «процес інтерпретації регіональної унікальності (відмінності), через яку цілий регіон стає інституціалізованим у певному співтоваристві» і у свідомості людини.

Розглядаючи структуру регіональної ідентичності, доцільно звернутися до праць П. Франкенберга і Й. Шубауера, які показують, що регіональна ідентичність включає наступні елементи. Перший елемент – когнітивний; мова йде про те, що громадяни повинні бути інформовані про існування свого регіону і його географічних меж. Це, у свою чергу, вимагає певних знань про свій регіон і про сусідні регіони з тим, щоб «свій» регіон можна було легше відмежувати від «чужих». Населення регіону має знати про деякі його характеристики, будь це фізико-географічні особливості, особлива історія або економічний профіль.

Другий елемент регіональної ідентичності – афірмативний – виступає формою інтерпретації когнітивного елемента і включає набір емоцій щодо свого регіону, а також те, якою мірою регіон забезпечує рамки для спільних емоцій і почуття солідарності.

Емоційний компонент регіональної ідентичності в зарубіжних дослідженнях есплікується допомогою концепції «почуття місця» (Д. Мессі) і феноменології сприйняття, яка описує відносини між світом людини і його тілом (М. Мерло-Понті). Феноменологічний підхід виступає тут теоретичною основою для опису емоційної прихильності людини до певного місця і виявляється пов'язаним із концепцією «життєвого світу» (Гуссерль). За словами Осборна, «почуття місця» також вкорінене в персональній ідентичності, як і усвідомлення своєї приналежності до нього [7]. А. Лефевр виділяє особливий зріз простору, *lived space*, який «скоріше відчують, ніж мислять». Даний простір позначається також як «*spiritual space*» або «*genius loci*», що складається у сфері індивідуального несвідомого [9, с. 9]. На цьому рівні формуються просторові прихильності, що роблять наше життя більш стійким і ціннісно значущим: батьківщина, рідна домівка, своя кімната, улюблений сквер і т.д. Емоційна прихильність до певних місць лежить, зокрема, в підставі створення особливих «вернакулярних районів» у регіональному просторі – освоєних місць і пов'язаних із ними повсякденних практик. У плані зовнішньої репрезентації подібний рівень регіональної ідентичності втілю-

ється і описується скоріше засобами мистецтва, ніж науки. Л. Манц зазначає, що в дослідженнях *place attachment* емоційна прив'язаність до місця зазвичай характеризується як така, що викликає позитивні емоції, оскільки вона архетипово пов'язана з метафорою «дому», що вбирає в себе почуття радості, захищеності, безпеки, комфорту. Однак, на думку автора, емоційні реакції на місце проживання амбівалентні і включають у себе, в тому числі, і негативні почуття, хворобливі, травматичні спогади (феномен «топофобії»). Таким чином, будучи гнучкою адаптивною властивістю, регіональна ідентичність у своєму ситуативному дрейфі може приймати як позитивні, так і негативні відтінки. Крім того, необхідно враховувати і можливий емоційний зв'язок людини з географічно відокремленими один від одного місцями, не пов'язаними з її постійним місцем проживанням [6, с. 49–50].

Афірмативний і когнітивний елементи ідентичності пов'язані із третім елементом – інструментальним, коли регіон використовується як база для соціальної та політичної мобілізації населення та колективної діяльності. Інструментальний елемент можна вважати вищим елементом у тому сенсі, що він розвивається на основі перших двох – когнітивного й афірмативного. Інструментальний елемент ідентичності проявляється в особливій політичній культурі населення (насамперед в електоральній культурі), але ще більше – в оформленні регіональних партій і рухів.

Слід зазначити, що регіональна ідентичність встановлюється як результат двох процесів: об'єднання і розрізнення. Щоб ідентифікувати регіональну спільність, необхідно її для себе «визначити» (хоча б на емоційному рівні) і одночасно відокремити від інших спільнот. Тому справжнє значення регіональної ідентичності пов'язано з усіма подібностями, відмінностями, об'єднаннями і протиставленнями суспільного життя. При цьому слід проводити розмежування механізмів позитивної регіональної ідентифікації (особистісного самоотождентення, що має позитивний оцінний фон) і негативної регіональної ідентифікації (неприйняття, негативного ставлення до своєї регіональної приналежності). Результатом негативної самоідентифікації, як правило, є негативна ідентичність, яка передбачає негативну оцінку суб'єктом своєї соціально-територіальної позиції.

Розглядаючи процес формування регіональної ідентичності, слід зазначити, що в різних типах регіонів механізм формування регіональної ідентичності має ряд характерних ознак. Особливо це стосується прикордонних територій: будучи периферією країни, вони стають центром регіону, життя якого диктується певними правилами. Таким чином, прикордонні – це не два прилеглих регіону по різні боки кордону, а єдиний соціальний

простір. Прикордонні регіони включають у себе дві площини співпраці – міждержавну і міжрегіональну. Для успішного функціонування транскордонного регіону необхідна зацікавленість субрегіонів, наявність у них відповідних повноважень для організації транскордонних контактів, тобто субрегіон повинен бути повноцінним актором міжнародних відносин. Регіональна ідентифікація у прикордонних районах – елемент громадської або особистісної свідомості, в якому відбивається свідомість територіальної спільності своїх інтересів як у відносинах з іншими спільнотами своєї нації, так і у відношенні до територіальних спільнот сусідньої держави. Стартовою точкою для побудови регіону є економіка, оскільки регіон, у першу чергу, створюється як поле для економічного співробітництва. Будучи спочатку політичним проектом, транскордонний регіон поступово «обростає» політичними і економічними зв'язками і стає «природним» регіоном.

Із цим твердженням неможливо не погодитися, однак регіональна інтеграція прискориться, якщо в якості регіонотворчих будуть присутні такі фактори, як:

- політичні вигоди, одержувані від взаємного співробітництва;
- необхідність об'єднання для досягнення поставлених завдань;
- ідентичність, наявність властивих тільки цій групі особливостей культури (матеріальної і духовної);
- загальна історія або її ключові моменти;
- географічні особливості, на основі яких відбувається об'єднання територіальних суб'єктів в регіон.

Це можливо тільки в тому випадку, якщо регіони «споріднені» один із одним, мають загальні ідентифікаційні параметри.

Важливо зацентувати увагу на взаєминах регіонів і держави. Так, на думку В.О. Зуєвої, у цих взаєминах можна виділити чотири типи таких можливих взаємин:

- держава, володіючи засобами примусу, є потенційною погрозою для окремих територій чи етнічних меншостей;
- самі регіональні утворення виступають як творці демократичної держави, фактори, що її легітимізують;
- регіони залежать від держави як органа, що забезпечує матеріальний добробут і безпеку;
- регіони є членами культурного співтовариства, що визначається титульною мовою, історією, художніми традиціями і способом життя, і це міжрегіональне співтовариство також захищається і культивується державою за допомогою її культурних інститутів і програм [1, с. 145].

У незалежності від вибору моделі взаємин держава повинна мінімізувати символічну і пра-

вову нерівність різних спільнот, забезпечуючи тим самим розвиток суспільства, в якому спільне життя етносів і носіїв різних політичних поглядів веде до «єднання» людей на основі вільної конкуренції ідентичностей.

Висновки. Отже, регіональна ідентичність напевно буде актуалізована і стане фактором суспільного життя, як тільки відповідний їй ареал піддається тиску, а його цілісність – загрозу. Тоді, цілком очевидно, латентне існування регіональної ідентичності може швидко змінитися активною фазою під дією історичних або глобалізаційних обставин, які може застати зненацька не тільки наших політиків, а й учених.

Розглянувши структуру регіональної ідентичності, можна зазначити, що позитивний / негативний вектор когнітивного, ціннісного, емоційного компонентів у структурі регіональної ідентичності природним чином проявляється у її діяльній складовій частині, тобто в певних моделях поведінки членів регіонального співтовариства у відношенні до свого регіону. Можна стверджувати, що перша з моделей, безсумнівно, буде приводити до зростання людського капіталу території і ефективності віддачі від нього, підвищуючи конкурентоспроможність і стійкість розвитку регіону. Друга модель призведе, швидше за все, до стагнації регіону, а третя – до його деградації. У реальності таких моделей поведінки може бути і більше.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зуєва В.О. Регіональна ідентичність як основа процесу політичної інституалізації. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2005. Вип. 22. С. 137–146.
2. Маркин В.В. Региональная идентификация и социальное моделирование российских регионов: проблема социологической интерпретации. *Регіональна соціологія в Росії* : сб. материалов социол. исслед. / отв. ред. В.В. Маркин ; Ин-т социологии РАН. Москва : Экслибрис-Пресс, 2007. С. 8–12.
3. Рик Ш. Феномен ідентичності. *Образование и социальное развитие региона*. 1996. № 3-4. С. 209–215.
4. Frankenberg P., Schulbauer J. Raumbezogene Identität in der Geographie. Mannheim, 1994. 137 p.
5. Hechter M., Levi M. Ethno-Regional Movements in the West. Oxford, N.Y., 1994. 264 p.
6. Manzo L. Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationships with places. *Journal of Environmental Psychology*. 2003. № 23. P. 47–61.
7. Osborne B. S. Landscapes, Memory, Monuments and Commemoration: Putting Identity in Its Place. URL : http://clio.110mb.com/Osborne_Landscape.pdf (дата звернення: 29.07.2019).
8. Paasi A., Zimmerbauer K. Theory and practice of the region: a contextual analysis of the transformation of Finnish regions. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*. 71-72. 2011. P. 163–178.
9. Raagmaa G. Regional identity and Social Capital in Regional Economic Development and Planning. *European Planning Studies*. 2002. Vol. 10. № 1. P. 3–12.

REFERENCES:

1. Zuieva V. O. Rehionalna identychnist yak osnova protsesu politychnoi instytualizatsii. Humanitarnyi visnyk ZDIA. 2005. Vyp.22. S. 137 – 146.
2. Markyn V. V. Rehyonalnaia ydentyfikatsiia y sotsyalnoe modelyrovanye rossyiskykh rehyonov: problema sotsyolohycheskoi ynterpretatsyy. Rehyonalnaia sotsyolohyia v Rossyy: sb. materyalov sotsyol. yssled. / otv. red. V.V. Markyn; Yn-t sotsyolohyy RAN. M.: Ėkslybrys-Press, 2007. S. 8-12.
3. Ryk Sh. Fenomen ydentychnosti. Obrazovanye y sotsyalnoe razvytye rehyona. 1996. № 3-4. S. 209–215.
4. Frankenberg P., Schulbauer J. Raumbezogene Identitaet in der Geographie. Mannheim, 1994. – 137 r.
5. Hechter M., Levi M. Ethno-Regional Movements in the West. Oxford, N.Y., 1994. – 264 r.
6. Manzo L. Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationships with places. Journal of Environmental Psychology. 2003. № 23. P. 47 – 61.
7. Osborne B. S. Landscapes, Memory, Monuments and Commemoration: Putting Identity in Its Place: http://clio.110mb.com/Osborne_Landscape.pdf Data zvernennia: 29.07.2019
8. Paasi A., Zimmerbauer K. Theory and practice of the region: a contextual analysis of the transformation of Finnish regions. Treballs de la Societat Catalana de Geografia. 71-72. 2011. P. 163 – 178.
9. Raagmaa G. Regional identity and Social Capital in Regional Economic Development and Planning. European Planning Studies. 2002. Vol. 10. № 1. R. 3 – 12.

Regional identity: content, types and features of formation

Andrushchenko Tetiana Viktorivna

Doctor of Political Science, Professor,
Head of the Department of Political
Psychology and Social Law Technologies
of National Pedagogical Dragomanov
University
Pyrohova str., 9, Kiev, Ukraine

The content of the phenomenon "regional identity" is investigated in the article. Regional identity is defined as a special form of collective identity and its peculiarities and structural components are investigated. Regional identity emerges as a dynamic structure that manifests itself in the process of forming everyday practices. The dynamism of regional identity is caused, inter alia, by objective conditions.

Focusing on the problem of correlation of different levels of territorial identity – macro-regional, national, ethnic, regional and local – is one of the most complex scientific problems. It is stated that in the regional identity aspects of the actual space and internal energy, the "power" of identity are combined.

The following structural components of regional identity are distinguished: cognitive (citizens should be informed about the existence of their region and its geographical boundaries); affirmative (acts as a form of cognitive element interpretation and includes a set of emotions about one's region); instrumental (when used as a base for social and political mobilization of the population and collective activity).

It is noted that in different types of regions the mechanism of regional identity formation has a number of characteristic features. This is especially true of the border areas: being the outskirts of the country, they become the center of a region dictated by certain rules.

Attention is paid to the relations between the regions and the state, and it is stated that the independence of the choice of the model of relations between the states should minimize the symbolic and legal inequality of different communities, thus ensuring the development of a society in which the common life of ethnic and political bearers leads to "uniting" people on the basis of free identity competition.

Key words: region, national identity, regional identity, regionalism, political process.

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 4

Коректура • С. Корзун

Комп'ютерна верстка • С. Кузнєцова

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 12,93. Ум.-друк. арк. 11,39.
Підписано до друку 02.09.2018. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.